

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İKTİDARIN ANATOMİSİ

JOHN KENNETH GALBRAITH

HECE

John Kenneth Galbraith (1908 -) Kanada’da doğdu. 1931 yılında Toronto Üniversitesi’nden mezun oldu. 1933’te California Üniversitesi’nde master ve 1934’te de doktora yaptı. 1937’de Amerikan vatandaşlığına kabul edildi. 1948’de Harvard Üniversitesi’nin daimi hocası olmadan önce California ve Princeton Üniversitelerinde dersler verdi. 1975 yılında emekliye ayrıldı. Başta Harvard, Oxford, Paris, Moskova Devlet ve Toronto Üniversiteleri olmak üzere, 45 üniversitede onur hocalığına lâyık görüldü. Galbraith, uluslararası akademik dünyada, *Keynes* ve *Post-Keynes* ekonomi teorisini geliştiren ve katkıda bulunan bir ekonomi teorisyeni olarak bilinir. 1961-1963 yılları arasında Hindistan elçisi olarak görev yaptı. 1940’ların başında *Office of Price Administration*’un başkanlığını yaptı. 1945’te ise, *US Strategic Bombing Survey*’in yöneticisiydi. 1968’de Vietnam savaşına karşı çıktı. Halen *Amerikan Ekonomik Birliği (American Economic Association)*’nin başkanı ve *American Academy of Art and Sciences*’in de üyesidir. Cambridge’te ikamet etmektedir. Türkçe’deki kitapları: *Kuşku Çağı (The Age of Uncertainty)*; 1977), *Altın Kitaplar*, 1989; *Para Nereden Gelir Nereye Gider (Money)*; 1975), *Altın Kitaplar*, 1990; *Ekonomi Üzerine Hemen Herşey, Pazar Ekonomisi Masalı ve Gerçekler*; Nicole Salinger’le birlikte, Cem Y., 1998; *Ekonomi Kimden Yana, Yaklaşan Ekonomik Bunalımı Nasıl Önleyebiliriz?*, *Altın Kitaplar*, 1990. Diğerleri: *Modern Competition and Business Policy*, 1938; *A Theory of Price Control*, 1952; *American Capitalism: The concept of countervailing power*, 1952; *The Great Crash*, 1954; *The Affluent Society*, 1958; *The Liberal Hour*, 1960; *The New Industrial State*, 1967; *The Triumph*, (roman) 1968; *Ambassador’s Journal*, 1969; *Economics, Peace and Laughter*, 1972; “*Power and the Useful Economist*”, 1973; *AER. Economics and the Public Purpose*, 1973; *Annals of an Abiding Liberal*, 1979; *A Life in Our Times*, 1981; *The Tenured Professor*, 1990; *A Journey Through Economic Time*, 1994; *The Good Society: the humane agenda*, 1996; *Letters to Kennedy* (1998); *Name-Dropping: From F.D.R. On*, 1999.

Ramazan Dikmen: (1956-1997) Dursunbey/Balıkesir’de doğdu. İlköğrenimini Balıkesir’de, orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni bitirdi (1981). Çalışma hayatına 1983’te Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu’nda müfettiş yardımcısı olarak başladı. Aynı bakanlıkta bir süre de vergi kontrol memuru olarak çalıştıktan sonra 1988’de Fransızca çevirmeni olarak Devlet Plânlama Teşkilatı’na girdi. Eğitim ve araştırma göreviyle iki yıl kadar Brüksel’de bulundu (1989-

1990). Yakalandığı karaciğer kanserinden kurtulamayarak kırk bir yaşında öldü. İlk öyküsü 1974 yılında *Akşam* gazetesinde çıktı. Diğer öyküleri ile deneme, günlük, eleştiri ve Fransızcadan çevirileri *Mavera*, *Aylık Dergi*, *Yönelişler* ve kurucuları arasında yer aldığı *Kayıtlar* (Kasım 1990-Haziran 1995) dergisinde yayımlandı. Kitapları: *Kıyıya Vuranlar* (öykü, İz Yayınları, 1996); *Afife Abla'nın İncileri* (öykü, Hece Yayınları, 1997).

İKTİDARIN ANATOMİSİ

JOHN KENNETH GALBRAITH

Türkçesi
Ramazan DİKMEN

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 72

İnceleme: 22

Özgün Adı: *The Anatomy of Power*

Birinci Basım: Ocak 2004

© Hece Bas. Yay. Rek. San. Tic. Ltd. fiti.

Kapak Tasarımı: Sarakusta

Dizgi: HECE

Düzeltili: Kasım Gezen

Teknik Hazırlık: HECE

Baskı: Öncü Basımevi

ISBN: 975-8274-71-6

HECE YAYINLARI

Konur Sk. No: 39/1 Kızılay/Ankara

Yazışma: P.K. 79 Yenışehir/Ankara

Telefon: (0 312) 419 69 13

Fax: (0 312) 419 69 14

e-posta: hecedergi@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7

İktidarın Anatomisi

Genel Yaklaşım / 11

Caydırıcı ve Ödüllendirici İktidar / 23

fiatlandırıcı İktidar / 33

İktidarın Kaynakları

Kişilik / 45

Mülkiyet / 53

Örgüt I / 59

Örgüt II / 69

İktidarın Diyalektiği I / 75

İktidarın Diyalektiği II

İktidarın Düzenlenmesi / 83

İktidarın Dinamiği

Kapitalizm Öncesi Dünya / 91

Kapitalizmin Ortaya Çıkışı / 99

Kapitalizm İktidarının Zirvesi / 109

Cevap / 119

Örgüt Çağı / 127

Devlet ve Örgüt / 137

Askeri İktidar / 149

Dinin ve Basının Gücü / 157

Sonuç

İktidarın Merkezîleşmesi ve Dağılması / 165

Dizin / 173

ÖNSÖZ

İktidar sorunuyla, bu sorunun kuramıyla, hattâ bir ölçüde uygulamasıyla yüz yüze geleli kırk yıl olmuş –bunu düşünmemeyi isterdim–. İkinci Dünya Savaşı sırasında, fiyatların kontrolünden sorumlu biri olarak kendimi iktidarın ta göbeğindeymiş gibi görüyordum. Kendimden çok, başkalarının gözünde kendini kabul ettiren otorite izlenimi de buradan doğuyordu. Başka zamanlarda yüklenmediğim başka sorumluluklar bana bu etkiyi uygulamaktan ziyade gözlemleme fırsatı verdi. Yazdıklarına gelince, ilk kitabım *Dengeleyici İktidar/Güç Kavramı* alt başlığını taşıyordu. Bu kitapta, karşı iktidar uygulamanın, ekonomik iktidarın temel panzehiri, ekonomik hayattaki güç egemenliğine karşı en iyi savunma olduğunu ileleri sürüyordum.*

On yıl önce, *American Economic Association* (Amerikan Ekonomi Derneği)’nin başkanı sıfatıyla yaptığım konuşmada “İktidar Sorunu Karşısında İktisatçı” konusunu ele alıyordum. Bu konuşmada, iktidar sorunsalından kopuk bir iktisat biliminin anlam ve uygunluktan yoksun olacağını vurguluyordum. Daha az tumturaksız bir bağlamda, dokuz on kez, hattâ belki daha fazla bu fikir üzerinde durdum. Nihayet bu konuyla ilgili hemen hemen hiçbir kitap ya da makale yoktur ki, söz konusu sorunu nasıl ele aldığını görmek için incelememiş olayım, ondan yararlanmak zorunda kalmamış olayım. Bu kitap –bu deneme– benim tecrübelerimin, okumalarımın, yazarlık çalışmalarımın ve tüm bunların vesile olduğu ça-

* İktidar, ekonomik tartışmalara asıl katkı olarak değerlendirilmekte tümüyle yalnız kalmadığım *Novel Etat Industriel* (Yeni Sanayi Devleti) adlı kitabımın da ana fikrini oluşturdu.

balaramın ürünüdür. Konuyu tümüyle inceleyip bitirdiğimi değil, yalnızca, öğrendiklerimi sergilediğimi ileri sürüyorum.

Zamanla şu kanaate vardım: İster siyasî, askerî veya dinî iktidar olsun ister basının, televizyonun ya da kamuoyunun yürüttüğü iktidar olsun, sıkça atıfta bulunulan değişik iktidarlara ortak faktörleri vardır. Oysa, değişmez öğeleri hesaba katmaksızın, böyle atıfta bulunmakla, konuyu –daha fazla olmasa bile– aydınlattığımız kadar karanlıkla da örteriz. Dolayısıyla, bu değişmez öğeleri olabildiğince açıklığa kavuşturmak, kişiliği, mülkiyeti ve örgütü, iktidarın kaynakları olarak vurgulamak, iktidarın uygulama ve kendini kabul ettirme araçlarını tanımlamak istedim. Bu yüzden bu çalışmanın, okuyucularıma, diğer sonuçlarıyla birlikte, kelimenin içeriğiyle ele alınan değişik ekonomik, siyasî ya da başka kabullerinin taşıdığı anlamlarla ilgili daha açık bir kavramaya imkân vereceğini umuyorum.

İktidar hakkında yazdıysam bu konuda çokça okudum da. Bu okumalar, elinizdeki kitabı besleyen birikimin bir parçasını oluşturuyor. Borçlarımdan bazıları rahatça yüklenebilir cinsten –örneğin Max Weber’e, Bertrand Russel’a, diplomat-hukukçu; sosyal, siyasî ve iktisadî sorunlar kuramcısı olan Roosevelt’in çok yetenekli danışmanı Adolf A. Berle’e olan borçlarım. Ve başka herhangi birinden daha çok konuya ilgi duymamı sağlayan da Berle oldu. C. Wright Mills ve onun klasığı *İktidar Seçkinleri*’ne, Charles E. Lindblom’un *Politics and Markets*’ine, dostum Wallace C. Peterson’un çeşitli ekonomi konularındaki eserlerine, Richard Sennett’in *Autority*’si ve Dennis H. Wrong’un *Power*’i gibi yeni ve pek yararlı birkaç kitaba çok şey borçluyum. Daha başka birçok kitaba da. Sık sık olduğu gibi, kendime mal ettiğim fikirlerin –bazen– derinlerde yatan kökeninden her zaman emin değilim. İşe yarar bulmadığım fikirler konusunda daha da böyleyim. Örneğin, Machiavelli’den etkilenmiş olmam muhtemeldir; fakat Max Lerner’i okudum ve Machiavelli’den bile isteye en çok alıntıyı yapanların, onu okumamış olduklarından uzun zamandır kuşku duyuyorum.

İktidar sorunu tüm hayatımı meşgul etti diye yazdığımda, bu konuda yazılmış her şeyi okuduğumu ileri sürdüğüm sanılmasını istemem; hayat, böyle bir şeye yetmez. Ayrıca, öyle kitaplar vardır ki,

onları gerçekten okuyamayız, diğer bazı kitaplarsa –eminim hayli fazladır bunlar– benim gözümünden kaçmıştır. İktidarı konu alan literatür söz konusu olunca, ihtiraslarımızda mütevazı olmayı bilelim.

Büyük bir nüfuz ve kültürle kalem oynatanlar da dahil, iktidar üzerine yazan yazarlarda, konunun, kendilerini kısır çekişmelere, aşırı sübjektif noktalara çekip götürülmesi eğilimi var. Anlaşılır bir tutum bu. Zira, böylece sizi anlamamış olmakla daima suçlayabileceğiniz eleştirmenlerden korunursunuz; özellikle, açık seçik yazmanın pek az değer verilen zahmetinden de kurtulursunuz. Ama aynı zamanda, gerçeğin yerine, açıkça, doğrudan sadede yönelmenin yerine yutturmacayı korsunuz. Kendimi böyle bir yönelişe zorladım; iktidarın kaynak ve araçlarını sürekli okuyucunun gözü önünde tutmak istedim. Kısmen bu yüzden, kısmen ehliyet eksikliğinden, kimi sorunları –daha sonra değineceğim gibi– özellikle iktidara nazaran adaletin düzenleyici işlevini bir kenara bıraktım. Aynı şekilde, me-ramımı anlatmama faydalı olduğu zaman, kendimi tekrarlamakta tereddüt etmedim. O nedenle, bu tekrarların, en azından tümünün, ihmalkârlığa yorulmamasını dilerim. İktidarın anatomisi tümüyle açığa çıksın diye üstündeki elbiseyi çıkarmaya çalıştım.

I. İKTİDARIN ANATOMİSİ

Genel Yaklaşım

*Ne uzağımızda, ne felsefi
ne de bâtinî bir konudur bu.
Adolf A. Berle, Jr., Power*

İktidar ya da güç kadar yaygın kullanılan ve anlamlarında fazla güçlük yokmuş gibi görünen pek az kelime vardır. Ve bu kelimeler hep böyle olagelmıştır: Saltanat ve ihtişam sözcükleriyle birleştiklerinde, Kutsal Kitap'ta Tanrı'ya verilen en övgü dolu ismi oluştururlar; milyonlarca insan da her gün bu ismi haykırır. Bu yüzden Bertrand Russel ihtişam gibi iktidarın da insanoğlunca, son emel ve son mükâfat olarak görülegeldiğini düşünmüştür.¹

İçinde iktidar ya da güç deyimlerinin geçmediği konuşma pek azdır. Bir devlet başkanından ya da başbakanın, iktidarı elinde bulunduruyor ya da iktidardan yoksun diye, herhangi bir siyasetçiden iktidarı ele geçirdi ya da kaybetti diye söz ederiz; sendikaların güçlü, çökuluslu şirketlerin tehlikeli ölçüde güçlü olduklarını söyleriz. Gazete patronları, radyo ve televizyon kanallarının yöneticileri, bu kurumların en belâgat ve suhuletle konuşan, en zeki ya da en meşhur yazı işleri müdürleri, başyazarları ve yorumcuları kendilerini kabul ettirmiş güçlerdir. Peder Billy Sunday'ı güçlü bir ses olarak hatırlıyoruz. Peder Billy Graham da bugün öyle adlandırılıyor. Pe-

¹ “İnsanın sonsuz arzuları arasında en güçlü olanlar, iktidar arzusu ve ihtişam arzusudur.” *Power: A New Social Analysis*, New York, 1938, s. 11.

der Jerry Falwell'e gelince, bir ahlâk rehberi olarak onun gücü öylesine büyüktü ki, kimileri ahlâka zarar verdiğini bile düşündüler.

Başka örnekler de verelim. ABD geniş topraklara sahip ve büyük bir ülkedir; Sovyetler Birliği de öyle. Ama ilk akla gelen onların güçleridir: Onlar büyük güçler ya da süper güçlerdir. Vaktiyle büyük bir güç olan İngiltere bugün artık değil. ABD'nin, sınaî gücünün bir kısmını yakın geçmişte Almanya ve Japonya'ya kaptırdığını herkes biliyor. İktidara ya da güce yapılan bu göndermelerle diğer birçok gönderme izahtan vareste gibi görülmektedir. Hangi anlamı yüklenmiş görünürse görünsünler, okuyucunun ya da dinleyicinin bu kelimelerin anlamını daima bildiği varsayılır.

Hiç kuşkusuz bir noktaya kadar doğrudur bu. Alman toplumbilimci ve siyaset kuramcısı Max Weber, konunun karmaşıklığı ile gözleri kamaşmış olmasına rağmen, kabul gören düşüncelere çok yakın bir tanım yapıyordu: "İktidar kendi iradesiyle, diğer insanların davranışlarını belirleme kabiliyetidir."² İktidar kavramına genellikle verilen anlam da budur. Filan insan ya da insan grubu, kararsız ya da muhalif bile olsalar, başka insanlara kendi iradesini ve amaçlarını empoze etmektedir. Bu iradeyi dayatma ve onun belirlediği hedefe varma kapasitesi ne kadar büyük olursa iktidar da o kadar büyük olur. İşte iktidar kelimesinin, tanımlama gereği duyulmadan bunca sık kullanılmasının nedeni, onun günlük dildeki anlamıyla bu son anlamının birbirine uygun düşmesidir.

Ne var ki, iktidar sorununu daha derinlemesine kurcalamak istediğimizde bu basitlik hemen kaybolmaktadır. İktidardan söz edilirken, bu iradenin başkalarına kendini nasıl kabul ettirdiği ve onların rızasını nasıl elde ettiği sorusu hemen hemen hiç aklımıza gelmez. Bir iktidarın icraatına boyun eğmiş bireyi ya da bireyleri, başkalarının tercihlerini kabul etmek için kendi tercihlerinden vazgeçmeye

² Max Weber on Law in Economy and Society, Cambridge, Mass., 1954, s. 323. Bkz. Reinhard Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait*, Garden City, N.Y., 1960, s. 294-300. Weber başka bir yerde de iktidarın, "bir veya birçok kişinin kolektif bir eylem içinde, kendi iradelerini, aynı eyleme katılan diğer bireylerin iradeleri hilâfına gerçekleştirme gücü" olduğunu söylüyor.

götüren nedir? Fizikî ceza tehdidi mi, nakdî ödül vaadi mi, ikna yoluna başvurulması mı, yoksa daha etkin başka bir güç mü? İktidara ciddî biçimde göndermede bulunduğumuzda bu noktanın aydınlatılması yerinde olur. Bunun yanında, iktidarın kaynaklarını, yani iktidarı yürütenlerle onun nesnesi olanlar arasındaki farkın nereden doğduğunu bilmek gerekir. Kimileri, –yönetilen şey küçük olsun büyük olsun– hangi hakka dayanarak yönetmektedir? Başka insanların yönetilmesini nasıl izah etmek gerekir? İktidar nasıl icra edilir; onu icra etmenin araçlarına sahip olmayı sağlayan nedir? Elinizdeki kitap bu tür sorulara cevap aramaktadır.

2

İktidarın icra araçları ile böyle bir icranın hukukî temelleri arasında karmaşık ilişkiler bulunmaktadır. İktidarın belli bir kullanımı, onun gizlenmesine, iktidarın buyruğu altına girenlerin bunu açıkça görmemelerine bağlıdır. Modern sanayi toplumunda, buyruk altına almanın araçları kadar, böyle bir gücün kaynakları da hızla gelişmektedir. İktidarın icrası konusunda kafamızda taşıdığımız ve geçmiş zamanların realitesine göre oluşmuş düşüncelerin büyük bir kısmı bugün eskimiş ya da eskimeye yüz tutmuştur.

fiurası tartışma götürmez bir gerçektir ki, Adolf A. Berle'nin de belirttiği gibi, sorun ne bize uzak ne de bâtinî bir sorundur. Onu, yalnızca salıkların kavrayabildiği bir sırmış gibi ele almamız için hiçbir sebep yok. Bazı bilginlere özgü bir araştırma şekli de, bilgiyi yaymaktan ziyade ona sahip olmayanları dışlamaya dönüktür. Önümüzde duran, hele pratik bakımdan böylesine önem taşıyan bir sorunsal *bundan kaçınmak gerekir*.

İktidarla ilgili her iddia, bulanıklıktan arınmış tarihî olgularla, hattâ çoğu zaman gündelik gözlemlerle ve en basit sağduyu kurallarıyla sıvanabilir. Yine de, iktidarın incelenmesine, onun ana hatlarıyla –anatomisiyle– zihinde muhafaza edilebilecek biçimde temel gerçekleri belirlemekle başlamak faydalı olur.

3

Konuyu ‘üçler’ takımcılığı ile analiz etmek oldukça uygun düşüyor. İktidarı icra etmek için üç araç ve bu icra yetkisini veren üç özellik ya da üç kurum vardır.

İktidarın oldukça açık seçik üç analiz aracı vardır. Bununla beraber, onları adlandırmak için herkesçe kabul edilen terimler bulunmamaktadır. Konuyla ilgili incelemenin yetersizliği bununla da ölçülebilir. Öyleyse onları biz isimlendirelim: Caydırma, ödüllendirme, ikna ya da şartlandırma.

Caydırıcı iktidar, tercihlerinden vazgeçmelerini sağlayacak kadar can sıkıntısı ve acı vaat eden bir gerçekleştirme şartı ileri sürerek, bireyin ya da birey gruplarının kararlarını belirleme gücüne sahiptir; bu güç sayesinde kendine boyun eğilmesini sağlar.³ Kuşkusuz, kürek mahkûmu bir köle, yorucu çabasını esirgemeyi tercih ederdi, ama küreklere asılırken gösterilecek her tür gevşekliğe karşılık öngörülen kırbaç cezası, zor da olsa gereken eforun gösterilmesini garanti edecek kadar acı vericiydi. Bir birey, koşulların bu kadar acımasız olmadığı durumlarda da, düşündüğünü söylemekten çekinecektir, zira aksi hâlde maruz kalacağı kınama, ona dayanılmaz görünür.

Görülüyor ki, caydırıcı iktidar, ileride gerçekleşecek, sonuçları yeterince olumsuz bir tehditle kendine itaat edilmesini sağlamaktadır. Buna karşılık, ödüllendirici iktidar aynı şeyi, itaat edene belli bir maddî *değer* vermek gibi pozitif bir ödülle yapar. Ekonomik gelişme öncesi dönemde olduğu gibi günümüzde de, basit kırsal ekonomilerde, bu ödül, mal ile yapılan ödemeler, küçük bir toprak parçasını ekme hakkı, ağanın tarlalarında üretilen ürünün bir kısmını almak şeklinde olmaktadır. Kişisel ya da açık kınama nasıl caydırıcı iktidarın bir şekliyse, övgü de ödüllendirici iktidarın bir şeklidir. Bununla beraber, modern iktisatta bu iktidarın hâkim/başat ifadesi pa-

³ Dennis H. Wrong’un *Power: Its Forms, Bases and Uses*, (New York, 1980)’da kullandığı ‘zecri’ iktidar deyimine yeniden değinmek istedim. Wrong’un zecri otorite tahlili, genel olarak, benim caydırıcı iktidarla ilgili tahlilime uymaktadır. Bununla beraber, onun kullandığı terim, başkalarının itaatini elde etme imkânı veren aracı daha az açıklamaktadır.

rasal ödüllendirmeye –verilen hizmetlerin türlerine göre ödeme– yani, başkalarının ekonomik ve kişisel amaçlarına itaat etmeye dayanır. Kimi durumlarda, parayla ücretlendirme terimleri daha açıklıkla kullanılmaktadır. Onları böyle kullanacağız.

Caydırıcı ve ödüllendirici iktidarların ortak tarafı, bu iki iktidara da durumun bilincinde olunarak itaat edilmesidir. İkna edici iktidarsa düşünceleri de değiştirir. İkna etme yöntemi, eğitim yoluyla bireye tabî, uygun, doğru görünen şeylerle, onun sosyal katılımına sonuça da bir ya da birçok insanın iradesine boyun eğmeye götürür. Burada itaat, tercihli bir seçimi ifade eder; öyle ki, kişi itaat ettiğinin bile farkına varmaz. Bu ikna edici iktidar, ileride de göreceğimiz gibi, gerek kapitalist, gerekse sosyalist ülkelerde, ekonominin ve modern politik kuruluşların işleyişinde esaslı bir rol oynamaktadır.

4

İktidarın icrasıyla ilgili bu üç yöntemin kaynakları, iktidarı elinde bulunduranlarla ona tâbî olanları birbirinden ayıran ayrıcalık ve kuruluşlardır. Bu kaynakların sayısı da üçtür: Kişilik, mülkiyet (harcanabilir gelir de dahil) ve örgütlenme.

Bireyin fizikî görünüş, zekâ, hitabet, ahlâkî güvenilirlik gibi niteliklerini ya da ona iktidarın bir veya birkaç aracını elde etme imkânı veren diğer yönlerini kişilik diye adlandırıyoruz. Fizikî güç, ilkel toplumlarda, kimi caydırıcı iktidar türlerinin kaynağıydı; bugün de kimi ailelerde ya da genç grupları arasında en büyük ve en güçlü erkek için öyle olmaya devam etmektedir. Yine de, bugün kişilik özellikle ikna edici iktidarlarda ikna etme ya da kanaat oluşturma gücünde etkili olmaktadır.

Mülkiyet ya da zenginlik, ikna yoluyla itaati özendiren hedefler güdülüyorsa belli bir otorite görünümü, bir güvence kazandırır. Ama kuşkusuz, özellikle itaati satın almanın imkânlarını sağladığı için ödüllendirici iktidara kan vermektedir.

Modern toplumlarla iktidarın temel kaynağı olan örgütlenme *ikna edici güçle* sürekli olarak ayrıcalıklı bir ilişkiye sahiptir. Bir iktidarı icra etme istek ya da ihtiyacı doğduğu zaman, örgütlenmenin gerekli olduğu kabul edilir. Örgütlenme, istenen ikna gücünü sağlar ve

daha sonra da bireylere, amaçlarına *hizmet edilmesini* sağlar. Ama, örneğin söz konusu olan devletse, bu aynı zamanda değişik şekillerde uygulanan caydırıcı gücün elde edilmesini de sağlar. Teşkilâtta gruplar, kendi ekonomik imkânları sayesinde, az çok farklılıklarla da olsa önemli ölçüde ödüllendirme gücüne sahiptirler.

Bütün bunlar gösteriyor ki, iktidarın üç aracından, her biri ile kaynaklarından biri arasında apayrı ama gayrimünhasır ilişki bulunuyorsa, aynı şekilde iktidarın kaynaklarıyla onlara bağlı araçları arasında da pek çok kombinezonlar gözlenmektedir. Kişilik, mülkiyet ve teşkilât/örgüt, birbirleriyle farklı dozajlarda bağlantı içindedirler. Bu da, iktidarın araçları arasında en az bir öncekiler kadar kombinezonlar doğurmaktadır. İktidarın kaynaklarıyla araçlarının önem icra ettiği somut durumlar içinde çözümlemek ve ayırmak, bunlardan her birinin, göreceli önemini tahmin etmek ve gösterdiği değişiklikleri izlemek... Elinizdeki kitapta bu gibi konular ele alınmaktadır.

Hristiyanlığın ilk yıllarında iktidar, kaynağını *Mesih* (Saveur)'in şahsında buluyordu. Onun ardından derhâl Havariler teşkilâtı doğdu. Daha sonra ise, dünya tarihinin en etkin ve en uzun ömürlü örgütü olan Kilise kuruldu. Malvarlıkları ile onlardan elde edilen gelirler, Kilise'nin iktidar kaynaklarının en küçüğü değildi. Kişilik (uzun bir dinî rehberlik kuramıyla desteklenen tanrısal varlığın kişiliği), zenginlik ve özellikle teşkilât faktörleri kombinezonu bir doktrin külliyyatını, çıkarların ve ücretlerin çekiciliğini ve bu dünyada ya da öbüründe cezalandırma tehdidini beraberinde getirdi.

Bütün bunlar da dinî iktidarı oluşturdu. Bu deyimim altında yatan, daha geniş anlamıyla gizlenense, işte bu karmaşık realitedir. Politik iktidar, ekonomik iktidar, büyük sermayenin iktidarı, askerî iktidar ve başka güç odaklarının her biri bunca değişik faktörün birbiriyle etkileşimini gizlemektedir. Bu terimler, derin mahiyetleri araştırmaksızın kullanılmaktadır.⁴ Kendimi, bunca karanlıkta tutulan şeyleri aydınlatmaya adanmış isterdim.

⁴ "Tüm sosyal bilimlerin alanında, belki, iktidarın ekonomik hayattaki rolünden daha önemli, fakat onun kadar vahim biçimde ihmal edilen başka bir konu yoktur." Melville J. Ulmer, "Economic Power and Vested Interests", *Power in Economics*, ed. K. W. Rothschild, Harmondsworth, İngiltere, 1971, s. 245.

İktidarın, önce araçlarını sonra kaynaklarını ele alacağız. Daha sonra, zaman içindeki gelişimini ve bugünkü durumunu inceleyeceğiz. Ama, daha önce, iktidarla ilgili araştırmalarda güdülen amaçlar ve böyle bir konu işlenirken içinde bulunulan zihinsel durum üzerine birkaç söz söylemek gerekiyor.

5

İktidarla ilgili her şey gibi, onun araştırılmasını gerekli kılan sebepler de açıklanmaktan ziyade hissediliyor: Bireyler ya da gruplarla ilgilenilmesi, kişisel ve özellikle parasal kaygılardan ileri gelir; bu da, ya başkalarına kişisel, dinî ve toplumsal değerleri benimsetmek ya da falan yahut filan genel yarar anlayışının kuvvetlendirilmesine destek bulmak için olur. Patron kendi ekonomik amaçlarına hizmet etmek –yani para kazanmak için işçilerinin itaatini satın alır. Dinî önder, kendi cemaatini ya da radyo ve televizyon izleyicilerini ikna eder, çünkü onun inancını başkalarının da kabul etmek zorunda olduğunu düşünür. Politikacı, seçmenlerin oyunun, yani itaatının peşindedir. Çünkü milletvekilliğini sürdürmek ister. Temiz havayı kirlisine tercih eden çevreci, araba yapımcılarıyla ve sanayicilere, kendi tercihi uyulmasını kabul ettirmeye uğraşır. Bu sonuncular, yasaları ve maliyetleri asgariye indirme yolundaki arzularını hâkim kılmaya bakarlar. Muhafazakârlar, ekonomik ve toplumsal düzen hakkındaki kendi anlayışlarına başkalarını itaat ettirmek için savaşırlar. Liberal ve sosyalistlerse, aynı şeyi kendi görüşleri açısından yaparlar. Bütün bu durumlarda, tekrar göreceğimiz gibi, teşkilât, bir başka deyişle, aynı çıkarları, aynı değerleri, aynı anlayışları paylaşan insanların bir araya gelmesi, itaatın sağlanmasında, iktidarın elde edilmesinde belirleyici olmaktadır.

İktidar peşinde koşmayı gerekli kılan sebepleri nitelemeye gündelik dil rahatlıkla yeter. Söz konusu sebepler, bir birey ya da bir grubun çıkarıyla sınırlıysa, bencilce amaçların güdüldüğünden bahsedilecektir; aynı sebepler, çok daha hatırı sayılır büyüklükte bir topluluğun çıkarlarını ya da anlayışlarını dile getiriyorsa, o takdirde iktidar çarkını çevirenler, devlet adamları ve yetenekli şefler olarak görüleceklerdir (*Sont considétes*).

Ama, yine aynı sebeplerin sunî yalanlar altında gizlendiği de kabul edilmektedir. Kendini, zengin seçmenlerinin parayla ölçülür çıkarlarına adayan politikacı, olanca *güzel konuşma yeteneği*yle halkının koruyucusu ve hattâ candan bir fukara dostu olarak sunmaya sarf eder. İyi eğitim görmüş işadami, kârını artırmak için işçi istihdamını durdurur; politikacının yüce amacı ise, istihdam alanları yaratmak, toplumun mutluluğunu artırmak ve hür teşebbüsü güçlendirmektir. Açıkçası, bir vaiz de günahkârların kurtulmasından başka bir endişe taşımaz; ama iyi biliyoruz ki, eskiden para toplamakla yakından ilgileniyordu. İktidara istekli olmanın bütün sebepleri, daima geçerli şu soruda dile getirilen çok eski ve çok soylu bir patavatsızlığı tahrik eder: “Ama gerçekte ne istiyor bu adam?”

Üzerinde daha az durulan husus ise, bizatihi iktidar icrasının hangi ölçüde iktidarın amacı olduğudur.⁵ En ilkelinden, en ileri uygarlık düzeyine ulaşmış olmakla övünenlerine kadar, her toplumda iktidarın gücünü kullanmak, bu gücü kullanan insanlara derin bir haz verir. İktidar sahipliği, karmaşık itaat ayinleriyle takdis edilir – sayısız hoşnutluklar, alkış salvoları, gidilen akşam yemekleri ve şölenler, motorize koruma konvoyları, firmanın emre hazır uçakları, askerî selâmlamalar... İktidardakileri etkilemeye çalışan kişilerin dilek ve aracılıkları gibi; hattâ, çok doğal olarak iktidarın icrasını da meydana getiren eylemler gibi, büyük ölçüde ödüllendirici ritüeller–, astlara gönderilen yönergeler, askerî emirler, mahkeme kararlarının tebliği, bir konferansın sorumlusunun “şunları şunları yapacağız” diye haykırdığı zaman verilen kapanış bildirisi. Kişisel biriciklik duygusu, iktidarın icrası kadar debdebesinden de doğar. İnsanın, hayatındaki diğer hiçbir durum onun alçakgönüllülüğünü böylesine tehlikeye düşürmez; “William Hazlitt’in formülüne göre, “iktidar aşkı insanın kendi kendisine olan aşkıdır.” Bundan dolayı,

⁵ “İktidarı elde eden birey, ona gerçek bir aşk adar” diye açıklıyor psikanalist Harvey Rich, 9 Kasım 1982 tarihli *New York Times*’ın yazdığına göre. Bertrand de Jouvenel’in açıklaması ise daha çarpıcı: “Herhangi bir insan topluluğunu yöneten herhangi bir insan, kendini neredeyse fizik olarak büyümüş hisseder (...) Kumanda etmek bir irtifadır. Orada başka bir hava solunur, orada itaatın vadilerinden başka perspektifler keşfedilir.” *On Power: Its Nature and the History of Growth*, New York, 1949, s. 116.

kişi, yalnızca çıkarları, maddî değerleri ve fikirlerini güçlendirmek için değil, fakat bir o kadar kendi benliği için, iktidarın elde tutulması ve pratiğine bağlı bulunan kendi duyumsal ve maddî yararları için de iktidara istekli olur.

Ne var ki, bu pek o kadar açıkça kabul edilmez; bu da basit bir terbiye sorunudur. Bir kişiye iktidarda bulunma yetkisi, kendi ah-lâkî değerlerini benimsettirmesi, kendi toplumsal erdem anlayışını uygulamaya koyması ya da para kazanması için verilir. Bunun yanında, topluma hizmet görüntüsüyle cebini doldurma, halkın mutluluğuna sevdıyla bağlanma adı altında çirkin politik niyetler taşıma örneğinde olduğu gibi, bir amacı bir diğeriyle gizlemek de serbesttir. Ama, iktidarın sadece verdiği derin hazdan dolayı istendiği kabul edilemez.⁶

Bununla beraber, sözünü ettiğimiz motivasyon reddedilse bile, gerçek her zamanki gibi halkın bilincine iyice yerleşmiş bulunmaktadır. Bir siyaset adamı, doğal olarak “iktidara susamış” diye nitelendirilir. Bu da açıkça göstermektedir ki, iktidar peşinde olmak büyük bir isteği yerine getirmek içindir. Firmalar arası birleşme, kâr beklentisi ile değil, birleşmeden doğan yeni işletmenin daha fazla güç kullanma imkânı sağlayacağı için gerçekleştirildiğine fazlaca rastlanmaktadır. Bu da bilinmektedir. Pek çok Amerikalı siyaset adamı –senatörler, temsilciler, hükümet üyeleri, başkanlar– kamu sorumluluğunun katı icaplarını karşılamaya daha çok zenginlik, boş vakit ve mal harcamaktadırlar. Açıktır ki, olumlu tarafından bakıldığında, bu durum, iktidarın yalın icrası ve onun şaşaasını yaşamakla izah edilebilir. Ama, kim bilir belki de, iktidar için iktidar zevki yalnızca onu tadanlara mahrem kalmaktadır.

6

İktidara yapılan göndermeler nadiren tarafsız olur. Pek az kelime böylesine bir hayranlık ya da sık sık görüldüğü gibi kızgınlık uyandırır. Herhangi bir siyaset adamı kimilerinin gözünde güçlü,

⁶ Çoğu zaman saf bir yürekle düşüncelerini açıklayan John F. Kennedy, üç aşağı beş yukarı bunu itiraf etti: “Başkanlığa adayım.” diye demeç verdi Kennedy. “Çünkü aksiyon başkanlıktadır.” *Aksiyon* derken, herhâlde iktidarı kastediyordu.

dolayısıyla etkili bir yöneticiyken, kimileri içinse ruhsuz bir canavardır. Bürokratik iktidar kötüdür; ama memurların kamu hizmetini yerine getirmek için gerekli yetkiye sahip olanlarıysa çok iyidir. Güçlü bir firma tehlikelidir, ama dinamizmini yitirmiş bir işletme de ondan geri kalmaz. Sendikalar, yetkilerini kullanırken işçi haklarının zorunlu savunucusu olarak davranmaktadır; bir başka açıdan da, onların eylemi, patronların ve genel olarak halkın çıkarlarına da, kendi üyelerinin özgürlüğüne de ters düşmektedir.

Sonuç olarak, bu konudaki tepkiler, yöneldikleri kişilerin itaat edilmek istenenlerden ya da kendilerinden büyük fedakârlıklar beklenenlerden oluşuna göre geniş ölçüde değişiklik gösterir. Bir parlamenter, sizin lehinize bir vergi reformunun yasalaşmasını sağlarsa yetkisini doğru kullanmış olacaktır; eğer bu vergi mükelleflerinden biriyse aynı parlamenter keyfilikle, hattâ insafsızlıkla suçlarsınız. Yeni bir havaalanı inşa edilmesine karar verdikleri için belediye meclisi üyelerine yönelen hayranlık, yeni uçuş pistinin yakınındaki arazi sahiplerince pek paylaşılmayacaktır.

İktidara karşı gösterilen tepki, bir yandan da geniş ölçüde, onun geçmişinin mirasıdır. ABD’de zenci işçilerin, imparatorluk Rusya’da beyaz serflerin, idarecilerinin kırbaç darbeleri altında, efendilerin ve toprak sahiplerinin iradesine kölece boyun eğdiği dönemler *o kadar eski değil*. O zaman iktidar, özellikle de acımasız ve kanlı biçimde *caydırıcı güç* anlamına geliyordu. Yine bunun yanında, dünyamız militer örgütlerin caydırıcı ablukası altında geçen acımasız bin yıllar yaşadı. Hâlâ da sona ermemiş bir tecrübedir bu. İktidar kelimesine ürkütücü anlamını veren bu ve buna benzer tarihî anılardır.

Ayrıca, ileride daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, iktidarın icrası büyük ölçüde, onun kamufle edilmesine yönelik bir sosyal şartlandırmaya bağlıdır. Gençken, bir demokraside bütün iktidarın halka ait olduğu öğretilir. Serbest teşebbüste, kişi etkisinden arınmış piyasa aracılığıyla bütün otoriteyi elinde tutanın, egemenliğin sahibi tüketici olduğu da. Böylece, kurumların devlet üzerindeki iktidarı gizlenir: Yani Pentagon’un, silâh tüccarlarının ve diğer birçok firma ve başka grubun iktidarı. Aynı şekilde, piyasanın ve tüketici

egemenliğinin gizemi, fiyat ve maliyetleri belirleme ya da onları etkileme, siyaset adamlarını satın alma ya da aldatma ve tüketicinin tepkisini manipüle etme konusunda büyük firmaların sahip oldukları gücü gizleyen bir perde vazifesi görür. Ama sonunda anlaşılır ki, kurumlar, devleti fiilen etkilemekte, ona ve onun aracılığıyla halkı kendi isteklerine boyun eğdirmektedir; büyük firmalar piyasaya, şu onları yönettiği sanılan piyasaya itaat etmemekte, tersine, bir yere kadar onların fiyat ve kârlarını belirlemelerine âlet ettikleri, piyasa olmaktadır. Bu gözlemler, sosyal amentüyü yalanladıkları için öfke uyandırır. Böylece, gizlenen iktidar eninde sonunda gerçek yüzüyle ortaya çıktığından son derece gayrimeşru görünür.

Yine de, bu hâliyle iktidarın hücum edilecek yanı yoktur. Onun icrası, bazılarının başka insanların iradesine tâbi olması, modern toplumda kaçınılmaz bir olgudur: Onsuz hiçbir şey yürümez.

Sistematik suçlama anlayışıyla değil, şüpheli bir düşünce yapısı içinde ele alınması gereken bir konudur bu. İktidar, toplumsal yönüyle kötü olabilir; ama yine sosyal yönüyle temel bir ihtiyaçtır.⁷ Kuşkusuz onu yargılamak gerekir; ama onu her tür iktidar için kullanılan küresel bir formül yardımıyla yapmaya çalışmak, boş bir çaba olacaktır.

⁷ İktidarın iki özelliği vardır... İktidar toplumsal bir gerekliliktir... Aynı zamanda da toplumsal bir tehdittir. De Jouvenel, *On Power: Its Nature and the History of*, s. 283.

II. CAYDIRICI VE ÖDÜLLENDİRİCİ İKTİDAR

Caydırıcı iktidarla ödüllendirici iktidar arasındaki en belirgin fark, onların objektif veya zahirî niteliklerindedir. Başkalarının iradesine boyun eğenler, bunu tam bir bilinçle yaparlar; enine boyuna değerlendirdikten sonra izlenecek en iyi yolun bu olduğuna kanaat getirmişlerdir. Çünkü onlara itaatlerinin karşılığında özel bir bedel sunulmuştur. İktidarı icra edenlere gelince, onlar da yaptıklarının tamamen bilincindedir.

Caydırıcı iktidarla ödüllendirici iktidar arasındaki fark, negatif bedelle pozitif bedel arasındaki fark gibidir. Birincisi, bireyin itaatini onu kendi iradesinden vazgeçirecek kadar korkutucu bir maddî ya da manevî ceza tehdidiyle sağlar; ikincisi ise aynı sonucu yeterli oranda fayda sağlayan bir ödül ya da ücret vererek elde eder.

Caydırıcı iktidar her zaman maddî cezaya dayanır. Dayanılmaz boyutlarda kurgulananmış işkenceler, organ kesmek, öldürmek bu tür cezalardan birkaçıdır. Bütün toplumların, ibret olsun diye verilen cezaların ağırlığını, bu cezaların kolayca zulme dönüşebileceğini ve hepsinin bu cezaların infazını hafifleten ya da hafifletiyor görünen hukukî düzenlemeler yapması rastlantı değildir. Hiç kimse bir ülkeyi ya da idarî sistemi bu tür yöntemlere çekinmeden başvurduğu için kınamaz. Yine de ben, hangi şekilde olursa olsun, hedef aldığı kişinin aleyhine olan bir eylem ya da böyle bir eylemde bulunma tehdidi hâlinde ortaya çıkan her tür *iktidarı*, caydırıcı diye adlandırıyorum; ki burada para cezaları, diğer kamulaştırma şekil-

leri, sözlü kınama veya üçüncü kişilerce ya da toplulukça yapılan kınamalar söz konusu olabilir.

2

Ceza ya da ödülün kullanılması, istenen itaatin aciliyeti ya da yaygınlığı, onun sağlanmasının güçlülüğü ya da önemiyle doğru orantılıdır. Bu açıdan bakıldığında, pek çok toplumun, ölüme, tecavüze ve diğer fizikî saldırganlıklara engel olmayı *zorunlu görmele-ri* ve potansiyel katille saldırganı, en azından bu fiiller bakımından topluluğun iradesine kesinlikle uydurmayı *zorunlu görmeleri* anlam kazanmaktadır. Bundan dolayı sözü edilen suçlara, sıradan hırsızlığa, beleşçiliğe, gece çevreyi rahatsız etmeye ya da trafik yasasını çiğnemeye verilenden daha ağır bir müeyyide uygulanmaktadır. Yine bunun gibi ödüllendirici *iktidar* söz konusu olduğunda iyi işçinin ya da elverişsiz saatlerde çalışmayı kabul eden kişinin daha az çalışan meslektaşlarına göre daha yüksek ücret alacağı kabul edilmiştir. “Ona iyi ücret ödüyorum ve ondan işini en iyi biçimde yapmasını bekliyorum.” Yani bu formülü telâffuz eden, kendi iradesine ve hedeflerine tam bir bağlılık beklemektedir. Zihnî bir iş yapan ya da yönetimin sorumluluğunu üstlenen memurların, kurumun hedeflerine hizmetlerinden dolayı, kuruma yalnızca ellerini, bedenlerini ya da işin gerektirdiği basit becerileri kullanarak çalışanlardan daha yüksek ücret ödenmesini gerektirdiği düşünülür.¹

¹ Bunun sebebi, iki durumda istenen itaatin mahiyet ve kapsamca derin farklılık taşımasındandır. Sıradan işçi, her gün belirlenen saatler boyunca, az çok özenli ve becerikli bir çaba sarf eder. İlke olarak, ondan daha fazla bir şey beklenmez: ne firmanın hedeflerini düşünmesi, ne de —elbette— konuşmasını ve davranışını, bu hedeflere uydurması. Yüksek dereceli memurdan istenenlerse, tam da bunlardır. O bu hedeflerle ilgili olarak iyi şeyler düşünmeli ve söylemelidir. Kalabalık içinde, hattâ tedbirliyse yakınları arasında bile, bağlılığının derinliği ve içtenliği hakkında asla en küçük kuşku uyanmasına meydan vermemelidir. Birçok faktör onun, yüksek, bazen çok yüksek ücret almasını, uzun hazırlık yılları geçirmesini, kanıtlaması gereken bir zekâyı, yerine getirdiği sorumluluklara sahip olmasını, yüksek mevkilerin sözde risklerini göze almasını gerektirir. Uygulamada onun ücreti, içinde ücreti bizzat kendi belirlediği bir ölçüye bağlıdır. Fakat aynı zamanda onun kişiliğinin işletmeye topyekûn bağlılığı da ücretlendirilir. Bu da, işverenin kolektif kişiliği lehine kendi kişisel varlığından ve ki-

Ceza ve ödüllerin münasip düştükleri biçimde derecelendirilmesi, modern toplumların en ihtilaflı konuları arasında yer almakta ve sonu gelmez yorum ve tartışmalara konu olmaktadır. Katilin cezası istenen sonuca uygun mu? Ya haininki? Marihuana, kokain veya eroin tüketimi konusunda halkın iradesine itaat etmeyen kişileri gereken şiddette cezalandırıyor muyuz? Üst kadroları, firmalarının hedeflerine bağlı kılmak için tahsis edilen ücretler fazla yüksek değil mi? Bu ücretler kir pas ve zincir gürültüleri içinde çalışan kalifiye işçilerinkiyle orantılı mı? Kamu kuruluşlarında çalışan ve bundan dolayı devletin hedeflerine bağlı bulunan personel, özel sektördeki kendi eşitlerine göre yeterli mi yoksa daha fazla mı ücret almaktadır? Kısmen ücret, kısmen düşman karşısında yeterli kahramanlık gösterilmediği takdirde *ibretlik* bir cezaya çarptırılma kuşkusu, kısmen de tartışmaya açık bir sosyal şartlanma sayesinde itaatleri sağlanan askerler, ne kadar ücret almaktadır? İktidar teması, günlük hayata açılan sayısız penceresiyle çekicidir. Ceza ya da ödül konusunda doğru veya uygun olanın tespiti için bütün toplumların taşıdığı kaygı, bu pencerelerden biridir. Biz de sık sık bu pencereden bakma fırsatı bulacağız.

3

Modern toplumun zihnî yapısı, caydırıcı iktidarla ödüllendirici iktidarı daima açık bir sınırla ayırır. Bu ikincisi, daha uygarca, insan özgürlük ve haysiyetiyle daha bağdaşır görünmektedir. Ücret almak için çalışan özgür işçinin durumunun, efendisinin iradesine ve amaçlarına itaat etmeye fizikî cezanın amansız korkusuyla zorlanan kölenin durumuna göre her bakımdan daha üstün olduğunu düşünürüz.

Aradaki fark kuşkusuz büyüktür, ama bunu zihnî aydınlanmanın gelişmesinden çok, ekonomik kalkınmışlığa bağlamak gerekir. Yoksul toplumlarda korkuyla sağlanan itaatle, ödülle sağlanan itaat, *dereceleri* bakımından birbirine yakındır. Bu iki itaat şekli, an-

şisel ifade hakkından vazgeçmekten başka bir şey değildir. Ödüllendirme cömertliği buradan gelmektedir. Onca yüksek dereceli memurun söylemindeki aşırı yavanlık da. Bu soruna tekrar döneceğim.

cak zengin toplumlarda farklılık göstermektedir. Yoksulluğun yaygın olduğu zamanlarda, özgür işçileri, açlık ve mahrumiyet korkusu çalışmaya zorluyordu. Açlıktan ve diğer bütün mahrumiyetlerden kurtulmanın tek yolu emeklerinin ücretlendirilmesi idi. Köleyi çalışmaya zorlayansa kırbaç korkusuydu. Açlık ya da kırbaçlama arasında tercih yapmaya gelince, o artık bir zevk sorunu idi. İç savaştan önce, ABD'nin güneyinde, yoksul bir beyaz, toplumsal olarak elbette bir zenciye üstündü; ama onu çalışmaya mecbur eden ekonomik baskı, zaman zaman, bir köleye uygulanan zorbalıktan hiç de geri kalmıyordu. Hattâ denebilir ki, –bunu söylemeyi engelleyen bir şey yok– işin güvencesi bakımından ondan avantajlıydı: Dövülebilirdi, ama kovulamazdı. Bu iki durum arasındaki farkı büyük ölçüde derinleştiren, ekonomik kalkınmadır. Bu yolla, özgür işçinin işini kaybetmesi hâlinde, en azından belli bir süre hayatını sürdürmesine yetecek kişisel kaynaklar edinmesi sağlanmıştır. Artık, bir başka iş bulma imkânları da daha fazlaydı. Nihayet sendikalar devreye girdi. İşsizlik tazminatı, iktidarın hem caydırıcı, hem de ödüllendirici biçimde kullanılmasıyla dayatılan o birbirinden ağır tercihlerin oluşturduğu şartların değişmesine önemli katkıda bulundu. Artık insanları çalışmaya zorlayan faktörler arasında, gitgide, para kazanma isteği daha çok, işsiz kalmanın getireceği felâketlerden kaçınma motifi daha az yer tutmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, ABD'de, köle işçi ile özgür işçinin durumları arasındaki farklılık, kölelik rejimine karşı olan Kuzey devletleriyle Güney devletleri arasındaki gittikçe yaygınlaşan haberleşme kolaylığıyla birleşince, sonunda köleliği ekonomik bakımdan zaten uygulanamaz hâle gelecektir. Plânlayanlar, ahlâkî ya da sosyal ülküler yahut gelenek adına köleliğe ne kadar sahip çıkmış olurlarsa olsunlar durumu değiştirmeyeceklerdi.² Önemli ve açık bir avantaj-

² Bu konuları tartışmak tarihçilere keyif vermektedir. Harvard'taki eski dostum Robert W. Fogel, savaştan önceki yıllarda, bir kölenin durumunun serbest bir gündelikçininkinden çok kötü olmadığını ileri sürdüğü için, sertçe eleştirildi (*Time on the Cross*, Stanley L. Ergerman ile ortaklaşa, Boston, 1974). Bu iki durum arasında hem ekonomik, hem ahlâkî bir fark bulunduğunu, bu farkın, ekonomi geliştikçe aynı hızla derinleştiğini belirtmekle yetineceğim.

dan yararlanılan özgür işçiye yük trenleri rahat bir taşınma imkânı sağlayınca, kuzeye kaçış, kitlesel bir nitelik kazanmıştı. Efendiler, ilkelerini çiğneme pahasına, ücret ya da daha büyük olasılıkla, biraz ürün vererek kölelere ek bir ödül sunma yoluyla onların dürüstlüğünü satın almaya çalışmışlardı. Kölenin, efendisine itaati, giderrek iktidarın caydırıcı yaptırımından çok, ödüllendirici uygulamasına konu olacaktı. Ekonomik kalkınmanın, iktidarın araçları üzerindeki etkisidir bunlar. Geçen yüzyılın ikinci yarısındaki ekonomik kalkınma oranlarına bakıldığında, her ne kadar geçmişe dönük pek çok düşlerin kurulduğu bir olgu olması bakımından, birkaç on yıl ertelenseydi içsavaşın gereksiz olacağı tartışılabilir.

4

Bu düşünceler bize caydırıcı ya da ödüllendirici *iktidar*la çalışma ahlâkı arasındaki ilişkilere ilginç bir yaklaşımda bulunma fırsatı veriyor. Çalışmanın ahlâkî yönü her zaman, özellikle en nankör mesleklerde en düşük ücret alan işçiler için vurgulanmıştır. Toplumun üst tabakalarında boş zamanların hayal gücüyle değerlendirilmesi, bunu yapanların uygarlaşmış niteliğini doğrulamaktadır. Sosyal yardım, işsizlik tazminatı ve benzeri sosyal güvenlik uygulamaları, çalışma ahlâkı ve dolayısıyla yoksullar için çok tehlikeli görünüyor. Bu hâlleriyle, muhafazakârları öfkeliyorlar.

Muhafazakârların içgüdüğü kavrayıcıdır. Gerçekten de, ücretlerin yükselmesi ve sosyal yardımlar, motivasyon gücü anlamındaki baskıyı azaltmaktadır.³ ‘Ödül beklentisiyle itaat’ ile ‘ceza korkusuyla itaat’ arasında daha az benzerlik bulunduğu sürece çalışmaya karşı gösterilen tavırlar daha şiddetli endişeler uyandırır. İşçilerin gayreti sürekli eleştiri konusu olmaktadır. Kimileri bundan şu sonuca varmaktadır: Mahrumiyetin belli bir dozu ya da mahrumiyet korkusu iç disiplin ve ahlâkı korumak için belki de gereklidir. 1981 yılında iktidara geldiği zaman Reagan yönetiminin benimsediği il-

³ “İnsan aç olunca, yeteneksiz, budala ve kaba patronları destekler.” Richard Sennett, *Authority*, New York, 1980, s. 107. Sennett’in aynı kitabın 104. sayfasında, bu sorunla ilgili olarak yaptığı toplu tahlile bakınız.

kelerden biri buydu. Yine de, ekonomide caydırıcı iktidarlarla ödüllendirici iktidar arasındaki mesafenin büyümesine hangi ölçüde üzülmek gerektiğini kendi kendimize sormalıyız. İnsanların çalıştığı, yani çalışmamakla düşecekleri sefaletin korku verici baskısıyla değil, genellikle ödül beklentisiyle başkalarının irade ve hedeflerine boyun eğdiği bir ekonomik sistemde kimi erdemler (hattâ bazılarında sonsuz erdemler) de bulunabilir.

5

Köleliğin kaldırılmasıyla birlikte ceza tehdidiyle çalışmaya zorlama hakkı da kaldırıldı ve ödüllendirme sistemi genelleştirildi. Eskiden fabrika ve maden patronları da, grevleri ya işçilerin kendi mücadelelerine karşı sergileyecekleri diğer her tür direnme gösterisini kırmak için fizikî şiddete ya da fizikî şiddet tehdidine başvurma hakkına sahipti. Bu hak da geniş ölçüde kaldırıldı, bugün onu kullanmaya kalkmak bir geri adım olarak görülüyor. 1981 güzünün sonlarında, Polonya’da yönetim, grevlere engel olmak ve işçilerle öğrencilere devletin ve Komünist Partisi’nin amaçlarına boyun eğdirmek için sıkıyönetim ilân etti. Ödüllendirici iktidar yerini fiilen caydırıcı iktidara bıraktı. Çünkü, ilki ödüllendirme araçlarının, başka bir deyişle, gıda maddelerinin ve diğer birinci derece öneme sahip ürünlerin kıtlığından dolayı ciddî biçimde zayıflamış bulunuyordu. Cezalandırıcı iktidara böylesi bir geri dönüşün doğurduğu tepkiyi hatırlatmak bile fazla.

Daha gündelik bir düzeye dönersek, evli erkekler, temelde, çoğun şiddete dayalı tedhitte karılarının bağlılığını ya da itaatini elde ederler. Böyle bir tutum artık iyi karşılanmıyor; dövülen kadınların korunması için güzel bir sebep oldu bu. Geneleksen okulda, öğretmenlerin iradesi bedensel cezalar sayesinde kendisini kabul ettiriyordu; bugünse, dayağı savunmanın artık çocuğun kişiliğini bozmaktan başka bir anlama gelmediği söyleniyor. Eski zamanların vaizi, vicdanları kendi ‘amentüsü’ lehine kazanmak için, öte dünyanın tüyler ürpertici cezalarıyla korkuturdu. Bugünse cehennemden alevlerinden medet ummak epey eskimiş bir yöntem olarak görülüyor.

Bir yandan iktidarın caydırıcı uygulaması terk edilirken, bir yandan da bu uygulama devam ettiği yerlerde, sertliğinden arındırılmaya çalışılıyordu. Eskiden, düşmandan kaçan asker ölüm cezasına çarptırılırdı. Birinci Dünya Savaşı boyunca kurşuna dizilenlerin sayısı oldukça fazlaldı. Ama, İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde bu ceza uygun bulunmamaya başlandı. Bir Amerikalı, düşman ateşine karşı koymayı reddettiği için öldürüldü ve bu eylem neredeyse ünlü bir davaya dönüştü. Modern ülkelerin çoğunda –hepsinde değil, bu bir gerçek– ölüm cezasına karşı çıkılıyor. Yine, doğal olarak, işkence, *aç bırakma* veya kırbaç cezaları da kınanıyor.

Caydırıcı iktidarın gerileyişiyle birlikte, özellikle toplumsal ba-
kımdan izlenmeye değer bulunan hedefler konusunda ödüllendirici iktidarın etkinliğini, temel olarak da ekonomik eylemin ve yatırımların yoğunluğunu artırma yolunda çetin ve geniş bir çaba gözle-
ndi. Bu alandaki anahtar sözcük *teşviktir*. Teşvik, toplumsal olarak istenen itaat karşılığında sunulan bedeli daha etkili ve daha karşı konulmaz kılan bir şeydir.⁴ Pek az soru, modern devlet aygıtlarında bu kadar hararetle tartışılmıştır. Vergi politikası, para politikası, tarım politikası, ücret politikası... Bütün bu politikalar doğrudan veya dolaylı olarak teşvikleri, yani ödüllendirici iktidarı etkilemeye yöneliktir. Gösterilen çaba ve karşılığında verilen ücret, aynı şekilde büyük işletmelerin de üzerinde durduğu ve ortadoks ekonomi araştırmalarında önemli payı bulunan bir konudur. Ödüllendirici iktidarın günümüzdeki rolü budur.

Caydırıcı iktidarın modern toplumlarda, özellikle ödüllendirici iktidar karşısında uğradığı çöküşe rağmen, eski prestiji devam ediyor. Eskiden onu kullanma hakkına sahip olanlara başkalarının boyun eğmesini kolaylaştıran hâlâ odur. Koca, baba, öğretmen, polis, şerif, ulusal muhafız, bar fedaisi... hepsi bugünkü otoritelerini eskiden caydırıcı iktidarı temsil etmiş olmalarına borçludur.

Muhafazakârların ölüm cezasını, okulda bedensel cezalar verilmesini, erkeğin karısına hâkimiyetini, polise, daha acımasız ve ara-

⁴ Bu kelime, aynı zamanda, amacın geliri artırmak, sosyal işlevinse bahane olduğunu esinlemektedir.

ma ve gözaltında tutma konularında geniş yetkiler verilmesini gerekli görmelerinin kaynağı burada yatmaktadır. fiiddet, kanun ve düzenin savunulmasında ya da daha genel anlamıyla kabul edilebilir bir toplum düzeninin kurulmasında kaçınılmaz olduğu ileri sürülebilir. Bunun kesin kanıtı, bütün kitlesel gösterilerde, caydırıcı iktidarın söz konusu olmasıdır. İktidarın bu türü, eski devirlerde bugünkünden çok daha fazla hüküm sürüyordu. Peki, muhafazakârların doğal görevi geçmişi korumak ya da onarmak değil mi?

6

Sunulan ödül ya da yaratılan korkuyla elde edilen itaat arasındaki ilişki, caydırıcı ya da ödeyici iktidarın icrasında kuşkusuz belirleyici etkindir. Kalifiye işçi, ücret almasaydı uzun süre üretim hattı üzerinde kalmazdı; tarife yükseltilmeseydi mesaiye de kalmazdı. Ceza korkusu potansiyel suçluyu engeller. Otomobil sürücüsü hız tahdidine uyar; çünkü, kendini para cezasına çarptırılmış görmekten korkar.

Yine de bu ve buna benzer diğer birçok durumda bir başka motivasyon daha rol oynar: İtaatin ve bağlılığın olağan, onurlu, kabul edilir ya da insanın özüne yaraşan bir tutum oluşturmaları. Eğer yetişkinler çalışıyorsa, bu biraz da hep böyle yapılageldiği içindir. İnsan kendi hayatını çarçur etmemeli, zamanını aylak aylak öldürmemelidir. Bir firmanın en yüksek yönetim kadrolarını işgal eden erkeklerle –çok istisnaî olmak üzere– kadınların, bütün enerjilerini firmaya hasrettikleri varsayılır. Ücretlerin artırılmasını ya da vergilerin düşürülmesini savunmanın dışında bu seviyede bulunan birinin, çalışmasının ücretiyle orantılı olduğunu ya da ücretinin düşüklüğü yüzünden, elinden geleni yapmadığını söylemesi, hoşgörüle karşılanmaz. Devlet hizmetlerinde de durum böyledir. Bir siyaset adamının ya da devlet aygıtındaki bir sorumlunun çalışmasını ücretiyle oranlaması düşünülemez. Çocuklar, anne-babalarına itaat ederler, yani onların iradesine boyun eğler; çünkü çocuklara düşen budur. Bazı kadınlar aynı sebeple kocalarına itaat ederler. Pek çok insanın, kamu otoritesi önünde eğilmeleri, ceza korkusundan

ya da ödül ümidinden değil, tersine, kanunlara saygılı yurttaşlar olmalarındandır.

İktidarın analizinde karşılaşılan güçlük, her zaman olduğu gibi, saf olguların bulunmayışından ileri gelmektedir. Bireyin, şunu ya da bunu yapmanın kendisi için en iyi davranış biçimi olduğuna inanmasından ya da ikna edilmesinden doğan itaat, caydırıcı ve ödüllendirici etkenlere sıkı sıkıya bağlıdır. Bundan dolayı, köklü bir kanaate dayanan bu mekanizma, yalnızca büyük değil, ama gittikçe artan bir önem taşımaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmışlık, iktidarın, toplumda caydırıcı iktidardan parasal ücret şeklindeki ödüllendirici iktidara evrimlenmesine nasıl yol açmışsa, aynı şekilde onu artık iknaya ya da şartlan(dır)maya gittikçe daha çok bel bağlamaya götürmektedir.

III. ŞARTLANDIRICI İKTİDAR

(...) Dünyanın büyük meselesi, onur, zenginlik ve otorite uğruna mücadele etmekten başka bir şey değildir. Bunlar; gerçekten büyük kördüğümlemlerdir, ama çözümleri büsbütün imkânsız değildir; eğitim ve disiplinle çözülebilirler, nitekim ara sıra çözülmüşlerdir.

Thomas Hobbes, Leviathan

El kitabı medenî zekâyı, hür teşebbüs hakkındaki bilgileri geliştirmeli, vatan sevgisini ve yerleşik otoriteye bağlılığı artırmalıdır. (...) El kitabı, genellikle toplumsal hayatta kabul edilmiş normlara ters düşen yaşama tarzlarını özendirmemelidir.

Teksas Eyaleti Eğitim Konseyi Bildirisi, 1982

Caydırıcı ve ödüllendirici iktidar türleri gözle görülür ve objektiftir. Buna karşılık, şartlandırıcı iktidar sübjektiftir. İktidarın bu türü söz konusu olduğunda, yönetenlerin ve yönetilenlerin, onun uygulandığının ille de bilincine varmaları gerekmez. Otoriteyi tanımanın, başkasının iradesine boyun eğmenin kaynağı, boyun eğenin yaptığı olumlu bir tercihtir. Bu tercih, ya eğitim ya da ikna yoluyla bilerek yaratılabilir; ki bu açık şartlandırmadır ya da içinde yetişilen kültürle benimsetilebilir; öylesine ki, boyun eğme tabii, doğru ve geleneğe uygun görünür. Bu da zımnî şartlandırmadır. İktidarın bu iki türü birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılamaz. Açık şartlandırma, farkına varılmadan zımnî şartlandırmaya dönüşebilir.¹ Bu so-

yut önermelere somutluk kazandırmak için, erkeklerin, kadınlar üzerinde iktidar kurarken ve onları kendi iradelerine boyun eğdirirken, geçmişte ve sık sık da günümüzde başvurdukları yöntemlere değinmek istiyorum.

Otoriteyi erkeğin kullanmasını birazda, onun caydırıcılığa daha çabuk ulaşmasıyla, yani daha üstün bir fizikî güce sahip olması ve bu gücü, daha zayıf ve bir parça dikbaşlı karısına kendi iradesini kabul ettirmek için kullanmasıyla açıklamak gerekir. Öte yandan, ödüllendirici iktidarın sık sık elbise, mücevher, araba, eğlence ve sosyeteye katılma şekline dönüşen ödüllendirme yoluyla kullanıldığında da kuşku yoktur. Bütün bunlar, erkeğin, uzun zamanlardan beri kadını kendi iradesine boyun eğdirmekte başarılı olduğunu gösteriyor.

Bununla beraber açıktır ki, erkeğin iktidara sahip olması ve kadının ona itaat etmesi, büyük ölçüde, bu rollerin eşyanın tabiatına uygun olduğu yolundaki düşünceye dayanmaktadır. Erkek eşini sevebilir, sayabilir ve gözü gibi sakınabilir; ama nice zamanlardan beri kabul edilmişti ki, karısının da onu sevmesi, sayması ve ona itaat etmesi gerekirdi. Bu kabul biraz da kadınların toplum ve aile içindeki görevleri konusunda, evde, okulda ve kiliselede verilen özgül eğitimin ürünüydü. Yakın zamanlara kadar üniversiteler, ev ekonomisini ve bir yuvanın idaresini oğlanlara değil kızlara öğretiyordu. Bu özel durumun, doğal olarak erkek otoritesine itaat ilkesinden kaynaklandığını açıkça söylemekten de geri kalmıyorlardı. Ev ekonomisi eğitimi hakkındaki bu anlayış, bugün de tamamen ortadan kalkmış değil.

Ne var ki, kadınların bağılılığı ancak kısmen eğitim, yani açık ikna yoluyla elde ediliyordu. Bu bağılılığın daha kesin ve önemli hâli ise, doğru ve erdemli olanın, cemaat ve kültür tarafından uzun yıllardır belirlenegeldiği şekliyle basitçe kabulü, Max Weber'in deyişiyle, hükmedenle hükmedilen arasındaki ana-babadan görülerek

¹ Benim burada şartlandırıcı/ikna edici iktidar diye adlandırdığım şey konusunda nüfuz edici bir açıklama için bkz. Charles E. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*, New York, 1977, özellikle s. 52-62.

devralınan ilişkiyi oluşturan şeyin benimsenmesiydi. Burada, işin içine, çok etkili, zarurî bir şartlandırma girmektedir.

Kısacası, kadınların bu şartlı itaati, bir inanıştan kaynaklanıyordu: Kadınların, yersiz bir kabulle, erkek iradesinin, kendi iradelerine tercih edilebilir olduğuna, erkeklerinse, buna paralel olarak cinsiyetlerinin ya da kendilerine verilen fiziksel ve zihinsel niteliklerin onları hükmetmeye götürdüğüne inanmalarından. Bitip tükenmez ve sıkça tekrarlanan bir edebiyat, kadının bu itaatini öylesine kutsuyordu ki, cinslerinin dikkate değer ya da sapık istisnalarını oluşturan kadınlar, kişilikleri, aldatmaları ya da cinsel yeteneklerini belirgin veya çılgın biçimde kullanmaları sayesinde halklarına, yöneticilerine, sevgili ya da kocalarına iradelerini kabul ettirebildiler.

Çağdaş kadın özgürlükleri hareketi, sözünü ettiğimiz bu inanışlardan gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu hareket, erkeklere ait caydırıcı iktidarın değişik biçimlerine, özellikle de kocanın fizikî ya da psikolojik cezalandırmasına karşı savaş açtı; kadınların evleri dışında çalıştırılması yolunda sağlanan gelişmeler sayesinde ve onları daha önemsiz işlerde kullanan ayrımcı tutuma karşı çıkarak, erkeklerin elinde bulunan ödüllendirici iktidardan kurtulmaya çalıştı. Ama kadın hareketi, asıl büyük mücadelesini, itaat ve bağlılığın normal, erdemli ve her bakımdan uygun bir davranış olduğu yolundaki inanışa karşı, ideolojik plânda yürüttü. Diğer yanda, bu son düşüncenin desteklenmesi, yuvanın, ailenin ve dinin geleneksel değerlerinin savunulması, –ki belki de, erkeklerden çok kadınlarca mesele edinilmişti– kadın özgürlüğü hareketine karşı koymak isteyenlerce ileri sürülen itirazların temelini oluşturdu.

2

Erkek egemenliği konusunda olduğu gibi, iktidarın diğer tezahürlerinde de durum aynıdır. Belirttiğimiz gibi, eskiden Kilise'nin egemenliği, hem bu dünyada hem de öte dünyada, ibret almak üzere verilen cezalara dayanıyordu. Hiç kimse de Kilise'nin dağıttığı lütufların ödüllendirici yönünden kuşku duymuyordu. Ama esas olarak bu egemenlik, her zaman olduğu gibi, inanca, yani imana daya-

nıyordu. Kilise, her zaman ve çok yerinde olarak, en büyük çabasını imanın yayılmasına ve pekiştirilmesine vakfetmiştir. Bu öylesine tabiidir ki, imanın esasları sonunda bizzat dinle özdeşleşmiştir.

Bu şartlar ordu için de söz konusudur. Asker, hizmeti için ücret alır ve bu gerekli bir şeydir. Aynı şekilde, savaşta görevden ya da ölümcül tehlikeleri göze almaktan kaçınacaklara karşı, ceza tehdidi-ne başvurulur. Ama uzun yıllardır biliyoruz ki, iyi askerler uğrunda savaştıkları davaya bağlananlardır ve ölümün ya da gaziliğin kabul-lenilmesi, yalnızca inancın sağladığı ahlâkî bir güç gerektirir.² Yal-nız ödüllendirici iktidar yoluyla harekete geçen paralı askerler ya da ancak ceza korkusuyla itaat eden talimsiz acemiler, daima vasat sa-vaşçılar olmuşlardır. Bugün birçok ülkede, siyasî liderler, iş başında kalmalarını, yalnızca, çok geniş ölçüde caydırıcı iktidara başvurma-larına, kendi iradelerini kabul etmeyenleri hapisle, işkenceyle ya da ölümle korkutma imkânına sahip olmalarına borçludurlar. Bedeli ödenmediği zaman, kendi otoriteleri önünde eğilmeyecek olan in-sanların desteğini, yani itaatini satın alma konumunda bulunan bu li-derler, hatırı sayılır oranda ödüllendirici iktidarı da kullanırlar. ABD'nin çeşitli bölgelerinde –ve diğer demokrasilerde– yakın de-necek zamanlara kadar, oyların açıkça ve düpedüz satın alınması yaygın uygulamaydı. Günümüzde ödüllendirici iktidar, himaye, yüksek sosyete etkinliklerine davet, şeref nişanları dağıtma, dahası kamu kesiminde yöneticilikler verme gibi değişik şekiller altında varlığını sürdürmektedir. Ne var ki, uzaktan bakıldığında bu konuda da belirleyici olan şartlandırıcı iktidardır. Modern siyaset adamları, asıl çabalarını inanç ve kanaatleri geliştirmeye adamaktadırlar. XX.

² Bu bakış açısını desteklemek üzere Bertrand Russel'in şu dikkat çekici pasajını alıyo-rum buraya: “Kanaatin başlı başına bir güç olduğu ve bundan apayrı bir iktidar biçimi doğduğu fikrini savunmak kolaydır. Askerler, uğruna savaştıkları davaya inanmazlarsa ya da paralı asker söz konusu olduğunda, bu askerler kendilerini zafere götürecek ko-mutanların kapasitesine güvenmiyorlarsa ordu etkisizdir. Genel saygıyla karşılanmayan kanun güçsüzdür. Ekonomik kurumlar, kanuna saygı gösteriyorsa işlerlik kazanır; sade vatandaştın sahtekârlığa karşı hiçbir itiraz getirmemesi hâlinde bankaların başına gele-cekleri bir düşünelim.” *Power: A New Social Analysis*, New York, 1938, s. 136. Daha sonra Russel, bu kanaatin kaynaklarına inmenin gereği üzerinde durmaktadır.

yüzyıl demokrasilerinde siyasî iktidar esas olarak şartlandırmaya, yani iknaya dayanmaktadır. Bu konuya tekrar döneceğiz.

fiartlandırma ya da ikna, ekonomik hayatta da büyük rol oynar. Sıradan işçi, ödüllendirici iktidara itaat eder; ücret almazsa belki de çalışmaz. Ama, en küçük düşürücü işler dışında, o bile işinden belli bir gurur duyar ve onu yaparken Thorstein Veblen'in 'zanaatkâr iç-güdü'sü' dediği şeyle hareket eder. Bu içgüdü, kişinin işletme hiyerarşisindeki yeri yükseldikçe, daha çok kendini gösterir ve daha belirgin hâle gelir. Yönetime gelmeye can atan kişinin yaptığı şeye ciddî olarak inanmasından gelen gururdur bu. Ücretlendirme, motivasyon olarak gözdeliğini korumaktadır; ne var ki, firmanın, çalışanlarca kendi samimi inançları içinde eritilmiş hedefleri, diğer faktörlerden bağımsız olarak onları harekete geçirir. Burada da şartlandırıcı iktidarın³ etkinliği⁴ belirgin biçimde kendini göstermektedir.

İktidarın dinî, ailevî, askerî, siyasî ya da iktisadî türüne –belirtilim ki, bu özellikler açıklık kadar bulanıklık da taşımaktadır– yapılan her çeşit imâda şartlandırıcı iktidarın hatırı sayılır bir rolü vardır. Bu iktidarla bütün bir sosyal gelişme arasındaki sıkı ilişki, gün geçtikçe artmaktadır.

3

fiartlandırıcı ya da ikna edici iktidarlar, objektif, gözle görülür iknadan başlayıp bireyin kendi sosyal çevresi içinde temel doğrular olarak görmek durumunda kaldığı nosyonlara kadar varan *continuum*'a* göre işler. Gördüğümüz gibi, bu iktidar açık da olabilir zımnî de. Birincisinden ikincisine geçildikçe, bir inancı açıkça ve kabaca benimsetme girişimi terk edilerek bu inancın farkına varıl-

³ Burada, en pratik sorunlardan biri ele alınıyor. Oldukça tarafgir bir argüman devrevî olarak ileri sürüyor. Buna göre, çalışmayı teşvik etmek ve verimliliği yükseltmek istiyorsak, vergisi alınmış harcanabilir geliri artırmamız gerekir. Fakat, burada da görüldüğü gibi, memurun, işletmesinin hedeflerine bağlanmasına en çok katkıda bulunan şey, ödeme/ödüllendirme değil, şartlandırmadır. Hâl böyle olunca, daha yüksek bir ücret ek bir çaba doğurmayacaktır –zaten pratik olan da budur.

⁴ Bkz. s. 63.

* Homojen unsurlar bütünü.

maksızın, kendiliğinden yerleşmesini sağlayacak yollara başvurulur. fiartlandırmanın/iknanın uygulanması, açık şeklinden zımnî şekline doğru ne kadar gelişirse, toplumca o kadar iyi kabul edilmektedir. Önemli olan da budur.

Modern sanayi toplumlarında şartlandırıcı iktidarın en açık şekillerinden biri reklamlarda kendini gösterir. İnsanlar, plastik baştan çıkarma ve tekrar yoluyla filan marka biranın çok özel neşesine, filan marka sigaranın sağlığa zarar vermediğine, gömlek yakalarının beyazlığıyla birleşen sayınlığına, filan politikacının görülmemiş ahlâkî yüceliğine, filan politik girişimin budalalığına ya da derin felsefesine *inanmaya* ikna edilirler. Bütün bu durumlarda sonuç değişmez: Müşteri, satıcının niyetleriyle örtüşen bir kanaat edinmeye sürüklenir; bira, sigara, deterjan ya da siyasî davalar satıcısının iradesi önünde eğilir. Bu iktidar pratiği, her zaman böyle algılanmasa bile, niteliği hiç değişmez. Böylece sağlanan kanaat ve inancın yüzeyselliği ve onun doğurduğu itaatın kısa ömürlü oluşu da. Modern çağda, inançların reklam yoluyla manipülasyonu kadar ihtiras ve pahalı *enerjiye* malolan pek az iktidar tezahürü biliyoruz.

Bununla beraber, hileyle inanç oluşturmada tamamiyle gözle görülür bir yol olan reklamcılık, kuşkusuz kısmen bu özelliğinden dolayı her zaman iyi gözle görülmez. Zaman zaman direnç ve ters etki doğurur. Bu yüzden, tüketicileri kendi ürünlere/ini satın almaları düşüncesini benimsetmek isteyen firmanın bir reklam kampanyası açması gerekir. Ama aynı firma, onlara, –külfetli bir idarî düzenlemenin ya da haksız olduğu savunulan bir verginin kaldırılması gibi– kendi politik amaçlarını kabul ettirmek isterse, bir eğitim kampanyasına girişmelidir. Kamu yararını ilgilendiren sorunlar üzerinde halkın kendi iradesine boyun eğmesini isteyen herkesin de aynı şeyi yapması gerekir. Ruhları fethetmek için, eğitim, reklamlardan çok daha iyi bir yol olarak görülmektedir.

Ne var ki, eğitimin de güçlükleri bulunmaktadır. Bu yolla da, bazen asıl maksat fazlasıyla belli edilir. Bir siyaset adamı hemşehrilerine bilgi verdiğini söyleyebilir; ama zekâ seviyelerini küçük görüyormuş durumuna düşmeden, onların eğitilmeye muhtaç ol-

duklarını iddia edemez. Devlet bakanı, yakın çevresiyle baş başa kaldığında, halkın şu ya da bu konuda eğitime ihtiyacı olduğunu söyler. Ama televizyona çıktığında, onlara, yurttaşlar olarak bilgi edinmeleri gereken şeylerden söz etmelidir. Basının, radyo ve televizyonun büyük bir eğitici fonksiyona sahip olduklarını kabul ederiz. Fakat onlar, bu fonksiyonlarını açık açık söylememeye dikkat ederler; sadece ince bir üslûpla halka bilgi vermeye çalışırlar.

Kitle iletişim araçlarını etki altına almak için verilen kavga, bu kavganın gerisinde yatan iktidar olgusunu ya da kimi insanlara başkalarının isteklerine boyun eğdirme amacını yeterince ele vermemektedir. Yakın zamanlara kadar, bütün devlet başkanlarının televizyon, basın ve radyoyla araları açık olmuştur. Bunun sebebi, bir yönüyle kitle iletişim araçlarının, başkanlığın şartlandırıcı iktidarı kullanması için belli ölçüde etkin birer araç olmalarıdır. Öte yandan, bu araçların gerçekleştirmek istedikleri şartlandırma, başkanın kontrolünde tutmak istediği şartlandırma çatışabilir. Kavganın sebebi budur. İşte, yine, özel ilgiler, yarı sırdaşlıklar, yinelenip duran pohpohlamalar, tören geceleri, göstermelik saygılar ve diğer yapay ilgiler yoluyla basının desteğini arkasına almak için başkanlığın giriştiği sürekli çabanın sebebi de budur; nihayet, başkanın iradesine karşı, kitle iletişim araçlarının oynadığı o çok abartılan ve göz ardı edilemez fren rolünün sebebi de. Özellikle bu yüzden, basının, radyo ve televizyonun sergilediği görüntü düpedüz abartılmaktadır. Bu konuya ilerideki bölümlerde yine döneceğim.

4

İtaati ve iktidarı sağlamanın aracı olarak kitle iletişim araçları yoluyla açıkça şartlandırma ve ikna etmenin öneminden kimsenin kuşkusu yoktur. Bu konuda kuşkusu olanlarsa, ona büyük bir ciddiyetle talip ve sorumluluklarının son derece bilincinde olanlardır. Ailede, okullarda, liselerde, üniversitelerde verildiği şekliyle eğitimin şartlandırıcılığından fazla söz edilmemektedir. Bu kurumların hepsinde, iktidarın icrasına zemin hazırlayan düşünceler geliştirilir. İlkokul çocuklarına, daha körpecik yaşlarından itibaren anne-ba-

balarıyla öğretmenlerinin otoritesine saygılı olmaları, kanunlara uymaları, demokratik bir yönetimin yararlarını doğru bulmaları, mülkiyet, giyinme ve kişisel hijyen konusundaki ilkeleri kabul etmeleri, liderlerin üstünlüğünü tanımayı doğal ve makbul davranış olarak görmeleri, yani başkalarının iradesine memnuniyetle boyun eğmeleri gerektiği öğretilir.⁵ Bütün eğitim kurumlarının ekip sporlarına verdiği önem, büyük ölçüde onların eğitici erdemlerinden ileri gelmektedir. Bu sporlar yaptırılarak bireye kendi amaçlarını neredeyse otomatik olarak, grup ya da ekibin amaçlarıyla, tek bir oyuncuya da yine aynı şekilde kendi tercih ya da düşüncelerini antrenör ya da kaptanın otoritesiyle ikame etmesi öğretilir.

Eğitim yoluyla şartlandırmada, çok özgül iktidar şekillerinin kabul ettirilmesi amaçlanır. Bütün ülkelerde okullar, bayrağa bağlılık yemini, ulusal tarihteki kahramanlık hikâyelerinin tebcili, ordunun hâlihazır üstünlüklerinin ve savaş hazırlıklarının anlatılması gibi millî ayinlerle vatanseverliğin ilkelerini beyinlere kazırlar. Halkı bir bayrak altında birleşmeye alıştırmak, onları, devletin askerî ve uluslararası politikadaki hedeflerine bağlamada belirleyici bir rol oynar. Ulusal güvenlik ve savunma sorunları böyle partizanca mülahazaların ve özel çıkarların üstünde tutulur.

Eğitim yoluyla şartlandırma, iktisadî ve sosyal sistemle de ilgilidir. Komünist ülkelerde, çocuklara sürekli olarak sosyalizmin üstünlükleri anlatılır ve onun hedeflerine coşkuyla bağlanmaları çağrısında bulunulur. Fakat propagandanın yoğunluğu bir kenara bırakılırsa, bu hiç de komünist ülkelere özgü bir şey değildir. ABD’de de çocuklara serbest teşebbüsü övmek için destanlar düzülmektedir. Büyük işletmeler ve işveren kuruluşları, liselerin, üniversite öğrencilerinin ve büyük halk çoğunluğunun hiç değilse bu konudaki itikadî bilgilerini derinleştirmek için sosyalistlerin örnek alınmasını isteyip durmaktadırlar. Böylece, bu tür eğitimin kendileri üzerinde başarılı olduğu insanlar, kamu yararı ile kendi yararlarını gerek-

⁵ Bu konuda C. Wright Mills’in *L’Élite du pouvoir* (Paris, 1969)’daki keskin formüllerine bakınız.

tiği gibi ifadelendirmek için, iş dünyasının hedeflerini sahiplenmeye itilirler. Okul yoluyla yapılan bu şartlandırmanın ne derece ciddiye alındığı, yeniyetme gençlerin ekononik ve sosyal düzen konusundaki hâkim görüşü eleştiren ya da bu görüşe ters düşen kitapları kitaplıklarında bulundurabilecekleri akla geldiğinde sergilenen öfkede görülebilir.

Eğitim yoluyla doğrudan şartlandırmaya verilen önem, Amerikan devlet okullarında dinî eğitim verilmesi konusunda yapılan tartışmalarda da kendini göstermektedir. Bu eğitimin açıklanan temel amacı, küçük yaşlardan itibaren insanların dinî otoriteye bağlılıklarını sağlayan inançları geliştirmektir. Böyle bir şartlandırmanın ve dinî iktidarın böylesine güçlendirilmesinin faydalarıyla ilgili olarak doğan ve böylece tanınacak bir dinî otoritenin mahiyeti konusundaki aşılmaz görüş ayrılıklarıyla birleşen kuşkular, her tür dinî eğitimin anayasal yolla yasaklanması sonucunu doğurdu. Dinî iktidar özlemi içinde olanlar, bu yasağa asla boyun eğmediler. Duaların alçak sesle yapılması kertesinde sınırlı pratikler, zımnî bir şartlandırmayı körüklemeye devam ediyor. Onlara muhalif olanlar, imanı yaymakla dinî otoriteye bağlılığın bu şeklinin öbüründen geri kalmadığı görüşündeler. Başta cinsel eğitim konusunda yapılanlar olmak üzere diğer birçok tartışma da, okul yoluyla yürütülen toplumsal şartlandırmaya ve bu yolla aşılana (ya da aşılandığı sanılan) düşüncelerle sağlanması beklenen otoriteye bağlılığı (ya da başkaldırmaya) atfedilen önemi göstermektedir. Amacın iktidar olduğu tümüyle anlaşılmadıkça, dinî ya da cinsel eğitim üzerinde yürütülen mücadelenin amansızlığı açıklanamaz.

5

Doğurdukları itaat ve sağladıkları fiilî iktidarla birlikte şartlandırmayı ya da iknayı, esas olarak, eğitim ya da kitle iletişim araçları gibi görünür yöntemlerle elde edilebilen kişilerle sınırlamak çekicidir. İnsanlar, her zaman temel rolü, görülebilene ve duyulabilene verme eğilimindedir. Bununla beraber, bütün toplumlarda, çok daha yaygın bir şartlandırma uygulanır. Bu şartlandırma öylesine ince ve öylesi-

ne çeşitlidir ki, bizzat hayatın bir parçası gibi görünür. Bu yolla yaratılan inanış ve itaatse, hiçbir görünür ve özel çabaya başvurulmaksızın oluşur. Anne-baba otoritesinin, çoğu zaman ilânına gerek duyulmaması, normal çocukların doğal olarak kabul ettiği şeylerden sayılması bundandır. Bu durum, öğretmen ve papazın otoritesi için de geçerlidir: Bir cemaatin liderleriyle ulusça seçilen sorumluların, vergileri toplayanlarla kanunları uygulayanların otoriteleri için de. İnsan bir bakıma, bir cemaat eğilimi ve içgüdüleriyle amirine hizmet eder. Böylece, iyi ve fedakâr kullar hakkında Kutsal Kitapta öngörülen buyrukları uygulamaya geçirmiş olur. Öldürmemeleri, ırza geçmemeleri ve hattâ hırsızlık yapmamaları için insanların özel bir eğitimden geçirilmesine genellikle gerek görülmez. Burada birey, doğumundan itibaren küresel ama sübjektif bir şartlandırmaya boyun eğmiştir. Açık şartlandırmaya kıyasla önemini kestiremesek de, bu şartlandırmanın da önemli olduğunda kuşku yoktur.

6

İster ikna ister şartlandırma yoluyla olsun, inanış bir kere oluştu mu, bu inanışın doğurduğu başkalarının iradesine itaat olgusu, birey tarafından bizzat kendi ahlâk ya da toplum anlayışının, doğru ve iyi hakkında taşıdığı duygunun ürünü gibi algılanır. Son tahlilde ve diğer *faktörlerin değişmediği kabulü* altında bu duygunun hiçbir ödül ya da ceza düşüncesiyle ilgisi yoktur. Çocuklar, nasıl anne-babalarına itaat ederlerse, yetişkinler de banyo yapar, deodorant kullanır, kiliseye giderler, bir siyaset adamının görüşlerini benimser; bu tutumlar yerinde ya da kişi açısından memnun ediciymiş gibi yaşanır, ne cezayla ilgileri vardır ne de ödülle. Bununla birlikte, somut durumlarda, iktidarın üç aracının da etkisi vardır. Çocukların anne-baba otoritesi önünde eğilmeleri doğaldır. Ama, itaate ödül, isyana ceza vaat edilmesi de bu sonuç üzerinde rol oynayabilir. Çoklarının dinî otoriteye bağlılığı, ailenin ve toplumun bu yoldaki şartlandırmasıyla açıklanabilir. Ama, sözü edilen otoriteye karşı çıkmaktan, böyle davrananları bekleyen kötü muamelelere uğrama düşüncesiyle korkanlar da vardır. Birçok yetişkin, iyi yurttaş olmak

için hükümete itaat etmekten memnundur; yine de pek çok insan için, meslekte yükselmek, iş ya da hemşehrileri nezdinde itibar kazanmak gibi kendilerine sunulan somut avantajlar da önem taşır. fiartlandırmayla öngörülen davranış modelini reddeden kişiye gelince, cemaat ya da otoritelerce ona verilecek ceza ağır olabilir. İktidar, hiçbir zaman, tek bir kaynak ya da aracın belirleyici olduğu varsayımına göre analiz edilmemelidir.

7

İktidarı değişik bileşenlerine ayırıştırmanın yararlarından biri, mahiyet farkı sanılan şeyin çoğu zaman bir derece farkından başka bir şey olmadığını ortaya koymaktır.⁶ Ayrıca, her durumda, bileşenlerden her birinin gücü de değişir. Örneğin totaliter rejimler, –okulları, basın ve yayını, nutuk kürsülerini kullanarak– egemen düzene uygun davranışlara önemli ödüller ve başkaldıranlara da çoğu zaman kalıcı cezalar vermek yoluyla şartlandırma ve iknayı özellikle yoğun (ve tek taraflı) kullanırlar. 1930’lu ve 1940’lı yıllar Almanya-sında Joseph Paul Goebbels tarafından yürütülen yoğun propagan-da, nasyonal sosyalizmin karakteristik çizgilerinden birini oluşturmuştur. Ama, *şartlandırıcı iktidara* açıkça başvurulmasının yanında, rejim, askerî uygulama ve emirleri fazlasıyla kullanmıştır. Nihayet, boyun eğmemekte direnenler için toplama kampları açılmıştır. Stalin Rusyası’nda da cezaya, ödüle ve açık şartlandırmaya çokça başvurulmuştur. Diğer durumlarda bu üçlü karma daha seçmeli biçimde kullanılmıştır/kullanılır. Lâtin Amerikalı diktatörler Rafael Trujillo ve Anastasio Somoza kan dökücülükte istisnâ bir üne erişmişlerdir. Çünkü, ikisi de şartlandırmaya pek yetenekli olmadıkları –ayrıca siyasal düzenlerinde övülecek fazla bir şey bulunmadığı– için ve ödüllendirme yoluna gitmek için kullanacakları kaynakların fazlasıyla yetersizliği yüzünden, hemen hemen tümüyle caydırıcı güce başvurmak zorunda kaldılar. O hâlde, az ya da çok, zora dayalı otoriter iktidarla, temel özelliği ceza, ödül ve şartlandırma gibi bütün

⁶ Bununla birlikte asla unutmayalım ki, derece farkları çok keskin olabilir.

tahakküm araçlarını kullanmak olan totaliter iktidarı birbirinden ayırmak zorundayız. Güney Amerikalı, Afrikalı ya da Asyalı diktatörlükler, otoriter; komünist ülkelerse totaliterdir. Sınırlı kalması koşuluyla, otoriter iktidar biçiminin, küresel nitelik taşıyan totaliter iktidar biçimine ahlâken üstün olduğu bile söylenmiştir.⁷ Bu ayırım, otoriter rejimlere boyun eğmiş insanları fazla teselli etmemelidir. Çünkü diğerlerine göre, baskıya ve kıyıcılığa daha bağlı olan bu rejimler, dayanılması en zor rejimler.

Demokratik rejimler, iktidarın üç aracından üçünü de ihmal etmez. Bu rejimlerin farklılığı, değindiğimiz araçları kombine etme şeklinde, onlara getirdikleri sınırlamalarda ve daha önemlisi şartlandırma yolunun münhasıran kullanılmasını devletin kendi tekeline almasında yatar.

İktidarın icra şekli incelenirken, en büyük dikkat, daima onu oluşturan öğelerin değişken kombinezonlarına gösterilmelidir. Bu farklı kombinezon ve değişikliklere ilerleyen sayfalarda eğileceğiz. İktidar için yapılan ekonomik, politik, dinî vs. gibi nitelemelerin gerisindeki gerçekleri su yüzüne çıkaracağız. Ama, bu kombinezonlar içinde yer alan değişik öğeleri daha iyi kavrayabilmek için, önce iktidarın kaynaklarını incelemek gerekiyor.

⁷ Özellikle başkan Reagan yönetimi ve özellikle onun Birleşmiş Milletler elçisi Madam Jeane Kirkpatrick.

IV. İKTİDARIN KAYNAKLARI

Kişilik

İktidardan düşmüş başbakan, çoğu zaman, ancak ağdalı konuşmalar yapan bir hatip; ordusuz kalmış general de bir pazar kasabasının yumuşak başlı bir kahramanı olarak görünür.

Somerset Maugham, The Moon and Sixpence

Önceki bölümlerde kabaca anlatmaya çalıştığımız iktidar araçlarını oluşturan ve caydırıcı, ödüllendirici ve şartlandırıcı gibi değişik şekil ve kombinezonlar altında onların uygulanmasını sağlayan kaynaklara gelmiş bulunuyoruz.

İktidarın üç kaynağı vardır: Kişilik, mülkiyet ve örgüt. Ama bu kaynaklar da araçlar gibi birbiriyle ilişki içindedir. Kişilik ve mülkiyet karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirir ve çoğu zaman, örgütün verdiği etkinlik artışından yararlanırlar. Mülkiyet, daima örgüte ve çoğu zaman da hâkim bir kişiliğe dayanır. Örgütse mülkiyetle kişilikte araç ve destek bulur.

İktidarın bu üç kaynağından her biriyle özgül araçlarından biri arasında imtiyazlı bir ilişki vardır: Örgüt, şartlandırmaya; mülkiyet –ki söylemek bile fazla– ödüllendirmeye imkân sağlar. Kişilikse caydırıcı güçle uzun yıllar süren köklü bir ilişki içinde oldu. Eski-den kişi, üstün fizikî güce dayalı yiğitlikleri, yani aykırı davranana ya da boyun eğmeye maddî bir ceza verebilme yeteneği sayesinde başkalarının kendisine itaatini sağlıyordu. Yankısını modern dünyada da bulduğumuz bu eski ilişki, önemini özellikle çocuklar üzerinde sürdürüyor. Çocuklar arasında güçlü olan erkek ya da ba-

zen kıza özel bir saygı gösterilir. Caydırma yeteneğini yerli yersiz ya da çok belirgin bir biçimde kullanan kişi, hayranlık ve kınama karışımı bir duyguyla ‘kaba insan’ diye nitelenir. Doğal olarak çocuklar, olgunlaştıkça ve sosyalleştikçe caydırıcı güce daha az başvururlar ve bu gücün kişiliklerindeki kaynağı önemini yitirir.

Bu ilişkinin tutumlar üzerindeki etkisi de az değildir. Herkül, Deli Pedro, Charles de Gaulle gibi mitolojik ya da tarihî kişiliklerin iktidarlarının bir kısmını fizikî güçlerine ya da vücut yapılarına borçlu oldukları kabul edilir. Onlar, saygı uyandıran kişiler diye nitelendirilir. Napolyon’da dikkate değer olan onun uzun boyuydu. Modern toplumlarda uzun boylu ya da etkileyici fizik yapıya sahip bireylere karşı saygı duyma, yani yumuşatılmış itaat eğilimi vardır. Uzun boylular lehine, kısa boylular aleyhine hükmünü sürdüren bu önyargı, hâlâ geçerli görünen ayrımcılığın ender durumlarından biridir. Sevimsiz, saydırgan ve kötü kalpli kişiler için *bücür* denir; bu sıfat hakaret olarak kullanılır. Bu anlam *büyük* sözcüğüne asla yüklenmez.

Yine de herkes bilir ki, –Musa, Konfüçyüs, Aristo, Eflâton, İsa, İslâm Peygamberi, Marx ya da Gandhi gibi– tarihte kişisel nüfuzu en çok tebtil edilen bireyler, bu nüfuzlarını hiçbir bakımdan ne fizikî güçlerine ne de bireysel caydırıcılık yeteneklerine borçludurlar. Onlara, milyonlarca, yüz milyonlarca insana kendi iradelerini kalıcı biçimde kabul ettirme imkânı veren, zahirde pek görünmeyen niteliklerdir. Doğal olarak, kısa sürede tek başına kişilikleri onlara yetmemeye başladı: Kanun koyucular, tapınaklar, okullar, kiliseler, camiler, Birinci Enternasyonel ya da kongreler imdatlarına yetiştirdi. Demek oluyor ki, örgüt ve önemi ihmal edilemeyecek miktarda mülkiyet, iktidarın kaynağı olan kişiliğin yerini almış ve onu genişletmiştir. Ama, kişiliğin, inandırıcılıktaki aslı önemi kuşku götürmez. Bütün kahramanlara güç, atılım ve eylem saygınlığı kazandıran bu inandırıcılık, yani şartlandırıcı güçtür.

2

Modern toplumda, kişiliğin bileşime girdiği en önemli kombinizon onu şartlandırma gücüyle birleştiren kombinezondur. Etkileyici kişilik, başkaları üzerinde yarattığı kanaat ve oluşturduğu nü-

fuzla itaati doğurur. Kişiliğin, onu inandırıcı, şartlandırıcı güç hâline getiren yönleri nelerdir? Günümüzün ve kuşkusuz bütün zamanların en çok tartışılan sorunlarından biridir bu.¹ Eskiden, kişinin kendini yönlendiren ve her fanînin erişemediği doğaüstü güçlerle ilişkide olduğu yolundaki o yaygın inanış çok önemliydi. Bu inanış bugün de önemini korumaktadır. Dinî rehberlerde Jeanne d’Arc’ların, II. Philip’lerin ve Douglas MacArthur’ların çevresinde büyük bağlilar kalabalığı oluşmasının nedeni budur. Daha alt düzeyde ise zihinsel yetenekler, açıklık ve kavrayış keskinliği, çekicilik, açık dürüstlük, nükte, gösteriş ve diğer birçok özellik rol oynar. Ve o arada düşüncesini çarpıcı, belîğ, önemli noktaları tekrarlayarak, kısacası etkili bir biçimde açıklamanın önemi de unutulmamalıdır.

fiatlandırma ve ikna gücünü kullanmayı sağlayan niteliklerden bazılarının zekâ ya da ifadeyle doğrudan bir ilişkisi vardır. Kişinin kendisine olan mutlak güveni fiatlandırma ve iknada, dolayısıyla başkalarının itaatini bağlamada belirleyici bir faktördür. Bununsa zekâ ile ille de bir ilişkisi yoktur, hattâ bazen onun karşıtıyla ilişkisi olabilir. Bir hareketle onun sonuçları olsa olsa kuşkulu, çoğu zaman da meçhul bir ilgi vardır. Hükümetlerin ekonomik, uluslararası ve askerî alandaki faaliyetlerinin, girişim stratejilerinin önemli ve ayırıcı niteliklerinden biridir bu. Kimse ne faiz oranlarını yükseltmenin, ne kötü bir yönetime verilen politik desteğin ya da inceden inceye hazırlanmış askerî bir hareketin doğuracağı sonuçları ne de bir işletmenin yeni bir alanda faaliyete başlamasının getireceği kârı önceden kesin olarak öngörebilir. Bu durumlarda iktidar, bilinmeyen en yüksek kendine güvenle aşma yeterliliğini gösterenlerin kısmetine düşer. İktidar, bilenleri seçmez; fakat, çoğu zaman, budalalık eseri olarak bildiğini sanan ve başkalarını buna inandırma yeteneğine sahip olanları seçer.

3

Modern siyasî literatürde, iktidarın icrasında kişiliğin rolünü abartma yönünde aşırı bir eğilim görülmektedir. Bu yanlış eğilimi

¹ Bkz. örneğin, Max Weber ve onun karizmatik lider kavramı. Reinhard Bendix, *Max Weber: An Intellectual Portrait*, New York, 1960, s. 301 vd.

besleyen birçok neden var: Birincisi, büyük liderin tarihî bakımından mutlak üstünlüğü. Böylesi kişiler arasında, Musa'dan Marx'a, Hitler, Stalin, Churchill ve Roosevelt'e kadar, başkalarını birleştirme ya da kendi amaçlarına boyun eğdirme yeteneğine sahip pek çok insan vardır. Kişilikleri onlara değişik şekillerde cezalandırma, ödüllendirme ve şartlandırma yoluna başvurma imkânı vermiştir. Bu gibi insanlar ve bir taklik örneği olarak daha kişiliksiz yöneticiler tebci ediliyor ve hayranlıkla izlenirler. Böylece, zenginliklerine ya da örgütlerine atfedilmesi gereken şey, onların kişilikleriyle izah edilmektedir.

Gurur da kişiliğin oynadığı rolün abartılmasına yol açar. Zekâ, çekicilik veya güzel konuşma, kendisine şahsen buyurma hakkı verilmiş olan insanın yönetici olmasını sağlayan meziyetlerdir. Bir yüksek bürokrati, bir TV yıldızını ya da bir siyaset adamını, hiçbir şey, bu niteliklere olağanüstü düzeyde sahip olduğuna inanmak kadar göndiremez. Ve onlar buna inanırsa, başkaları da inanır.

Kişiliğin rolünü abartmanın bir başka sebebi de parazit etkisi (*sycophantic effect*) diye adlandırabileceğimiz şeydir. İktidarın araçlarını elinde bulunduran kişi, onun gölgesinde yaşamak ve nüfuzunu paylaşmak isteyenler için doğal bir çekim gücüne sahiptir. Bu kişiye gücünü yalnızca paradan aldığını söylemek uygun olmaz; gücünün, gerçekte, kendisinin de çarklarından biri olduğu örgüte ait bulunduğunu açıklamak da yeterince gurur okşayıcı değildir. Bu durumda onun her şeyi kişiliğiyle, liderlik nitelikleriyle hak ettiği öne sürülür. Ve herkes de sonunda buna inanır.

Günümüzde önemli bir etmen daha vardır: Sentetik ya da imaja dayalı kişilik olgusu. Daha önce de belirttiğim gibi, kişilik, iktidarın icrasında daha ilkel bir ön aşamadır ve iktidarla ilgili yorumların geniş bir bölümünü yönlendiren o arkaik içgüdüğü ayartır. Belirtmek gerekir ki kişilik, örgütten daha ilgi çekicidir. İktidarı; konuşan, yürüyen, görünen bir kişiyle özdeşleştirmek zorunda olan gazetecilerin, televizyon yorumcularının ve diğer iktidar pratiği uzmanlarının özellikle sevdikleri bir konudur. Tümüyle pratik bir açıdan bakıldığında, basın görüşmesi yapmak ya da televizyona çıkmak için, örgüt değil, insanca bir yaratık olmak gerekir.

Sonuç olarak, icra ettiği iktidara daha çok yaraşan nitelikler, örgütün yöneticisine atfedilmektedir. Yöneticiye ait bu imaj, dikkatli ve profesyonelce geliştirilmektedir. Halkla ilişkiler kurumlarının temel görevidir bu. Fazlaca sentetik kişilere örnek, kabine üyeleri, devletin diğer sorumluları ve büyük işletmelerin sorumlularıdır. Çabuk etkilenen gazeteci ve yorumcular, bu denli güçlü insanların olağanüstü kişiliğine inanıverirler. Berikiler de aynı kanıyı taşımaktan geri durmazlar. Bu olgu, General Motors'un müdürü ya da Savunma Bakanlığı'ndan bir sekreter görevini bıraktığı zaman yaşanan durumun tersiyle doğrulanır. Örgütünden kopan sentetik kişilik çözülür ve bu kişiliğe destek işlevi gören birey, gerçek kişiliğin onu yönelttiği karanlık içinde kaybolur.²

Kişiliğe yüklenen işlevin abartılmasında toplumun üst kesimlerinde yaşanan hayatın da payı vardır. Bu konuda aşırı bir örnek oluşturan Washington gibi çağdaş bir başkentte, toplumsal ve diğer ilişkileri belirleyen temel kaygı, iktidarı yürütenleri, başkalarına kendi iradelerini kabul ettirenleri etkilemektir. Ve herkes asıl çabasını, nüfuzlu görülen kişilere yaklaştırmaya harcar. Bu çabalar söz konusu kişileri alabildiğine keyiflendirir. Sonuçta siyaset adamları, yüksek bürokratlar, gazeteciler ve diğer ilgililer, kamuoyunda iktidarı telkin eden bir görüntü oluştururlar. Sözü edilen kişiler, giyimleri, davranışları ve tüm tutumlarıyla iyice ölçülüp biçilmiş bir lider ve önder görüntüsü verirler. Konuşmaları bilerek ve çoğu zaman da abartılmış olarak başkalarına iradelerini kabul ettirecek biçimdedir. Bütün bunların, tümüyle ikna edici sonuçlar verdiği durumlar az değildir.

4

Mitingleri, kalabalıkları ve alkışlarıyla siyasetin törenler dünyası, iktidarın kaynağı olarak kişiliğe fazla önem atfetmeye yol açar.

² Sentetik kişilik konusunda daha derin bir tahlil, kuşkusuz, iktidarın kaynaklarını kavramamıza çok katkı yapacaktır. Fakat bu, kişiliğin varlığı artık geniş ölçüde kavranmıştır. Bizzat ilgili deyim ve aynı anlama sahip olan plastik kişilik deyimini kullanılmaktadır. Bir firmanın müdürü ya da kabinenin başkanı için "bu ancak bir örgüt adamıdır" demek, bireyin kişiliğinin, ait olduğu grubunkinden türediğini kabul etmektir.

Dalkavuk etkisi diye adlandırabileceğimiz şey de işte budur. Siya-sî hatip, hemen daima düşüncelerinde şartlanmış dinleyicilere seslenir; kendi düşünce ve ifadesini, çoğu zaman otomatik biçimde onların düşüncelerine göre ayarlar. Ve onun aldığı alkışlar, kesinlikle kendi mükemmel kişiliğinden kaynaklandığı sanılan nüfuz gücünün ölçüsü olarak görülür. Gerçekte ise bununla, seçmenlerinin önceden oluşmuş düşünceleriyle özdeşleşme yeteneğini kanıtlar yalnızca. Onun gücü, sağanağı haber veren bulutların geldiğini görünce cemaati yağmur duasına çağıran vaizin gücüne benzer.

Dalkavuk etkisi dediğimiz bu yanılgıya sayısız örnek verilebilir. Bu konuda Amerikan tarihinde yaşanan ilginç durumlardan biri, çoklarının zamanının en etkili hatibi olarak görülen William Jennings Bryan³ olayıdır. Bryan'ın peşindeki ateşli dinleyici kitlesinin onun iradesine şiddetle bağlı olduklarına inanılırdı. Onun hiç de göz ardı edilemeyecek yeteneği, tamamen şartlanmış kalabalıkları kendine çekmek ve onlara duymak istedikleri sözleri söylemekten ibaretti. Kendisini boğan alkış ve takdir sağanağı, yandaşlarına kendi düşüncelerini benimsetmiş olmasından değil, onların önceden az ya da çok içgüdülerıyla inandıklarını doğrulamasından kaynaklanıyordu.

İngilizcedeki lider (*leader*) sözcüğünün olanca müphemliği de buradadır. Bu kelime, başkalarını kendi amaçlarına boyun eğdirmeyi bilen insan kadar, kalabalığın evvelce şartlandırılmış iradesiyle özdeşleşmekte ve ona duymak istediğini söylemekte usta olan kişi anlamına da gelir.

5

Hatiple onu alkışlayan dinleyiciler, adayla onu destekleyen seçmenler, vaizle müminler arasındaki ilişki bir iktidarın katıksız icrasını göstermeye yetmez. Şef ya da lider olarak görülen kişi de tabanın iradesine –şartlandırmayla oluşturulmuş düşüncelerine– boyun eğdi. Fakat diğer birçok benzerleri gibi bu örtülü gerçeğin de farkı-

³ Demokrat politika adamı, büyük kapitalistlere karşı işçilerin savunucusu ve bu sıfatla gülmüş para standardına taraftar olan William Jennings Bryan'dır. fiu meşhur formülü ona borçluyuz: “İnsanlığı altın bir haç üzerinde çarmıha geremeyeceksiniz.” (çev. notu)

na varan halk sağduyusu, politikacıyı demagog diye nitelendirir. Berikinin asıl yeteneği, ikna ve komuta etmeyi bilen kişinin tersine, halkla özdeşleşmekten ibarettir. Böyleleri için “halka kavuk sallıyor” denir. Bu aşağılayıcı deyim, liderin iktidarla olan ilişkisini isabetle ortaya koymaktadır: Onun kişiliği, görünüşte kişiliktir, ama gerçekte iktidarın kaynağı değildir.

Bununla birlikte, ne kendi düşüncelerini kitlenin inanç ve isteklerine uyduran birey tümüyle ortadan bilebilir, ne de iktidarın kaynağı olan kişilik... Bir tür sözleşmenin yapılması, en sık rastlanan durumlardır. Liderliğe soyunan ve gerekli nitelik ve meziyetleri taşıyan aday, dayandığı tabanın isteklerini bilir ve onları kendine mal eder. Fakat, bununla, tabanın bazı konularda onun iradesini kabul etmesini sağlar. Taraftarlarına, ödevlerinde ve düşünmelerinde yarar olan şeylere şartlandırıldıklarını bile söyler. Taraftarlar da buna karşılık, onun ağzından kendi düşüncelerinin ifadesini duymayı kabul ederler ve bunu düşüncelerin uygulamaya konması için getirdiği ve çoğu zaman kullanılacak araçlar sorunuyla sınırlı değişikliklerde onun izinden gitmeye razı olurlar. Gerçek iktidarı icra eden kişi, bu pazarlıkta, önemli noktalarda kendi görüşlerini benimsetmeyi başarabilen kişidir. Onun karşısı ise, kitlenin düşüncelerine uyma rahatlığı içindeki kişidir. Martin Luther King, peşindeki insanların isteklerini biliyor ve onları dile getiriyordu; ama o insanlara, eylem içinde önderlik eden de kendisiydi. Franklin D. Roosevelt de öyleydi, diğerleri de. Bir liderin gerçek gücü, yandaşlarının problemlerine bulduğu çözüme onları ikna edebilmesiyle, onların hedeflerine ulaşmak için kendi yolunu izlemesiyle ölçülür.

6

Kişilikle onun dayandığı seçmen tabanı arasındaki ilişki yoğunlaştıkça, kaçınılmaz olarak bir yapı doğar. Siyaset adamı kendisini, yeterince güçlendirdiğinde aygıt adını alan bir örgütle donatır. Etkin işçi lideri, güçlü bir sendika kurar, yetenekli işadamı iyi yönetilen bir işletme, dinî liderse yeni bir kilise ya da cemaat. Kişilik da-ima örgütün güçlendirilmesinden yanadır.

Bunun yanında kişilik, itaati satın almakta da tereddüt etmez. Siyaset adamlarının yabancı olmadığı bu uygulama, dinî iktidarın icrasında tarihî öneme sahiptir ve işletme yöneticisinin asıl gücünü oluşturur. Öyleyse şimdi mülkiyetin rolünü incelemeye geçelim, madem ki sözünü ettiğimiz satın almanın araçlarını o sağlamaktadır. Daha sonra da, iktidarın üçüncü ve günümüzde en büyük kaynağı olan ‘örgüt’ü ele alacağız.

V. İKTİDARIN KAYNAKLARI

Mülkiyet

Bana kalırsa işi karıştıran sömürü sorunydu... Sömürü yerine mülkiyet deyin, her şeyi anlayacaksınız. Sömürücü, ücretli köleyi ilkin zenginliğiyle ezer; sonra, zenginleşme tutkusunun, onun canını çıkarmaya yara-yan bir motif olduğuna inandırmak için işçinin beynini yıkar. Böylece onu iki kere pençesine alır.

John Le Carré, The Little Drummer Girl

Mülkiyet, iktidarın üç kaynağı arasında, görünümde en dolaysız olanıdır; iktidarın en kaba biçimde uygulanmasına imkân sağlar. Bu uygulamayla bir kişi bir başkasını, kayıtsız şartsız satın alır ve ona kendi iradesine boyun eğdirir. Patron işçisine, zengin şöförüne, baskı grubu kendi siyaset adamlarına, hovarda metresine bu yolla kendi amaçlarına boyun eğdirir. Mülkiyetle iktidar arasındaki bağ öylesine basit ve dolaysızdır ki, eskiden her şey onunla izah edilirdi. Marksistlere göre mülkiyet, iktidarın yalnızca belirleyici kaynağı değil, biricik kaynağıydı, kapitalist sistemin bütünlüğünü sağlayan bağ dokusuydu –ki belli ölçüde bugün de öyledir–. Mülkiyet, özel kişilerin elinde kaldıkça, başka hiç kimse iktidara sahip olamaz. “Komünistlerin kuramı şu basit formülle özetlenebilir: Özel mülkiyetin kaldırılması.”¹ Uzun ömürü boyunca, diğer hiçbir Amerikan yazarının ulaşamayacağı bir derinleşmeyle kendini iktidarın mahiyetini araştırmaya adanmış Adolf

¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Manifeste du parti Communiste*.

A. Berle, modern büyük anonim şirketlerde, iktidarın reel sahipleri olarak yöneticilerin, mülkiyeti elinde tutanların, yani hissedarların yerini nasıl aldığını inceden inceye analiz etmiştir. Berle, bu tespitin genel kabul gören düşüncelere oldukça ters düşeceğini düşünüyordu. Bu sorunu ele aldığı kitabı *Power Without Property*² (Mülkiyetsiz İktidar) adını taşır. Memur ya da milletvekillerinin, ihaleye katılan şirketlerce ve yabancı devletlerce rüşvetle satın alınması durumunda olduğu gibi, iktidarın kötüye kullanılması ya da yetkinin aşılması konusunda yapılan her araştırma, sorunun doğrudan doğruya paranın, yani mülkiyetin gayrimeşru kullanımından kaynaklandığını göstermektedir.

Zenginliğin mutlak bir güç sağladığını söylemeyi gerçekçi ve keskin bir zekâ belirtisi sayan anlayış, özellikle siyasî yelpazenin solunda, ama belli ölçüde sağında da geçerliliğini koruyor. Sıradan bir anlayışa göre, başka hangi şey bu denli önem taşıyabilir? Gerçekte bazen hiçbir şey. 1980 yılında yapılan Abscam baskınında, rüşvet aldığı için tutuklanan Amerikalı bir parlamenter, kişiliğin ya da toplumsal şartlanmanın doğurduğu inanın tersine, zenginliğin sağladığı mükâfat dağıtımı hakkındaki yaygın görüşü şöyle dile getirdi: “Para zekâ demektir, boş lafsa karın doyurmaz.”

Gördüğümüz gibi, gerçekte mülkiyet, iktidarın üç kaynağından biridir ve yakın geçmişte önemini örgüte kaptırmıştır. Büyük işletmelerde devlette olduğu gibi, eskiden mülkiyete, malî kaynaklara bağlı olan iktidar, günümüzde bireylerin işbirliğine, bürokrasiye dayanmaktadır. Yine mülkiyet, iktidarın araçlarını ele geçirmede eskisine göre daha az işe yaramaktadır. Eskiden mülkiyet, cezalandırma tehdidiyle itaati sağlayabiliyordu: Özel mülkiyet, köleleri, hizmetçileri, serfleri cezalandırma ve işçilerin başkaldırısını kırmak üzere kamu otoritesini göreve çağırma hakkı veriyordu. Bu uygulamalar kaldırılmış ve hukukî desteğini yitirmiştir bugün. Politikada, boyun eğme, artık o kadar kolay satın alınmıyor. Zenginlik bugün kanun işlerinde hâlâ ihmal edilemez bir ağırlığa sahipse,

² “A New Development in American Political Economy” alt başlığıyla (New York, 1959).

bunun sebebi, ikna araçlarını, şartlandırmaya dayalı gücü elde etme imkânı vermesidir. Zengin, artık parasını oy satın almaya harcamıyor; onun yerine televizyonda reklam sekansları satın alıyor ve bununla, siyasî görüşlerine taraftar bulmayı umuyor.

2

Ne var ki, gerçekte zenginlik, şartlandırma ve ikna gücüne belli bir ölçüde daima sahiptir. Eskiden ve özellikle geçen yüzyılın sonunda zenginlik, öyle bir prestijden yararlanıyordu ki, onu elinde bulunduran bir iktidar, kazanmak için hiçbir mükâfat sunma ihtiyacı duymuyordu. Bu kişinin sözleri ve düşünceleri kendiliğinden, başkalarının katılmasını sağlıyordu. Thorstein Veblen'in formülüne göre, zenginlerin ihtişamı, onlara, ödüllendirme ve şartlandırma gücünün kapılarını otomatik olarak açacak düzeydeydi.

Bu yüzden Büyük Birader John D. Rockefeller'ın toplumsal düşüncesi, aslında çift dikiş bir öğrencinin mütevazı edinimlerinin kinden çok daha algılayıcı değildi. Ama, Birleşik Devletler'in en zengini diye ün yapmış bir adamın kafasından çıktığı için, en canlı ilgiyi uyandırdı. Tasarruf, zenginlikten gelen iyilikseverlik, sosyal Darvencilik ve yoksulların, yani zayıfların toplumsal ötanazisi sayesinde ırkın iyileşmesiyle ilgili kuramlar böyle yayıldı. Büyük Birader J. P. Morgan için de durum aynıydı. Onun tezine göre, para ödünç verirken karakter sermayeden daha önemliydi. Kongreden bir komisyonun önünde savunduğu bu tez, geniş bir kitleye yayıldı, uzun süre hafızalarda kaldı ve muhtemelen kimilerini de ikna etti. Parlemlenterler ve diğer insanlar, herhangi bir ödül beklemeksizin Rockefeller'in ve Morgan'ın görüşlerini paylaştılar. Böylece, zenginin, servetine dayalı iradesi haklılık kazanıyordu.

Bugün de kimi zenginler, siyaset, ekonomi, kişisel tutum ya da muâşeret anlayışlarının, zenginliklerinden ve zenginliğin onlara verdiği mutlak üstünlükten dolayı ciddiye alınması gerektiği yolundaki duyguyu taşımaya devam ediyor. Sözlerinin fazla dinlenmemesi ya da söz hakkı yeterli sermayeye dayanmayan bir kişinin açıklamak densizliğinde bulunduğuş görüşleri kabul etmek zorunda

kalmaları onları herkesten çok üzer.

Ama bizatihi zenginlik, artık otomatik olarak şartlandırma gücüne ulaştırmıyor. Etkisini kullanmak isteyen zengin, bir halkla ilişkiler bürosunun hizmetlerini kiralyor³ veya kendi düşüncelerini yansıtan bir siyaset adamını yahut seçmen komitesini finanse ediyor. Ya da olmazsa, politikaya kendisi atılıyor ve maddî kaynaklarını oy satın almakta değil de, seçmenleri kandırmakta kullanıyor. fiartlandırma ve ikna araçları satın almak, bugün mülkiyete dayalı iktidarın en belirgin tezahürünü oluşturuyor.

3

Durum eskiden böyle değildi. Sanayileşmiş ilk şehirlerden biri Amerikan şirketler şehri (*company town*)dir. Klâsik modeli oluşturan bu şehirde kumpanya asıl işveren durumundaydı. Patron, başka seçenek tanımayan ya da bezdirici seçeneklerle diğer insanların itaatini kendi amaçları doğrultusunda satın alıyordu. Ayrıca onun tek iktidar aracı ücret de değildi. Acımasız kişiliğinden başka, mülkiyet de, polis, adliye ve mahallî idareler aracılığıyla ona caydırıcı iktidarı elinde bulundurma imkânı veriyordu.

Mülkiyet, artık bu kadar geniş ayrıcalıklar sağlamıyor. Liyakat, bir yönüyle, caydırıcı iktidarı zayıflatan zihniyet değişimleriyle ve o anda sendikal faaliyetlerin yükselişyle ilgili.⁴ Bir siyaset adamının kendini hayâsızca kiralaması sonunda günün ahlâk anlayışıyla çatışmaya başlamış, kendini açıkça satan parlamenter ya da yönetici, halk nazarında saygınlığını yitirmiştir.

Daha da önemlisi, refahın ve refahın anlamının modern koruyucu-devlette kaydettiği gelişme oldu. Ödüllendirici iktidarın doruğu, zenginliği elinde tutanların dağıttıklarından başka gelir kaynakları, ya hiç var olmasın, ya da pek az var olsun istiyordu; refah, çalışma rahatını arttırdı. Gelirin asgarî geçim düzeyinin üstüne yükselmesi

³ Rockefeller'lerin büyük kardeşi, bu gerekliliğe uyararak, zenginliğinin özünden gelen özelliği olan sosyal şartlandırmanın etkisini açıkça göstermek için, sonunda bu alanın bir öncüsünü Ivy Lee'yi öne sürdü.

⁴ İktidarın diyalektiği, her iktidarın sahip olduğu bir karşı iktidar doğurma eğilimi VI-II. ve IX. bölümlerde tahlil edilmiştir.

de özgürleştirici bir etki yaptı. Yalın ihtiyaç, en azından o kadar büyük bir şiddetle insanı işe zorlamıyor. Bunun yanında, işsizlik tazminatı, sosyal güvenlik ve emekli sandıkları, ödüllendirici iktidarın etkisini yumuşattı ve onun temeli olan mülkiyetin önemini azalttı. Toplumsal kuramın ileri sürdüğü merak konularından biri, bütün bu tedbirleri, özgürlüğün –hani şu hür teşebbüsün ayrılmaz parçası olan özgürlüğün– kısıtlanması diye nitelemekte gösterdiği ısrardır. Bu tedbirlerin, zenginliğin, eskiden tiranik boyutlarda olan gücünün aşılmasına yaptığı katkılardansa pek az söz ediliyor.

Ancak, mülkiyete ve kişiliğe dayalı iktidarın çöküşünü, örgütün yükselişine bağlamak gerekir. Bu iki iktidar şeklinin örgüte dayalı iktidar önünde büyük ölçüde gerilediği, devletlerin durumu da bunu göstermektedir.⁵ Ve iktidarın diyalektiğine uygun olarak bu olgu, sık sık devlet bürokrasisinden yakınmalarda ortaya çıkan direnme, antipati ve öfkelerin doğmasına yol açtı. Bunu da yine, devasa yönetim aygıtının mülkiyet ve kişiliği, karar mercilerinden uzaklaştırdığı çağdaş büyük firmaların durumu doğrulamaktadır.

Rockefeller ailesi bu değişimin bir istiaresidir. Ailenin 1970’lerin sonlarında hayatta bulunan dört erkek üyesinden ikisi –John D. III ve Laurance– özellikle, zenginlik ve *insanseverlik*leriyle tanınıyorlardı. Diğer ikisi –Nelson ve Dawid– ise büyük devlet ve özel kesim örgütlerine adanmışlardı kendilerini. Yani New York devletine, Birleşik Devletler hükümetine ve Chose Manhattan Bank’a. Zenginlikle yükselen iki kardeş, kendi yakınları ve New York’un profesyonel *hayırsever* çevreleri dışında pek bilinmiyordu. Ama Nelson ve Dawid, geniş bir çevreden yararlanıyorlar; sarsılmaz bir nüfuzu, dolayısıyla iktidarı kullanıyorlardı. Başkan yardımcılığına adaylığını koymasına Kongre’de incelenirken, Nelson Rockefeller, çeşitli siyaset adamlarının hizmetlerine ücret ödemek, yani onların

⁵ Lenin 1917’de imparatorluk Rusyasının gelmiş olduğu noktada yüksek otoriteyi elde etti. Bu otoritenin temel göstergelerinde biri, iktidar kaynağı olarak özel mülkiyeti kaldırmaktır. Lenin, yedi yıl sonra, ölmeden önce, başka bir iktidar kaynağının, sosyalist devletin gerektirdiği devasa bürokrasinin varlığını ve gelişmesini açıkça tespit etme zamanı buldu. İktidar kaynağı olarak örgüt, mülkiyetin yerini almıştı.

kendi isteklerine itaatlerini sağlamak için, servetini kullanıyor olmasını uzun uzun savunmak zorunda kaldı. Geçen yüzyılda böyle bir uygulama Amerikan siyasî hayatının rutin olaylarından. Rockefeller'ın parlamento komisyonu önünde ifade verdiği günlerde ise, sonuçları küçük bile olsa, iktidarın kötüye kullanılması olarak görülüyordu.

Yine de yanlış bir anlayışa kapılmamak gerekir. Mülkiyetin, iktidarın ana kaynaklarından biri olmaktan çıkması, onun bugün ihmal edilebilir bir rol oynadığı anlamına gelmez. Mülkiyet, yine her gün milyonlarca insanın çalışma hayatını kendine bağlamaya devam ediyor. Büyük ekonomik işletmelerdeki yöneticilere dinamizm ve fikir ilham eden faktörlerden biri. Onun verdiği imkânla, ikna ve şartlandırma araçları satın alınmasına yukarıda ısrarla değindim. Zenginlik, satın aldığı sivil ve askerî itaatle olduğu kadar, silâh endüstrisinin verdiği destekle de, zamanımızın en korkunç iktidar mevkii olan yüksek askerî komuta katları nezdinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Örgüt, iktidarın temel kaynağıdır diye, mülkiyetin günümüzde görmezlikten gelinecek bir araç olduğu sanılmamalıdır.

VI. İKTİDARIN KAYNAKLARI

Örgüt I

İktidarın üçüncü kaynağı olan örgüt, gördüğümüz gibi mülkiyetle ve az ya da çok, kişilikle ilişki içindedir. Ama o, iktidarın diğer iki kaynağına göre, özellikle modern çağda daha büyük bir önem taşımaktadır. “Sınıf olsun, herhangi bir grup olsun, hiçbir kolektif topluluk, iktidarı kendi başına kullanamaz, kullanamayacaktır. Bunun için başka bir faktör gereklidir: Örgüt.”¹ Charles E. Lindblom gibi bazı yazarlara göre, devlet olarak ortaya çıkan şekli de dahil olmak üzere örgüt, *her* iktidarın nihai kaynağıdır.² Gerçekten de, mülkiyet ve kişilik, ancak örgütten destek alarak insanı iktidara ulaştırır; fakat bu üç kaynak arasındaki kombinezonlar –örgüt her zaman evrensel bir nitelik taşıyor olsa da– büyük farklılıklar gösterir. İmdi, işleyişlerini anlamak için, bu kombinezonların kurucu öğelerini tahlil etmek gerekir.

2

Sözlükte “belli bir amacı güden birey ya da grupların işbirliği” diye yapılan tanımı, örgütün temel karakteristiğini iyi açıklıyor. Üyeleri, genellikle, örgüt dışındaki birey ya da grupların itaatini sağlamakla ibaret bir ortak amacı izlemek üzere, bağlılıkları farklı de-

¹ Adolf A. Berle, *Power*, New York, 1969, s. 63.

² “Kimileri zenginliğin ya da mülkiyetin, iktidarın gizli kaynağı olduğunu sanır. Ama mülkiyetin bizzat kendisi devletin yarattığı bir otorite biçimidir.” Charles E. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*, s. 26.

recelerde olsa da topluca örgütün iradesine boyun eğmişlerdir. Yine de bu kelime, içten olduğu kadar dıştan da, işbirliği şekilleri ve elde edilen itaat bakımından aşırı bir farklılığı içinde taşıyor. Örneğin bir ordu, her bir mensubunun yerini ve otorite payını belirleyen güçlü bir yapıya sahiptir; üyelerinden yüksek bir itaat bekler. Ayrıca, dışarıda sindirdiği ya da korkuttuğu veya yendiği ve boyun eğdirdiği insanlara zorla kabul ettirmek istediği itaat daha da eksiksizdir.

Buna karşılık, Amerika’da siyasî partiler hemen hemen bir iç yapıya sahip değildir ve bu kurumların örgütleri üyelerinden kendi iradelerine itaat etmelerini pek istemezler. Kendi düşüncelerini ve söylemlerini, bunların partiye ait olduğuna inanarak kuran kişi, partiye aşırı bağlılığından dolayı övülebileceği kadar, oportünizmle de suçlanabilir. Örgüt olarak partinin dışarıdan sağlayabileceği itaatse, düzensiz ve zayıftır.

Herhangi bir firma da bir örgüttür. O da yüksek bir iç itaat ister. Yalnız onun istediği itaat, partiye nazaran çok daha sınırlı konulardadır (Bu konular kesin olmamakla birlikte, esas itibarıyla üretim ve mal ve hizmetlerin satışıyla ilgili şeylerdir). Firma örgütü dışındaysa, müşterilerin mal ve hizmetlerinin satın alınması ve kullanılması şeklinde ortaya çıkan itaatlerini sağlamaya gayret gösterir ve devleti de kendi amaçlarına hizmet ettirmeye çalışır.

Başka bir örgüte, devlete gelince, o da memurlarını kendisine itaat etmeye zorlar. İtaatin şekli, memurların görev alanının dışıya yollandığı oranda değişiklik gösterir. Askerî konuda, bu itaat tamdır; disiplinsizlik kabul edilmez. Yukarıda gördüğümüz gibi, kazanılması hedeflenmişse, dış itaat de aynı ölçüde mutlaklıdır. Devletin diğer faaliyet alanlarında iç itaatin şiddeti çok daha azdır; şartlı da olsa, belli bir ifade özgürlüğü vardır. Trafik, sokakların temizliği ya da mağazalardan mal yürütme gibi konuları düzenleyen mevzuat söz konusu olduğunda, dış itaat görece daha zayıftır.

Bu *örgüt* kelimesi altında, örgütü oluşturan insanlar, izlenen amaçlar ve istenen itaatin dereceleri öylesine çeşitlilik göstermektedir ki, insan, böyle bir konunun nasıl ele alınabileceğini kendi kendine sormadan edemez. Gerçekte, örgüt düşüncesi, şaşırtıcı ölçüde

genel ve ahenkli kurallara tâbidir. Örgüt, caydırıcı iktidarı kullanabilir; mülkiyetle olağan ilişkisi içinde, ödüllendirici iktidarı elinde tutar; ama tüm bunlardan ayrı olarak ve özellikle modern şekliyle ikna edici ve şartlandırıcı iktidar işlevi görür. Hattâ iktidarla ilgili bu son enstrümanın kullanılması, örgütün tüm varoluş sebebidir.

İktidarın kaynağı olarak örgütün, ayrıca üç karakteristiği daha vardır. Bunlardan ilki, onun iki ayrı varoluş biçimi arasındaki simetride gizlidir: Örgüt, hedeflerine kendi içinden hizmet etmedikçe, dış dünyayı onların hizmetine sokamaz. Örgüt iktidarının dış dünyadaki güç ve yaptırıcılığı, kendi içinde elde ettiği itaatin derinlik ve sağlamlığına bağlıdır.

Bir örgütün gücü, iktidarın diğer kaynaklarıyla kurduğu işbirliğine de bağlıdır ve hiç de şaşırtıcı değildir bu. (Buna tekrar değineceğim.) Bir örgüt, iktidarın diğer üç kaynağına –yani caydırıcılığa, ödüllendiriciliğe ve şartlandırıcılığa– etkili biçimde sahipse güçlüdür, değilse zayıftır.

Nihayet, bir örgütün gücüyle, empoze etmeye çalıştığı hedeflerin sayısı ve çeşitliliği arasında da bir ilişki vardır. Devlet, kayda değer ölçüde istisna olmak üzere, bu hedefler ne kadar çeşitliyse, onlardan her biri için örgütün elde edeceği itaat de o kadar zayıf olacaktır.

Bu bölümün devamıyla sonraki bölüm bu ilkelerin incelenmesine ayrılacaktır.

3

Örgütün içi ve dışı arasındaki bu simetri onun en belirgin, en önemli ve tuhaftır, en fazla ihmal edilen karakteristiğini oluşturur. Gördüğümüz gibi, birey, örgütün kolektif hedeflerine hizmet eder. Örgütse, bu hedefleri dış dünyaya empoze etme kapasitesini, kendi iktidarının içeriden uygulanmasından elde eder.

Sendika bu durumun iyi bir örneğidir. Tasarıları ya da kişisel tercihleri ne olursa olsun, üyeleri sendikanın ücretler, çalışma şartları ya da sosyal çıkarlar konusundaki amaçlarını benimserler. Bir grev hâlinde, ihtiyaç ve arzularını hiçe sayarak iş ve ücretlerinden

vazgeçerler. Sendikanın dıştaki iktidarı, yani patrona veya gerektiğinde yönetime boyun eğdirme kapasitesi, işte bu iç itaate bağlıdır. Sendikal dayanışma ya da diğer adıyla disiplin veya iç itaat güçlü ise, taleplerin elde edilme şansı yüksektir. Sendikanın safları grev kırıcılar, köle ruhlular ve patronun ajanlarıyla dolu ise, bu şans son derece zayıftır. Bozguncuları anlatan terimlerin pek okşayıcı olmayışı, iç disipline verilen önemi gösterir.

Bu durum, birlik için olduğu kadar örgüt için de geçerlidir. Çetin bir disipline –yani, katı bir iç itaate– sahip bulunan bir ordu, dışta da güçlü ve düşmanlarına karşı etkilidir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Madras ve Kalküta’dan kuzeye ve batıya doğru ilerleyen, İngiliz komutasındaki bir Hint ordusuyla küçük bir İngiliz ordusu, piyade ve hattâ topçu birlikleri sayıca çok daha üstün olan bir orduya karşı zafer üstüne zafer kazanıyordu. Başarısızlığa düştükleri oldu, ama asla kesin bir yenilgiye uğramadılar. Düşmana karşı sergilenen bu güç, her askerin, gerektiğinde ölümü kabul edecek derecede itaatini sağlayan sıkı bir örgütlenme düzeninden doğuyordu. Buna karşılık, Hint prenslerinin askerleri ne itaati bu derece ileri götürebiliyor, ne de kendilerini tehlikeye atabiliyorlardı. Bu orduların başarısı, her biri kendi içinde iktidarı uygulamanın şiddetiyle orantılıydı.

Bu olguyla ilgili başka örnekler de verilebilir. Çağdaş bir üretim ve pazarlama firmasının başarısı, iç örgütünün niteliğine, yani memurlarının gösterdiği itaatin genişliğine ve derinliğine bağlıdır. Firma hiyerarşisinin alt sıralarında itaatin eksiksiz olması gerekmez. Bu düzeyde, ödüllendirici iktidara başvurmak, gerekli olan asgarî itaati sağlamaya yeter. Aynı şekilde, yüksek ahlâk üzerinde de ısrarla durlabilir; çünkü Japon sanayisinin yakın dönemdeki başarısı, geniş ölçüde bununla izah edilmektedir. Ancak, yüksek kadrolar düzeyinde durum tümüyle değişiktir. Bu düzeyde, firmanın hedeflerine tam bir bağlılık gerekir. Bu hedeflere aykırı konuşmak ya da davranmak düşünülemez. Fabrikasında üretilen sigaraların kanserojen, arabaların güvensiz, ilâçlarının tıbben kuşkuğu olduğu zannını doğurmayı göze alabilen yüksek dereceli tek bir yönetici yoktur. Böyle bir yönetici, firmasının öngördüğü –amortisman sürelerinin düzeltilme-

si ya da dış rekabetin azaltılması gibi– herhangi bir politik tedbirin firmanın genel çıkarlarıyla ters düşmesini de göze alamaz. Hint orduları olayında olduğu gibi, burada da, dıştaki güç içteki disipline bağlıdır. Yüksek ücret ödeyerek böyle bir itaat satın alınabilir, ne var ki, bu yöntemle onun tümüyle elde edilebileceğini sanmak yersizdir. İşletmenin hedeflerini benimsemek kuşkusuz daha belirleyici bir rol oynar. Bu da şartlandırıcı iktidarın konusudur.

Bu iktidar acı çektirmeksizin, ona inkıyad edenler bile farkında olmaksızın yürütüldüğü için, örgütün iktidarına, modern işletmenin yüksek dereceli yöneticilerinden daha gönüllü, daha eksiksiz itaat eden ve varolmanın bilincinden o denli uzak insanlar düşünülemez. Bu itaat, bilinçsiz yapıldığı için ne ıstırap verir, ne de utandırır. Hatta Tolstoy’un askerinin itaati gibi, düşünme ve kararlılıktan doğan kişisel acılar için kutsanmış bir yatıştırıcı bile olabilir. Firmayla ilgili düşünce ve zaruretlar, yüklenmek içindir.³

4

Bir örgüt iktidarının, içteki ve dıştaki ifadeleri arasındaki ilişki, devlet bürokrasisi kadar meslek kuruluşları, spor kulüpleri ya da suç örgütlerinde de kendisini gösterir. Dış dünyayla ilişki içinde bulunan bir kamu örgütünü –örneğin Pentagon’u ya da Devlet departmanını– hiçbir şey, iç uyuşmasızlıkların anarşistçe dışa vurulması kadar zayıflatamaz. Bu uyuşmazlıkları önlemek için sürekli olarak gösterilen çabaların sebebi budur. Hiçbir şey doktorların hastalar üzerindeki iktidarını, bir doktorun yetersizliği konusunda bir başka doktorca zamansız olarak yapılan eleştiri kadar sarsamaz. Bunun içindir ki, doktorluk yasası, böyle bir durumu açıkça yasaklamıştır. Burada da, iktidarın içte uygulanışını koruyan kuralların yeni bir örneğini görüyo-

³ Yine de bu her zaman ilgililer için çatışmasız yürümez. Bu konuda William H. Whyte Jr.’ın *L’Homme et l’organisation* adlı klasiğinin (Paris, 1959, s. 206-214) nüfuz edici bölümü yeniden okunmalıdır. Whyte bir memurun şu konuşmasını anıyor: “Geçenlerde verdiğimiz bir iş ilânında ‘çalışma yöntemlerimize uyabilecek mühendisler arandığı’ yazıyordu. Biri bu ilânı biraz katı buldu ve bize gelip, teşkilâtımızda gerçekten nasıl bir elemana ihtiyacımız olduğunu sordu.” *Age.*, s. 213. Ve daha açık olan şu alıntı: “Mevki ne kadar yüksekse, insanın dikkat çekme imkânı o kadar azdır.” *Age.*, s. 213.

ruz. Takım sporlarında, ekip ruhu, başka bir deyişle, örgüte şartlanmış ve topyekûn bağlılık, başarının anahtarını oluşturur.⁴ Bu, örgütlü olarak işlenmiş suçlarda da böyledir. Bir gangaster, örgüt üyeleri-den birinin polisle açık ya da gizli işbirliğini hoş görmez. İç disiplini bu şekilde bozmak, örgütçe, genellikle hayatî derecede şiddetli cezaî tedbirlere başvurulmasına yol açar. Örgütlü iktidara yön veren il-keler, bütün faaliyet alanlarına uygulanır.

Özellikle de siyasî iktidara uygulanır. Amerika'da bir siyasî par-tinin, kendi üyeleri dışındaki insanların itaatini kazanma kapasitesi önemsizdir, çünkü iç disiplini yoktur. Devletlere baktığımızda gö-rüyoruz ki, örneğin geçen yüzyılda, özellikle geçen yüzyılın ilk ya-rısında, sonradan Almanya adını alan Prusya Devleti, dış dünya karşısında mükemmel bir iktidara sahiptir. Bunun sebebi, Prusya ideolojisinin, vatandaşın, askerî kuruluşlarınkiler de dahil olmak üzere, devletin ülkülerine tam bir bağlılık gerektirmesiydi. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda, dış dünya karşısındaki gücü ve kendi hedeflerini müttefiklerine olduğu kadar Japonlara ve Alman-lara da benimsetme kapasitesi, ulusal hedeflere içteki bağlılığı yan-sıttıyordu. Aynı ABD, Vietnam'da, binlerce kez zayıf bir düşman karşısında çok daha zayıf bir güç gösterebildi; çünkü –şükür ki– bu çatışma, ülke içinde, öncekiyle kıyaslanabilecek bir halk destiği sağlayamadı. İçteki iktidar, dıştaki gücün, geniş ölçüde zamansız ve mantık dışı ifadesi olarak görüldüğü bağlamda, varlık göstere-medi. Bunun tersi de doğrudur.

4 İktidarın kaynakları ve araçlarını iyi açıklayan istiare, spor ekibidir; örneğin profes-yonel bir Amerikan futbolu ekibi. Burada iktidarın tüm kaynakları ve tüm araçları gö-rülebilir. Tabiatıyla ekibin üyeleri için kazanmak, bu kaynak ve araçların akıllıca kul-lanılmasına bağlıdır. Kaynaklar kişiliktir (antrenörlerle en ünlü ya da en etkili oyun-cuların kişilikleri); mülkiyettir (değerli bir ekip oluşturmak, bir köyden daha fazla kaynak gerektirir) ve özellikle antrenör ve oyuncularını kucaklayan son derece mükem-melleşmiş bir örgüttür. Araçlarsa şunlardan oluşur: arkadaşlarca, antrenöre ya da ta-raftarlarca kınanma korkusu; oyuncuların küçümsemeyecekleri ödüllendirme/ödeme; özellikle, ekibin yenme arzusunu bileyen çok ileri bir antrenman ya da şartlandırma. Kazanacak ekip tüm bu iktidar öğelerini en iyi kombine edebilecek ekiptir; bu ekip ra-kip ekibe boyun eğdirecektir. Hayatta da spordaki gibidir her şey.

Nasıl ki, ödüllendirme, doğal olarak iktidarın mülkiyet kaynağına bağlı ise, toplumu ikna ve şartlandırmanın da örgütle önemli bir ilişkisi vardır. Fakat bu öylesine kendiliğindendir ki, farkına varılmaz. Bireyler ya da gruplar bir iktidar elde etmeye yöneldiklerinde, kendi aralarında örgütlenirler ve çevrelerinde bir ikna ve şartlandırma faaliyetine girerler. İşe bir toplantıyla başlanır. Bu toplantının itiraf edilmeyen amacı, örgüt üyelerinin kanaatlerini belirtmek, mümkün olduğunca içindeki iktidarı bütünleştirmektir. Sonra bir reklam ya da eğitim programı başlatılır.

Örgüt yoluyla kullanılan iktidarın iç ve dış uygulanması arasındaki simetri, kullanılan araçlar arasında da vardır. Dıştaki iktidar, ilke olarak ikna ya da şartlandırmaya dayandığında, aynı şey içindeki iktidar için de geçerlidir. Ya da tersi. Aynı gözlem, caydırıcı ve ödüllendirici iktidarlara için de geçerlidir.

Genellikle kabul edilen bir görüş vardır. Dinî ya da bir başka türden olsun, siyasî bir grubun üyeleri, örgütlerinin dışarıda etkili propagandacıları olmak istiyorlarsa, onun düşünce ya da inançlarına köklü ve uyumlu biçimde bağlanmış olmalıdırlar. Bunun içindir ki, Kilise, Komünist Partisi ya da hattâ bir Amerikan partisinin mahallî teşkilâtı gibi iktidarın büyük ölçekli izharının tarihi, bir o kadar sapmaların önlenmesinin de tarihidir. Örgüte dıştan karşı koyana kuşkusuz küfredilir. Fakat böyle birine karşı, içindeki bir ayrılıkçıya göre daha az antipati ve öfke duyulur ve onu ikna etmek için daha az çaba gösterilir.

Bundan dolayı, güçlü bir örgüt, azamî dış etkinliği elde etmek için, üyelerini şartlandırmayı mümkün olan en uç noktaya götürmeye çalışır. Orduya ya da CIA'ya yeni katılanlar, örgütün hedefleri hakkında özenle eğitilirler. Bu eğitime 'ders' adı verilir. Ders; birtakım kanaatler empoze edildiğini gösteren terim. Bireyin, ancak bu kanaatler yeterince güçlendiğinde, örgütün dış hedeflerine hizmet edebilecek kapasiteye ulaştığı kabul edilir. Yaptığı ise, yani örgütüne ya da üniformasına inanan subay ya da memur *iyi* ya da *parlak* diye nitelendirilir. Aynı sebeple, bozgunculuk yapan da alçaltıcı

muameleye maruz kalır.

Örgüt, mülkiyetle olan olağan ilişkisi içinde, ödüllendirici iktidara, dolayısıyla da, caydırıcı iktidara ulaşır. İşletme, dıştaki gücünün önemli bir kısmını, belli miktarda parayı gözden çıkarmaya degecek mallara karşılık, müşterilere sunduğu ödüllerden elde eder. Bu para, bir süre sonra işletmeye hizmet verenlere ücret ödenmesine ve işletmenin onlar üzerindeki iktidarının büyümesine yarar ve aynı zamanda, işletme mallarının reklam ve teşvikini sağlar. Burada da, caydırıcı iktidarın kullanıldığını görürüz; örgüt, mallarının ya da hizmetlerinin, fiyatları dışında bazı üstünlükler taşıdığı ve onların satın alınmasının avantaj sağlayacağı inancını yayar. Reklam ve malın satışını yapanlara, malın kalitesine kendilerinin de inanmaları şiddetle tavsiye edilir. Bu da yukarıda değindiğimiz simetri olayının başka bir örneğidir. Bir satıcı hakkında şaşkınlık gösteren bir tonla, sık sık şöyle dendiğini duyarız: “Kendi palavrasına inanıyor.”

Nihayet, simetri, caydırıcı iktidar için de geçerlidir. Silâhlı bir güç, daha önce de gördüğümüz gibi, düşmana kendi iradesini, caydırıcı yöntemlerle, tehditle ya da özellikle kanlı ve ıstırap verici cezalar uygulayarak kabul ettirir. İçte ise aynı silâhlı güç, askerleri kendi hedeflerinin değerlerine inanmaya ve emirlere mutlak itaatle boyun eğmenin gerekliliğine şartlandırarak kendi lehine bir itaat elde eder. Ücret, bu şartlandırmayı ödüllendirici bir öge ile tamamlar. Fakat, caydırıcı iktidarın dıştaki uygulamasına paralel olarak, herkeşe ibret olsun diye verilen bir dizi ceza, askerlerin gevşekliğine karşı bir müeyyidedir. Bu da tüm ordularca kabul edilen bir zorunluluktur. Harp divanları ya da onların benzerleri, sivil mahkemelere göre çok daha şiddetli cezalar verirler. Böylece askerin düşmana karşı caydırıcı bir muamelede bulunurken tehlikeyi göze alışı, görevini aksatırsa, bizzat kendisinin de aynı türden bir muameleye duçar olacağı yolundaki korkuyla desteklenir.

İç ve dış iktidar arasındaki simetriye başka durumlarda da rastlanır. Başına buyruk bir patrona karşı şiddete başvuran sendika, aynı yola davadan dönen ya da fazlaca korkak davranan üyeler için de başvurabilir. Kendi kanunlarını dış dünyaya tehdit ya da cezalan-

dırma gerçeğiyle dayatan mafya ve diğer suç örgütleri aynı yöntemlerle kendi üyelerinin itaatini de sağlarlar. İktidar konusunun tahlili, mutlak formüllere pek sığmaz. Ne var ki, bir örgütün, iktidarını içte ve dışta kabul ettirmek için kullandığı araçlar arasındaki simetri, iktidarın devamlılık gösteren özelliklerinden biridir.

VII. İKTİDARIN KAYNAKLARI

Örgüt II

Yukarıda tahlil ettiğimiz simetri dışında, örgütün kendi iradesini kabul ettirme kapasitesini etkileyen iki faktör daha vardır. Daha önce değindiğimiz bu faktörler, her şeyden önce örgütün diğer iki kaynakla ilişkisinin önemi, iktidarın diğer üç aracını kullanma imkânları ve nihayet hedeflerinin dağınıklığı ya da toplamıdır.

Hem zenginlikten hem de bir liderin önderliğinden yararlanan örgüt, kesinlikle güç kazanır; dahası, tüm bir ödüllendirici ve caydırıcı araçlar dizisini kullandığında, ikna ve şartlandırma gücü daha da artar. Böyle bir kombinezonun en belirgin örneği totaliter rejimlerde görülür. Bu rejimler, hem ajanlarını, hem de genel olarak halklarını etki altında tutmak için iktidarın tüm kaynaklarını bir araya getirirler.

Nasyonal sosyalist dönemi Almanyasının içindeki iktidarı, Hitler'in kişiliğine, Üçüncü Reich'in malî kaynaklarına ve Prusya devlet geleneğinden gelen çok etkili bir bürokrasiye dayanıyordu. Aynı iktidar, Nazi rejiminin ilk yıllarında Hitler'in parti üzerindeki nüfuzunu tehdit eden Ernst Röhm ya da 20 Temmuz 1944 komplosuna karışan subaylar gibi asilere karşı ibretlik cezalara başvuruluyordu. Ödüllendirici gücü sayesinde de, bürokrasiyi, SS'leri ve orduyu (*Wehrmacht*) elde tutuyordu; ve nihayet şartlandırmaya başvuruyordu: Devlete karşı disiplin geleneği söz konusu olduğunda dolaylı şartlandırmaya, Hitler'in, Goebbels'in ve partinin propagandası söz konusu olduğundaysa dolaysız şartlandırmaya. Nasyonal sosyalist iktidarın iç yapısı işte böyleydi.

Aynı araçlar, bütün bir halkın itaatini elde etmeye yarıyordu. Temerküz kampları, caydırıcı iktidara başvurma belîğ açıklamasıdır: *Autobahnen* halk şantiyeleri, silâh üreticilerine verilen devasa siparişler de ödüllendirici iktidara başvurma. Hem devlete itaat alışkanlığına, hem de propagandaya dayanan şartlandırma ise, kamuoyu oluşturmaya yönelik tekel ya da yarı tekelle güçlendirilmiş bulunuyordu. Uzun zaman, Nazi Almanyasında uygulanan cinsten bir iktidarı, tek bir kaynağa ya da örneğin Hitler'in kişiliği, SS korkusu veya temerküz kamplarından yahut Goebbels'in propaganda-sından doğan çok özel şartlandırma gibi tek bir aracın kullanılmasına bağlama eğilimi gösterildi. Böyle bir iktidarın dayandığı yapıyı onca çeşitliliği kucaklayan bütünü içinde değerlendirmenin yararı görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nda, ABD ve İngiltere tarafından Hitler'e verilen karşılık, iktidarın Almanya'da uygulamakta olduğu kaynak ve araçlarının aynısıydı. Bunu belirtmek gerekiyor. Çünkü, varolan iki tip iktidarı karşı karşıya getiren bir mit yaratıldı. Gerçekte ise fark, yalnızca aynı bileşenlerin dozajında yatmaktadır. Roosevelt ve Churchill'in kişiliklerini herkes kabul eder. Özellikle ABD'ye baktığımızda, son derece gelişmiş sanayi sisteminde sağlanan ekonomik kaynaklar, çok etkin bir güç kaynağı oluşturdular. Her iki müttefik ülkede örgüt, kitlesel bir nitelik kazandı. İktidar araçlarına gelince, düşmanı açıkça destekleyenleri ibretlik cezalar bekliyordu; savaş, istihdam alanları ve başka birçok ödüller sağlıyordu; vatanseverliği işleyen yoğun bir şartlandırma faaliyeti vardı.

Tekrarlayalım; gerek içteki, gerek dıştaki uygulamalarında olsun, fark, araçların güç ve dozajında yatıyordu. İngiltere'de olduğu gibi ABD'de de ceza, itaatin sağlanmasına pek az katkıda bulundu; hiç de değersiz görülmeyen açık şartlandırma ya da propaganda da öyle; onun katkısı da pek az oldu. Ödüllendirici iktidara gelince, asıl önemli rolü o oynadı. Ama belirleyici araç, dolaylı şartlandırma oldu: Ulusal ülküye, az ya da çok, otomatik olarak katılmak. Bu noktada, alıştığımız gönül okşayıcı formül, belli bir gerçeği yansıtmaktadır: Özgürlüğün gücü, diktatörlüğün gücünden hayli üstün-

dür. Bu demektir ki, devletin hedeflerini kendiliğinden kabullenmeye yol açan dolaylı şartlandırma, propaganda yoluyla doğrudan şartlandırmaya yahut Nazilerin fazlaca bel bağladığı ceza tehdidine göre daha etkili olmuştur.

Zenginlik kadar kişiliğe de bağlı olan ve iktidarın tüm araçlarını elinde bulunduran devlet, özellikle güçlü bir örgüttür. Dolayısıyla bu örgütün iktidarı, kaçınılmaz olarak korkuya yakın bir saygıyla algılanır ve bütün çağdaş toplumlar onu, özellikle de caydırıcı iktidarın devletçe kullanımını sınırlandırmak gerektiği konusunda ittifak içindedir. Fakat, açık şartlandırmaya, propagandaya başvurulmasına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Aynı şekilde, devlet için iktidar kaynağı olarak dolaylı şartlandırma da eleştirilmektedir; vatanseverlik duygusuyla ya da diğer şartlanmış hislerle fazla oynayan siyaset adamı, demagoji yapmakla suçlanmaktadır.

2

Bütün örgütler de devlet gibidir. Onların itaat telkin etme kapasiteleri de, iktidarın, diğer kaynaklarıyla ilişkilerine ve değişik icra araçlarına sahip olmalarına bağlıdır. Ne var ki burada, bir örgütün gücünü etkileyen üçüncü ve son etmen devreye girmektedir: Örgüt hedeflerinin sayısı ve çeşitliliği. Bu hedefler ne kadar çok çeşitliyse, verili bir sonucu elde etmek için, örgütün kaynak ve araçlarının da o kadar büyük olması gerekecektir. Daha önce gördüğümüz gibi, bir Amerikan siyasî partisi, örgüt olarak sınırlı bir güce sahiptir. Bu, iktidar kaynak ve araçları sınırlı olabildiği için değil, pek çok hedef güttüğü için böyledir. Bu partinin, iktidarı dışarıda uygulamaya geçmeden önce, iktisat, dışişleri ve ordu, medenî haklar, sosyal transferler, sağlık, eğitim gibi konularla, toplumsal problemler ve diğer birçok sorun üzerinde bir iç konsensüs gerçekleştirmesi gerekir. Bütün bu noktalar üzerinde konsensüs sağlanamadığından, iktidarın halk katında ifade ve eyleme kavuşması etkisiz kalır.

Modern siyasî partilerin zaafına karşılık, mücadele birlikleri ya da –kürtaj taraftarlığı yahut aleyhtarlığı, kadın hakları, ateşli silâhların özel mülkiyette bulundurulması, okulların birleştirilmesi veya okulda dinî sorumlulukların yerine getirilmesi gibi– belli bir konu

üzerinde yoğunlaşan gruplar güçlüdür. Onların etkinliği, üyelerinin başka konularda anlaşılamadıkları hâlde yalnızca tek bir sorun üzerinde anlaşmaya çalışmalarından ileri gelir. Bu iç itaat, dış iktidara dönüşmektedir.¹

Bu demek değildir ki, bugün çoğu zaman sanıldığı gibi, tek bir kaygısı olan örgütler, emsalsiz bir iktidara sahiptir. Kürtaj, devlet okullarında ibadet ya da ateşli silâhlara malik olma hakkı gibi bir sorun üzerinde geniş bir inanmışlar kitlesi toplanabilir; dolayısıyla toplumun geri kalanı üzerinde etki yaratılabilir. Fakat kamuoyunu meşgul eden sorunlarla karşılaştırıldıklarında bu sorunlar çok sınırlı kalır. Sonuç olarak, bu örgütler, faaliyet alanlarını, dolayısıyla dıştaki güçlerini belli sınırların ötesine genişletemezler. Ayrıca, kö-rüklenen sorunun darlığı, ileriki bölümde de göreceğimiz gibi, onunla çatışacak etkili karşıt düşünce ve şartlanmaların ortaya çık-masına yol açar.

3

İktidarın kaynağı olarak örgütü incelerken, önemli bir olguya dikkat çekmek uygun olur: İktidar yanılsaması.

Örgütün imtiyazlı aracı ikna ya da şartlandırma, gördüğümüz gibi, son derece subjektif bir karaktere sahiptir. fiartlanma ya da ik-na etkisiyle kimi fikirlere, gönülden boyun eğen bir kişi, bu boyun eğişin bilincinde değildir: Bu boyun eğiş, kendi kanaatinin sonucu olduğu için ona normal ve doğru görünür. İkna ya da şartlandırma yı uygulayan kişi için de itaatin elle tutulur hiçbir objektif belirtisi yoktur. Bazı kişilerin, önceden elde edilmiş oldukları hâlde, şart-landırmanın etkisine kapıldıkları iddia edilebilir. Ya da şartlandırma eylemiyle onun sonucu birbirine karıştırılır. Bu yüzden şartlan-dırma ya da etkileme yoluna başvurulduğu düşünülür. Oysa böyle bir şey söz konusu değildir. Kimileri de, kendiliğindenlikten (*spon-*

¹ Tek bir konu (kürtaj karşıtlığı, kadın hakları, silâh bulundurma hakkı gibi, çev.) üze-rinde politika yapanların güçlerinin başlıca kaynağı etkin örgütlenmedir. Örgütlenme de mülkiyet ve çoğu durumda etkin kişilikle birlikte görülür. Phyllis Schlafly, Peder Jerry Falwell, Peder Oral Roberts ve diğerleri, kişiliğin rolünü gösteriyorlar; topladık-ları para ise mülkiyetin oynadığı büyük rolü yansıtır.

tane) başka bir şeyin olmadığı yerde, bir şartlandırmanın varolduğundan kuşkulananlardır. Günümüzde fazlasıyla yaygın bir yanılsamadır bu. Beğenmediği eylemlerle karşılaşan herhangi bir yazar, kendi düşüncelerini savunmak için kaleme sarılacaktır. Az sayıdaki okuyucuları, onun elinde bir iktidar bulundurduğuna inanmasını engellemeyecektir. Nutuk söyleyen siyaset adamı, ustaca kotarılmış bir başyazı ya da rapor yazan gazeteci de böyledir. Dışarıda, bir yerlerde, itaat ya da boyun eğme oluşmuştur. Böbürlenme eğilimi bu izlenimi oldukça güçlendirir. Siyasî iktidar denilen şey, büyük ölçüde iktidar yanılsamasıdır. Basın iktidarı da böyledir. Bu konuya ileride değineceğiz.

Kişilikle iktidar yanılsaması arasında belirgin bir ilişki vardır. Herkes kendi şartlandırma gücüne inanmaya pek teşnedir. Fakat bu, özellikle yukarıda söz konusu edilen sentetik kişiliğin ayırıcı vasfıdır. Örgüt, iktidarın temel kaynağını oluşturduğu zaman, yanılığa da bol bol beslenecek bir damar bulmuş olur. İktidarın amatörleri, bir meclis ya da bir komite toplamakla, bir teşkilât kurmakla, bu teşkilâtın değişik faaliyetlerine katılmakla sonra da basında, raporlar ve tutum alışlar hâlinde söz konusu faaliyetlerin yankısını görmekle, kendilerine iktidarı kullanıyor izlenimi verirler. İktidarı icra etme, başkalarını kendi iradesine boyun eğdirme arzusu, sonuçla değil, yalnız şekille yetinir. O zaman da örgüt, iktidarın icrasını ikame etmeye yarar.

fiatlandırıcı ya da ikna edici iktidarı ve onun kaynağı olan örgütü anlamak istiyorsak, iktidarın gerçeği ile yanılsaması arasındaki farkı zihnimizde açıkça ortaya koymamız uygun olur. Bu fark, askerlerin iktidarıyla, barışçı gruplarınınkini, büyük işletmelerin iktidarıyla tüketici örgütlerini ve çeşitli reform örgütlerinin güçlerini kendi aralarında karşılaştırdığımızda belirleyici bir önem kazanacaktır.

4

İktidar, özellikle kaynağını örgütten aldığı anda hiç de basit ya da tek anlamlı değildir. Bir örgütün iç yapısı incelendiğinde, onun iktidarına getirilen tüm sınırlar, yeterince bilinmez. Çünkü, kimileri

başkalarının itaatini kendi iradeleri lehine elde etmeye girişirlerse, bu başkaları da söz konusu itaat ettirme girişimine direnmeye çalışır. Ve kişilik, mülkiyet, örgüt ve bunlarla bağlantılı olan diğer iktidar araçları, itaat ettirmek için harekete geçirildiği kadar, itaate direnmek için de harekete geçirilir. İktidarın icrasını, onun kaynak ve sınırlarının ayrılmaz iç sınırları değil, her şeyden çok, bu direnç kısıtlar.

VIII. İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ I

Sözün burasında iktidara gösterilen direnci incelememiz gerekiyor. Söz konusu direnç, iktidarı icra etmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Yoksa iktidar belirsiz bir kapsam kazanacak ve tüm insanlar, iktidardan yararlanmak için en iyi silâhlanmış bireylerin iradesine boyun eğmiş olacaktır.

Gerçekte, modern toplum, iktidarı kullananlarla ona muhalefet edenler arasında iyi ya da kötü bir denge kurar. fiimdi bu dengenin mahiyetini, iktidarın kendisine direnen güçleri harekete geçirme şeklini ve kendi eylemiyle bizzat kendi etkinliğine getirdiği sınırlamayı belirtmeye çalışacağız.

2

İktidarın uygun bulunmayan tezahürü karşısında ilk düşüncemiz, çoğu zaman tabîi olmasa da, ona direnmenin yollarını aramak değildir. Daha ziyade bu iktidarın dağılmasını sağlamak, onun icrasını haksız, gayrimeşru, anayasadışı, zulme dayalı ve zararlı ilân etmek ve söz konusu icraatın yumuşatılmasını ya da durdurulmasını istemektir. Devlet çok güçlüdür; bundan dolayı öyle bir şey yapmak gerekir ki, devlet daha cüssesiz, daha az istilâcı, her yerde hâzır-nâzır olmaktan daha uzak ve iktidarı daha zayıf olsun. Büyük şirketler çok güçlüdür; bu yüzden antitröst yasalar onları parçalara bölmelidir. Sendikalar çok güçlüdür; bu yüzden onları ortadan kaldırmak ya da çalışma özgürlüğünü ve seçimlik sendika üyeliğini

koruyan yasalarla zapturapt altına almak gerekir. Erkekler kadınlara hâkimdir; dolayısıyla ikna ya da baskı yoluyla onları kadınlara eşit davranmaya sevk etmek gerekir.

İcrasını sınırlamaya ya da engellemeye çalışmak: İktidara karşı gösterilecek ilk mantıklı tepki, buymuş gibi görünüyor. Pratikte, itaat reddedildiği zaman gösterilen ortak ya da en etkili tepki, bu değildir. En kabul gören ve en etkili tepki, icra şekli beğenilmeyen iktidar merkezine muhalif bir güç merkezi oluşturmaktır. Vergi idaresinin keyfî uygulamasına karşı Amerikan çiftçileri bu suretle vergilenen çayı denize dökmek üzere örgütlendiler; orduya katılmaya başkaldıranlar örgütü; sivil özgürlüklere yapılan saldırılara karşı bu hakları savunacak örgüt; erkek egemenliği ve şovenizmine karşı kadın haklarını geliştirmeye yönelik örgüt kuruldu.

Küçük büyük tüm alanlarda da durum böyledir. Patronun iktidarına karşı cevap sendikadır. Sendikaya cevapsa, çalışma özgürlüğü nü koruyan yasadır. Dinî bir otoritenin kötüye kullanıldığı hissedilirse, rakip bir kilise ya da doktrin kurulur. Ticarete bir malın fiyatı çok artarsa, tüketiciler pazarlık yapmak ya da söz konusu malı boykot etmek üzere birleşirler. Öğretmenler, cinsel eğitim konusunda fazla liberal düşünceler ortaya atarlarsa, veliler, öğrenci masumiyet ve edebine ilişkin değerleri savunmak üzere bir araya gelirler. Çoğu zaman, iktidarın icrası, otomatik olarak, telafi edici iktidara başvurulmasına yol açar.¹

Bu da doğrudan ya da dolaylı biçimde devreye girer. Birinci durumda, iktidar; kişilik, finans ve örgüt gibi, cezalandırma, ödüllendirme ya da şartlandırma araçlarını emrine verecek kaynaklar bulmaya çalışır. Ve bu araçlar, asıl iktidara karşı işletilir. İkinci durumda ise, bu karşı iktidar, devlet aracılığıyla dolaylı olarak kullanılır.

¹ Bu alabildiğine ekonomik bir bağlamda benim ilk kez kullandığım bir kavram. *Amerikan Kapitalizmi: Telafi Edici İktidar Kavramı* (Paris, 1956) adlı kitabıma bakınız. Kuşkusuz, ekonomik iktidarın tabii olarak bir karşı iktidarla çatıştığı şeklindeki düşünceme devam ediyorum; ilk kez ileri sürdüğümünden beri bu fikir kendi yolunu açmaya başladı. Fakat bu çatışmadan doğan denge konusunda yukarıda anılan kitapta çok daha açık bilgiler yer almaktadır.

Firma ve sendikaların gücü, olağan bulunmazsa, bu gücü sınırlandırarak hukukî bir düzenleme yaptırma yoluna gidilir. Ya da tersine, sanayi sektörüne getirilmiş bir idarî tedbiri esnekleştirmek için patronlar kolları sıvar. Günümüzde, siyasî faaliyetin büyük bir kısmı, bu tür özel iktidarı güçlendirmek ya da zayıflatmak için devlet iktidarını elde etme gayretlerinden ibarettir.

3

İlk olarak şu söylenebilir: Her tür iktidar tezahürü, kendine muhalif bir başka iktidar tezahürü doğurur. Bu ikincisi ilkinin eşit olmak zorunda değildir. Bir iktidar icrasının kapsam ve etkinliği, o iktidara karşı çıkan güçlerin izafî etkinliğiyle bağlıdır.

Burada bir kez daha bir iktidarın tezahür biçimiyle ona karşı mücadele eden iktidarın tezahür biçimi arasındaki simetriyi görüyoruz. Bu simetri, iktidarın hem kaynakları, hem araçları bakımından geçerlidir. Kişiliğin karşısına kişilik çıkar, zenginliğin karşısına zenginlik ve çoğu zaman örgütün karşısına da örgüt. Araçlara gelince, caydırıcı iktidara karşı caydırıcı iktidar, ödüllendirmeye karşı ise yine aynı yollarla mücadele edilir. Açık ya da zımnî ikna ve şartlandırmaya karşı da ilke olarak bir başka şartlandırma ya da ikna yoluyla mücadele verilir. Kuşkusuz bu kuralın istisnaları vardır ve kimi iktidar oyunlarının, açıkça bu simetriyi aşarak, gözalıcı bir karakter kazandığı olur. Fakat simetri, iktidar diyalektiğinin genel kuralı olarak kendini gösterir. Bunun parlak bir kanıtını, patronlarla işçiler, sermayeyle emek arasındaki klâsik çatışmada görürüz.

İşçiler, ücret ve çalışma şartları konusunda patronlara boyun eğmeyi reddetmeye başlayınca, kişilik her iki bakımdan da merkezî bir rol oynadı; buna paralel olarak, devlet gücü de dahil olmak üzere cebre başvurulması da önemli bir etki yaptı. 1892’de Batı Pensilvanya’da Carnegie Homestead Works’a karşı Hugh O’Donnell’in yönlendirdiği grevciler, Henry Clay Frick’in ateşli kişiliğine karşı ayaklandılar. İşçilerin şiddet eylemi, simetrik bir tepki doğurdu; söz konusu tepki, ilkin, fabrikanın içine indirme yapmayı hedefleyen bir grev kırıcıları birliğini ırmak yoluyla gönderilme-

siyle başladı; bir kez grev kırılınca da, Pensilvanya yöneticisi Robert E. Pattison, fabrikaya yedi bin asker yolladı.²

30’lu yıllarda, Birleşik Devletler’deki büyük iç çatışmalar da kişilik üzerinde yoğunlaştı. Çelik baronları Ernest Weir ve Tom Girdler’in güçlü kişiliklerine, hiç de daha az parlak olmayan John L. Lewis ve Philip Murray’ın mizaçları karşı çıktı. Detroit’te ilk Henry Ford, daha banal karakterler bir yana ayaktakımı, gangaster ve muhabbet tellallarından örnek bir fedailer grubunu elinde bulunduran caydırıcı iktidar, araç durumundaki Ford Service’in şefi Harry Benett tarafından destekleniyordu. Ne ki, Reuther kardeşlere ve United Automobile Workers’ın diğer cesur piyonlarına çattı. Burada da, kişiliğe verilen işlev, şiddet olarak, yani iki tarafın eylemini de karakterize edecek biçimde caydırıcı iktidarın kullanılması olarak dışa yansıyor. 26 Mayıs 1937’de, ünlü otoyol köprüsü kavgası başladı. National Labor Relations Board (Patron-Sendika İlişkileri Federal Bürosu), Ford’un o dönemdeki ana fabrikasını şöyle tasvir ediyor: “River Rouge (...) sıkıyönetim ilân edilen ve nizamî sivil otoritelerin üzerine devasa bir askerî örgüt yerleştirilen bir şehir görünümü aldı.”³

Yine de sonraları örgüt –ve mülkiyet–, patronlar iktidarının kaynağı olarak kişiliğin yerini aldı. Söz konusu iktidar, artık başka iktidar araçları kullanmaya koyuldu, bunun yanında, işçilerin karşı iktidarı da değişti. 30’lu yıllarda, sendikalarla mücadeleyi, Ford Weir, Gindler ya da Sewell Avery, Montgomery Ward gibi büyük sanayi önderleri açıkça ve şiddet yoluyla yürütüyorlardı. General Motors ya da U.S. Steel Corporation’daki örgüt adamları cebri güce başvurmazdılar. Mülkiyet, elbette, bir iktidar kaynağı olmaya devam ediyordu. Ne ki örgüt, içgüdüsel olarak pazarlığa eğiliyordu. Özel mülkiyetle bireylerin böbürlenmesi aynı zamanda etkinliğini yitirdi. O arada kamuoyuyla daha fazla meşgul olundu. Buna simetrik olarak, sendikanın karşılığı da, aynı iktidar kaynak ve araçları

² Philip Taft, *Organized Labor in American History*, New York, 1964, s. 136-142.

³ Allan Nevins ve Frank Ernest Hill, *Ford: Derline and Rebirth, 1933-1962*, New York, 1963, s. 150.

na dayanmaya başladı. Birkaç önemli istisna dışında önderin nitelikleri belirleyici bir faktör olmaktan çıktı; şiddet azaldı ya da koyboldu. Öncelikle, grev sandıklarında biriken servet, sendikal iktidarın önemli bir kaynağı hâline geldi; zira bu kasalar grevleri uzatma ve faiz elde etme imkânı sağlıyordu. Fakat sonra, örgütün dayanıklılığı daha fazla önem kazandı; ve bu yeni durum, müzakerecinin niteliklerini ve kamuoyu önünde sendikaların davasını savunma ustalığını ön plâna çıkardı. Müzakerelerde, patronun yanında, onun karşısındaki sendika sorumlusu kadar anonim bir kişilik olan, işgücüyle ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısının oturduğu görüldü. Mali kaynakların mukayeseli sınanmasının bir türü olan grev, zor zamanların simgesi oldu. Her iki taraf için de örgüt, bundan böyle, iktidarın temel kaynağını oluşturuyordu. Ve tahmin edileceği gibi, bu örgütlü iktidara bütün etkinliğini kazandıran da şartlandırma oldu: Tarafların birbirlerini şartlandırmaları ve tüm halkın her iki tarafta şartlandırılması. fiartlandırma, hemen hemen tümüyle caydırma ve ödüllendirmenin yerini aldı.

4

Asıl iktidarla onun doğurduğu telafi edici iktidar arasındaki bu simetri, işletmede klâsik bir safiyetle yürüyen ilişkiler alanı dışındaki her alanda sınanabilir. Görülmüştür ki, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Hitler'in bozuk, fakat tartışmasız güçlü kişiliği, Churchill, Roosevelt, Stalin ve de Gaulle'ün kişiliklerinde karşılığını buldu. Gerçekten de, Churchill iktidara geldiyse, bu büyük ölçüde, onun 1940 yılında, İngiltere için Hitler'in karşısına en azından ona eşit karakterde bir kişilik çıkarmak gerektiğini açıklamasından kaynaklanmıştır. Bu neden diğer nedenlere eklendiğinde, eski örgütün adamı Neville Chamberlain'in yerini, enerjik ve dobra dobra mizaçlı bir başbakanın almasını açıklar.⁴

⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında etkin olan üç iktidar kaynağı içinde, üzerinde en fazla durulana, savaşı devlet liderlerinin kişiliğidir. Bu, çatışmaların sonucu üzerinde mülkiyet ya da örgütten çok daha belirleyici bir rol oynamış olduğu anlamına gelmiyor. Halkın zihninde en fazla yer edenin yalnızca kişilik olduğu anlamına geliyor. Mülkiyet ve özellikle örgüt, daha az gözcü olmalarına rağmen, şüphesiz daha belirleyiciydiler.

Modern çağ, zımnî caydırıcılığını nükleer silâhlardan alan iktidarın saçtığı dehşet içinde yaşıyor; bu silâhların bir süper güç tarafından geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması diğer süper güçte de karşılık olarak benzer çabaların gösterilmesine yol açtı. Bu uğursuz simetriye yeniden dönmemiz gerekecek. Ticarî işletme, reklam yoluyla, tüketiciler üzerindeki etkisini yaymaya çalışır. Bu şekilde şartlandırılarak talepleri belirlenen tüketicilerse, ürünler hakkında doğru bilgiyi açıklamayı ve gerçeğe uygun reklamcılık istemeyi amaçlayan örgütler kurarlar. Başka bir firmaya el koymak isteyen işletme, hissedarların gönlünü, yüksek ücret vaadiyle çalar. Tedhit edilen firma ise, hâlihazırdaki kârlarını yüksek göstererek buna karşılık verir ya da daha kabule şayan bir partner yoluyla karşı bir pozisyon hazırlar. Tekrar kullanılmalarını sağlamak üzere şişeler için bir depozito sistemi kurulmasından yana olanlar, örgütlenirler ve davalarını geliştirmek için kaynaklarını birleştirirler. Onların muhalifleri ise, bu uygulamanın maliyeti artıracığına halkı inandırmak için aynı şeyi yaparlar. Siyaset adamının dayandığı örgüt, kendisiyle mücadele edecek bir başka örgüt daha doğurur. Siyaset adamı ilerledikçe, kendisine muhalefet edecek bir kişiliği keşf ya da imal etmek gerekir. Onun reklam spotları tez zamanda, kendisine cevap veren başka spotlarla karşılaşır. Simetri, iktidarın kaynaklarını olduğu kadar araçlarını da kapsar.

5

Yine de simetri kaçınılmaz değildir. Tarih, bize bu konuda çarpıcı örnekler sunuyor: Bu örneklerde, başka iktidarlara telafi eden ya da karşılayan ve etkilerini onunla aralarındaki asimetride bulan iktidarlar yer alıyor.

Böyle bir asimetriyi, özellikle, X. bölümde ele alacağımız dünyevî ve dinî iktidarlar arasında göreceğiz. Hristiyanlık tarihinin başlangıcında dünyevî iktidar, kişiliğe ve caydırıcılığa dayanıyordu. Onun sık sık çatıştığı dinî iktidarsa, kaynağını, kuşkusuz önemli ölçüde kişilik ve mülkiyette, ama daha çok da örgütte buluyordu. İnancı, toplumsal iknayı yapan örgüttü. Bir iktidar için kendi iradesini empoze etmenin en uygun yolu da daima oydu.

Telafi edici iktidarın en dikkate değer örneklerini, yakın zamanlarda Mahatma Gandhi ile onun öğrencisi Martin Luther King verdiler. Gandhi, İngiliz otoritesine, M. L. King ise Amerikalıların ırk ayrımcılığına karşı savaşıyordu. İngiliz iktidarının Hindistan'daki dayanakları, kral yardımcısı ile imparator-kralın ya da imparatoriçe-kraliçenin kişiliğinin özenle korunan kültü, bir o kadar itina konusu olan rajalığın vergi ve vergi dışı kaynakları, mükemmel düzeyde yerleşmiş bulunan sivil ve askerî yönetimdi. İktidarı elinde bulunduranların ya da İngiliz egemenliğinin yararlarını abartarak şartlanma ve ikna olmayı kabul edenlerin verdiği maddî ödüller, önemsiz bir rol oynuyordu. Oysa bu, ordu ve polisçe yürütülen caydırıcı iktidar için söylenemezdi.

İngiliz egemenliğinin bu temel öğelerine karşı Gandhi, güçlü kişiliği ve hayli gelişmiş bir örgütle muhalefet etti. Bu iki öğe, Hintlilerin kendi kendilerini yönetme haklarını konu alan ikna faaliyetini destekliyordu. Ne var ki Gandhi, beklenebileceği gibi, İngiliz silâhlı kuvvetlerine, bir başka silâhlı kuvvetle karşı koymaya, caydırıcı iktidarı caydırıcı iktidarla karşı karşıya getirmeye kalkışmadı. Aksine, şiddet dışı yollara, özellikle vergilerin toplanması, mahkemelerin çalışmaları ve polisin eylemleri konusunda İngiliz egemenliğine karşı pasif direniş⁵ ve diğer sivil itaatsizlik yollarına başvurdu. Genel kabul gören şemalardan bu büyük sapma, simetrinin ne kadar kural değeri taşıdığını gösteren, hayranlık dolu derin bir şaşkınlık uyandırdı. Oysa Raja, Gandhi'nin kurabileceği tüm orduyu birkaç saat içinde toplayabilirdi ve her ne kadar bu asimetric direnişi gösteriyor olsa da sürekli kayıplara uğrayarak sonunda kaybedildi. Martin Luther King'in ABD'nin güneyindeki eylemi de, kabaca, paralel bir gelişim izledi. Selma'nın ünlü yürüyüşüne katılanlar, polis karşısında yenik düşselerdi kolayca dağıtılabilirlerdi. fiidete her türlü provokasyonu katarak, çok daha güç fakat bir o kadar korkutucu bir taktikten yararlanmayı onlar da bildiler. "fiidet dışı direniş, hedef seçtiği iktidar yapılarının kargaşaya düşme-

⁵ Daha açık deyimle, Satyagraha'ya Gandhi, basit pasif direnişten ayırdığı bu deyim "gerçekten ve aşktan ya da şiddetsizlikten doğan güç" diye tanımlıyordu.

sine ve felç olmasına yol açtı.”⁶

Simetri, kurallığından fazla bir şey kaybetmiyor. O şu tür vecizelerde dile getiriliyor: Ateşe ateşle karşılık verilir, güç gücü doğurur, kılıçla yaşayan kılıçla can verir. Mahatma Gandhi ve Martin Luther King şöhretlerinin bir kısmını başarılarına, ama çoğunu, iktidarın diyalektiğine dair genel kabul gören oyunun dışına çıkmalarına da borçludur.

⁶ Martin Luther King, Jr., *Why We Can't Wait*, New York 1964, s. 30.

IX. İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ II

İktidarın Düzenlenmesi

İktidarın temel diyalektiği, muhalefete dayalı ve genellikle simetrik icrası, en ileri düzeyiyle modern devletin işleyişinde kendini gösterir. Bir birey ya da grup, başkalarına boyun eğdirmek ya da başkalarınca yürütülen bir iktidara direnmek için, devletin desteğini arar. Bu girişim, devletin böyle bir iktidar tezahürünü bastırmasını ya da bastırmakta çekimser davranmasını sağlamak üzere ikinci, hattâ üçüncü dereceden girişimlerin doğması şeklinde yankı bulur. Son bölümdeki örneklerden birine dönecek olursak, geçen yüzyılda patronlar, işçi sendikalarının faaliyetini kamu gücünü kullanarak önleyebilmişlerdir. Bu yüzyılda sendikalar, devletin, patronlardan işçilere baskı yapmalarını sağlayan desteğini geri çekmesini, yani polisin keyfî kullanımı, grev kırıcıların devşirilmesi ve kitlesinde uygulanan değişik ikna/şartlandırma yöntemlerinin son verilmesini sağlarlar. Buna karşılık patronlar da, çalışma özgürlüğünü güvence altına alan yasaların çıkarılmasını sağlamak üzere birleşmişlerdir. Söz konusu yasaların amacı –onları destekleyenlere göre– sendikaların, kendi iradelerini üyelerine ya da sendikalı olmayan işçilere zorla kabul ettirmelerini önlemektir.

İktidarın diyalektiği karmaşıktır; ama onun düzenlendiği ve kontrol edildiği süreç de daha az karmaşık değildir. Önce şunu belirtelim ki, devlet, iktidarın kaynaklarını eşit –ama farklı derecede himaye ettiği hâlde, onun araçlarını çok farklı biçimde kullanır.

Modern demokratik devlet caydırıcı iktidarın icrasını sıkı, ödüllendirici iktidarını ise çok esnek biçimde düzenler. Ve şiddetli

ihtilaflar bağlamında da olsa, genellikle şartlandırma ve ikna yöntemlerinin kullanılmasını korur. İktidarın kaynaklarına gelince, devlet genellikle, kişiliği hoş görür, mülkiyeti himaye eder ve bir takım benzer şartlarla örgütü savunur. Bu eğilimler, iktidarın diyalaktığı ve iktidarı güçlendirmek ya da dizginlemek için devletin desteğini arayanların çabaları üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır. Devlet ve özellikle politika hayatını meşgul eden önemli sorunlardan biri, devlet için, bu alanda neyi yapmanın uygun ve yasal olduğunu belirlemektir.

2

İstisnasız tüm uygar toplumlar, caydırıcı iktidarın icrasını düzenlerler. Batılı ülkelerde kamuoyu ve kanunlar bu görevi devlete vermiştir, bunun etkilerinden doğan yükü ise çocuklar ve evli kadınlar çeker; Amerikan anayasa jargonuna göre acımasız ya da uygulanamaz kimi ceza şekilleri yasaktır ve halk, ölüm cezasının ya da kimi, özellikle, ağır suçlar için verilen hafifletilemez hapis cezalarının doğru ve yararlı yönleri üzerinde tartışmaktan hoşlanır. Kanun, istenen itaat tipiyle mütenasip kılacak şekilde cezaları özelleştirir: Cinayet, hırsızlıktan daha ağır şekilde cezalandırılmıştır. Sonra, suçluluğa, suçsuzluğa ve her duruma bir cezanın açık seçik uygulanmasına karar veren mahkemeleriyle insanın içine korku salan adalet aygıtını da hesaba katmak gerekir.¹

Caydırıcı iktidardan kendi hesaplarına yararlanmak isteyenler, bu iktidar türünün tekeline sahip bulunan devlete başvurmak zorundadır; –kürtaja, cinsel suçlara, uyuşturucu kullanmaya, sokaktaki şiddet olaylarına vs. verilen cezaları ağırlaştırmayı ya da kimi zaman hafifletmeyi öngören– bu tip bir girişim, modern politik hayatın önemli bir parçasını oluşturur.

Bir toplumun caydırıcı iktidarı uygulamasına ilişkin yasalarının

¹ Mahkemelerin tek işlevi elbette bu değildir. Bu kurumlar, bazen önem arz eden bir serbestlikle anayasal ve kanunî niyetleri açıklamaları bakımından da bir iktidar kaynağıdır. İktidarın düzenlenmesinde mahkemelerin rolüne, biraz üzülerek de olsa, bile değinmedim. Bunun sebebi, kısmen yetersizliğim, kısmen de bu konuda söyleyecek çok az şeyimin oluşu ve –daha önemsiz olmak üzere– konunun yeniliği.

açıklık ve etkisi, belki de onun uygarlık düzeyinin en iyi belirtisi-
dir ve bu hemen hemen dünyanın her yerinde böyle kabul edilir.
1980'lerin başlarında Lübnan'da ve modern Uganda'da olduğu gi-
bi anarşi, ilke olarak, hükümetin resmî yapısını hem içteki hem dış-
taki kendine yaraşır kısıtlanmamış bir iktidar uygulamasıyla açıkça
görüldü. Orta Amerika ve Karaibler'de Trujillo, Somoza ve Duvali-
er'ninkiler, Rusya'da Stalin'in, Almanya'da Hitler'inkiler gibi kan-
lı diktatörlüklerin, halk duyarlığı ve hafızasında karakterize eden
şey, caydırıcı iktidarın zincirinden boşanmasıdır.

3

Devlet aynı şekilde ödüllendirici iktidarı da yasal düzenleme altı-
na alır, fakat caydırıcı iktidardan farklı olarak, kanun ve töreler bu ik-
tidarın uygulanmasını geniş ölçüde himaye eder. Başkalarının amaç-
ları lehine ödüllendirme yoluyla elde edilen itaat, kuşkusuz kapitaliz-
min işleyişinde merkezi bir işleve sahiptir; ama aynı zamanda sosya-
list ülkelerde de ödüllendirme, çalışmaya teşvik bakımından, belki
daha az belirgin, fakat çok önemli bir rol oynar. Ödüllendirici iktida-
rın pek çok kullanımının, halkın kınamasına ve kanunun şimşekleri-
ne maruz kaldığı durum az değildir. Oyların açıkça satın alınması,
yasaların uygulanmasını etkilemek üzere memurlara rüşvet verilme-
si, müşteri ya da sözleşme karşılığında paranın kullanımı, buna ge-
nellikle 'geri ödeme' denir ve tanzim edici iktidarın pek çok anlatımı
yasalarla yasaklanmış ya da kamuoyu görüşüyle engellenmiştir.

Burada da, söz konusu iktidarın kabul edilen ve benimsenme-
yen uygulamaları arasındaki sınırın tespiti çetin tartışmaların konu-
sudur; ve iktidarın diyalektiği, devletin izin vermesi ya da yasakla-
ması gereken şeyin belirlenmesini önemli ölçüde etkiler. Bundan
dolayı son yıllarda, Amerikan firmalarının, özellikle mallarını sat-
mak amacıyla yabancı memurlara rüşvet dağıtlamaları yasaklan-
mıştır. Yasaklanan bu fiili, uluslararası rekabetle başa çıkmanın ka-
çınılmaz bir yolu olarak görenler, bu yasal düzenlemeye şiddetle
karşı çıkmışlardır. Başka bir alandan söz edelim: Kamu ahlâkı ve
kanunlarca kesinlikle yasaklanan bir eylem olan, oylarını kazan-
mak için parlamenterlere bir miktar para ödemek ile aynı parayı se-

çim kampanyasında yardım ya da konferans için ödül adıyla vermek arasında kesin bir sınır vardır. Oysa iki durumda da milletvekilinin itaatinin satın alınması söz konusudur.

4

Hür dünyada şartlandırıcı/ikna edici iktidarın ayırıcı özelliği, yasal düzenlemelere değil, açık seçik meşru bir himayeye konu olmasıdır. Caydırıcı iktidar, sıradan insanın söz ve ifade özgürlüklerini kısıtlar. Buna karşılık ikna edici/şartlandırıcı iktidarın temelleri açıkça güvence altındadır. Fakat bu himaye de eksiktir ve ihtilaf konusudur. İftira, kanlı şiddet, yani caydırıcı eylem, ne ilke olarak ne de pratikte korunmuştur; hattâ çoğu kez yasaklanmıştır. Çokları, sözü edilen himayenin komünist ya da sosyalist diye nitelenebilecek propaganda türünü kapsadığı görüşündedir; çeşitli dönemlerde, özellikle de McCarthy döneminde, bu türden bir propagandayla özdeş tutulabilecek şartlandırıcı iktidarın yasaklanmasını ve hükümetten bu yönde etkin tedbirler almasını isteyen bir akım vardı. Bu yüzden aralarında büyük farklar bulunduğu kabul ediliyorsa, hangi tür şartlandırma ya da ikna biçimini korumanın, yasaya bağlamanın yahut yasaklamanın doğru olacağı konusundaki tartışmalar sürüp gitti.

ABD’de ilk anayasa değişikliği, şartlandırıcı/ikna edici iktidarın serbestçe icrasını güvence altına aldı. Bu güvence ilke olarak çok desteklenmiş, fakat pratikte zararlı ya da düşman fikirlerin yayılmasını himaye etmesi söz konusu olunca ciddî biçimde eleştirilmiş ve kimi durumlarda uygulanmasını engellemek için sayısız hünerler sergilenmiştir. Gerçekten, ifade özgürlüğünün anayasal güvencesi tarihî şartlara çok şey borçludur. Bu güvence, şartlandırma/ikna uygulamaları yaygınlaşmadan ve iktidarın kullanılmasında esas öge hâline gelmeden, toplumda küçük bir azınlığın ayrıcalığı durumunda iken tanınmıştır. İlk anayasa değişikliği bugün, ateşli tartışmalar yapılmadan ve özellikle yıkıcı propaganda, pornografi, eşcinselliğin ve kürtajın özendirilmesi gibi konuları kapsayan önemli istisnaları bu değişikliğin doğuracağı yararların dışında tutmadan kabul edile-

mezdi. Ne olursa olsun, bu yöndeki çalışmalar sürecektir.

İktidarın kaynaklarına gelince, genellikle ne devlete ne de devletin yönetiminde, hiçbir şey kişiliğe dayalı iktidarı kısıtlamak ya da yasalara bağlamak eğiliminde değildir. Yakın zamanlarda sosyalist ve komünist ülkeler, kişilik kültürünü eleştirmiş ve mahkûm etmişlerdir; bu da J. Stalin ve Mao Zedung’a retrospektif bir yanıtıdır. Demokratik ülkelerse kişiliği, kimi zaman pişmanlıkla, iktidarın kaynağı olarak kabul ederler. Halkın bir kısmı, Franklin D. Roosevelt’in, John L. Lewis’in, George Wallace’ın, Martin Luther King’in ve Kennedy kardeşlerin kişiliklerini düşman olarak görüyor. Bu tepki, çoğu zaman öldürmeye karar varmıştır. Fakat hiçbir sağlıklı politik hareket, istenmeyen bir kişiliğin safdışı edilmesi için devletten yardım istememiştir.²

Mülkiyetin durumu ise daha karmaşıktır. Marksist doktrin, iktidarın kaynağını, esas olarak ve hattâ münhasıran mülkiyette görmektedir. Bireylerin kendi adlarına elde tutacakları mülkiyet paylarını çok küçük miktarlarla sınırlamak ve mülkiyeti kamu alanına, yani az veya çok, münhasıran devlete tahsis etmek gerekiyordu. Komünist dünya bu ilkeye bağlı kaldı. Buna karşılık, liberal doktrine göre mülkiyet, iktidarın oldukça önemli kaynaklarından biridir ve onu devletin elleri arasında toplamak, akla yakın bir davranış değildir.

Bundan dolayı, sosyalist olmayan ülkelerde özel mülkiyet, devletin yasal himayesi altındadır. Geriye şu sorun kalıyor: Mülkiyet ve onun sağladığı gelirlerle mülkiyetin temel oluşturduğu iktidarın daha geniş ölçüde dağılmasını sağlamak için, devlet hangi noktaya kadar müdahale etmelidir. Zenginliğin dağıtılmasıyla ilgili bu konu, sosyalist olmayan dünyanın en önemli siyasî tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Bunun yanında, antitröst yasaları hangi ölçüde katkı uygulamaların uygun olacağı veya reva görüleceği, gelirden alınan vergilerin artan oranlılığı ya da diğer vergileri yeniden dağıtma-

² Elbette istisnalar bulunabilir. İngiliz makamlarınca Gandhi’nin tutuklanması, ABD’de sendika lideri Harry Bridges’in sürgüne gönderilmesi için gösterilen ciddi çabalar, iktidar kaynağı olarak kişiliği baskı altına almak ya da sahneden silmek için sergilenen doğrudan girişimlerin örneğini oluşturmaktadır.

nın yankı ve etkileri gibi daha pratik sorunlar da vardır. Pek çok politik tez, esas olarak mülkiyet-iktidar ilişkisinin kısıtlanması lehinde ya da aleyhinde tavır almaya yöneliyor.³

Mülkiyet gibi, iktidarın bir başka kaynağı olan örgüt de, devletçe hem himaye edilmiş, hem de yasaya bağlanmıştır. Demokratik toplumlar, gösteri ve örgüt kurma hakkını kararlı biçimde savunur. Fakat bundan doğan iktidar pratiği, çoğu zaman ciddî endişeler doğurur. Daha önce sendikalardan söz ettim. ABD’de, komünist partinin ve yan kuruluşlarının varolma hakkı pek çok kez, özellikle de 1940 tarihli Smith Antlaşması’yla hiçe sayılmıştır. Aynı durum, Ku Klux Klan için de söz konusudur. Anonim şirket, ABD’de devletçe tanınan bir örgüttür. Diğer ülkelerde ise o ülkenin şirketler hukuku na tâbidir. Dolayısıyla, kanunî himayeden geniş ölçüde yararlanır. Fakat, özellikle uluslararası ya da çokuluslu şirketler söz konusu olduğunda, anonim ortaklığın sahip olduğu iktidar da ciddî endişeler uyandırmaktadır.

Demokratik devletle ilişkisi anlamında iktidarın diyalektiği her şeyden önce örgütleri gündeme getirmektedir.⁴ Örgütler, himaye edilir ama kısıtlamaya ve yasal düzenlemeye de tâbidirler. Bu diyalektiğin işleyişi, iktidarın kaynağı olarak örgütün önemini ortaya koymaktadır. Yıkıcı bir birey tehlikelidir ve kontrol altına alınır; fakat yıkıcı bir grup, çok daha tehlikelidir. Hükümetten, suçla, özellikle de örgütlü suçla mücadele etmesi beklenir. Buna karşılık, iktidarın kaynağı olarak örgüt, yasayla düzenlenmekten ziyade, hima-

³ Böylece, bireysel bir hak olarak mülkiyeti savunan muhafazakâr tutumla, mülkiyetin öneminin liberaller ya da solcularca vurgulanmasının bazen kesiştiği gözlenmektedir. Birkaç yıl önce, Teksas’ın hayli muhafazakâr bir parlamento komisyonunca gelip fikirlerini açıklamaya ve savunmaya çağrılır. Teksas Üniversitesi mensubu zavallı Robert Montgomery, kendisine tepeden inme biçimde, özel mülkiyete inanıp inanmadığı sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Evet bayım, inanıyorum, hem de, tüm Teksas sakinlerinin mülkiyetten pay almalarını isteyecek kadar çok inanıyorum.”

⁴ Keza bu, komünist dünya için de geçerlidir. Muhafif kişilik burada bir kaygı konusuyorsa, muhafif örgüt daha da kaygı konusudur. Lech Walesa, Polonyalı yetkililer için bir problem oldu, belki öyle olmaya devam edecek. Fakat Walesa, devletin iktidarına yönelik bir diyalektik tehdit olarak, yönettiği ‘Dayanışma’ Sendikası’ndan çok daha az endişe vericidir.

ye edilir. Bu olgu, ileride göreceğimiz gibi, iktidarın modern icrası, özellikle de az sayıda büyük örgütte odaklanması ve pek çok küçük örgüte dağılımı bakımından büyük sonuçlar doğurmaktadır. Fakat ilkin, iktidarın gelişmesini ve dinamiğini daha geniş bir perspektiften incelememiz gerekiyor.

X. İKTİDARIN DİNAMİĞİ

Kapitalizm Öncesi Dünya

Tarih yazmak, çoğu zaman, iktidarın, imparatorlar ve krallar, Kilise, diktatörler ve demokrasiler, generaller ve ordular, kapitalistler ve büyük şirketler elinde yürütülmesini izah etmek demektir. Tarih, doğal olarak iktidarın kaynak ve araçları eksen alınarak da yazılabilir. Bu durumda tarihin gelişimi, kişiliğin, mülkiyet ve örgütün olduğu kadar şiddetin, ödüllendirmenin ve zımnî veya açık şartlandırmanın izafi ağırlıklarındaki değişimler anlamına gelir. Böyle yazmakla, tarih karmaşıklıktan kurtulmuş olmaz; ama, bu değişik öğelerin modern sanayi toplumunun ve söz konusu toplumu hazırlayan hareketleri kalın çizgilerle ortaya koymak mümkündür. Bu ve izleyen dört bölümde ele alınacak olan konu budur – yoksa basit bir tarih taslağı yapmak değil.

2

Avrupa’da, kapitalizm öncesi dönemde (belli bir tarih¹ vermek gerekirse, Amerika’nın keşfi için yapılan gezilerden Martin Luther’in vaazından önce kalan zaman dilimi) iktidar, kabaca, Kilise ile büyük derebeyleri arasında paylaşılıyordu; onlar da otoritelerinin bir kısmını her yönüyle kurumuş merkezî devlete devrediyorlardı.

¹ Bu *belli* kelimesi üzerinde duralım. Ticaret kapitalizmi ya da bu sözcüklerin karşılaştığı olgu, İtalya’da, İspanya’da ve Kuzeybatı Avrupa’da birden bire, belli bir anda ortaya çıkmadı. Ticaret kapitalizmi, başlangıcı, Ortaçağ’da, hattâ daha öncelerde yatan tedricî bir gelişimin sonucu oldu.

Kilise iktidarının kaynağını, geniş ve zengin mülklerle İsa ve Yaratıcı figürlerinin şaşaalı tebciline dayalı büyük bir örgütte buluyordu. Bu iktidar, esas olarak şartlandırma/ikna yoluyla çalışıyordu; Hristiyanların kendi iradelerini Kilise'ninkine bağlamalarına yol açan şey, imandı. Bu itaat, dinî pratik ve hükümler için olduğu kadar, dünyevî tutumlar için de söz konusuydu. Ve bu ikna/şartlandırma, hem açık hem gizli idi. Kilise'ye itaat yükümlülüğü ve onun dogmalarını benimseme, o dönemin anlayışına derinden yer etmiş inanışlardan biriydi. Çocuklar bu inanışı kendi anne-babalarından alıyor ve Hristiyanlık için doğal ve iyi kabul ediyordu. Fakat Kilise açıkça şartlandırmayı/iknayı da önemsemezlik etmiyordu; olağanüstü derecede gelişmiş örgütünün asıl işlevlerinde biri de buydu. Ayin yönetmek, İncil'den vaazlar vermek, Kilise otoritesinin diğer herhangi bir araçtan daha çok dayanak bulduğu bu ikna/şartlandırma eylemini, hem ortaya koyuyor, hem güçlendiriyordu.

3

İkna/şartlandırma eylemi temel olmakla birlikte, biricik araç değildi. Kilise'nin mülklerinden elde edilen ya da Hristiyan dindarlardan alınan gelirlere de burada büyük iş düşüyordu. Papazların, kiliselerin ve manastırların istihdamını ve hizmet vermelerini sağlayan² bu gelirler, açık ikna/şartlandırmayla görevli örgütün zorunlu öğelerinden birini oluşturuyordu.

Dıştan bakıldığında da, Kilise'nin zenginliği, dolaylı olmakla birlikte, onun nüfuzuna katkıda bulunuyordu. Tapınak ve katedraler, onun varlığını ve otoritesini maddileşmiş biçimde ortaya koyuyordu. O nedenle, bugün de olduğu gibi, bir katedrale girildiğinde, saygı uyandıran bir iktidar olgusu hissediyordunuz.

Kilise'nin ödüllendirici iktidarı, özellikle itaatkâr Hristiyanlara, öte dünyada verilecek bir mükâfatın vaadi olarak ortaya çıkıyordu. Bu vaatse kimi zaman cennetlik kişilerin hak edecekleri yaşama konforunun, barış ve bitip tükenmez zevklerin çok somut tasviri

² Din istismarı probleminin yeniden gündeme gelişi ödeyici/ödüllendirici iktidarın şartlandırma ve iknayı destekleme tarzını ilham etmektedir.

şeklinde oluyordu. Bu nedenle zenginlik, Kilise'nin ödüllendirici iktidarının ana kaynağı değildi.

Fakat Kilise, ikna edici/şartlandırıcı iktidarını pekiştirmek için, cezaya ya da ceza tehdidinde şiddetle başvuruyordu. Yani, bu dünyada kesin ve alabildiğine ıstırap veren öte dünyada ise daha da kötü cezalara... dinden çıkanlara verilecek ceza ölümdü. Engizisyon-da olduğu gibi, kimi zaman bu cezalar, tam bir yargılama süreci ve etkileyici bir tantana içinde uygulanıyordu. Ama, Ortaçağ'da Ren bölgesi şehirlerindeki Yahudi aleyhtarı hareketlerde olduğu gibi, daha çok, fazlasıyla şartlandırılmış bir halkın gösterdiği dinî öfkenin taşması şeklinde ifadesini buluyordu. XII. XIII. yüzyıllarda Güney Fransa'nın önemli bölgelerini tehdit eden Albi mezhebi ortaya çıktığında, Papa Innocent III, Kilise'nin cezalandırıcı iktidarının uygulamasını sadık derebeylerine devretti. Onlar da görevlerini canla başla, başarıyla yerine getirdiler. 1245 yılında Montségur alındığında iki yüz civarında din sapkını öldürüldü. Ve birkaç yıl sonra açıkça *Ad extirpanda*³ diye adlandırılan 1252 tarihli papalık fermanıyla, Kilise'nin buyruklarına karşı gelenlere ibretlik ceza verilmesi gerçek bir politika olarak yürürlüğe kondu.

Sapığın yakılacağı odun yığınının yüklenen ve dinî ideolojinin, özünde bağışlama, af yoluyla yerine getirdiğini iddia ettiği işlevle bağdaşması hayli güç olan bu rol, kuşkusuz, muhtemel muhalifler için önemli ölçüde caydırıcıydı. Fakat aynı rol, öte dünyaya ait bir ceza ya da mükâfatla ilgili olarak ustaca yapılan vaatten her zaman daha az önemli oldu. Yaşayan bir varlığın acımasızca cezalandırılması manevî bakımdan doğru bulunmuyordu; ama ölümlere ayrılan daha uzun ve daha ciddi cezalar için bu hiç de söz konusu değildi. İnsan hayatının hemen hemen daima kısa sürdüğü bir devirde, öte

³ Maddî dünya özünde kötü olduğundan iyiliğin sadece manevî dünyada var olduğunu açıklayan bir öğreti, bu sapkın mezhebin temelini oluşturuyordu. Tam başarıyla uygulanamadıysa da Katar mezhebinin rahiplik dışı kadrolara yönelik en katı itaat kurallarından biri cinsel ilişkinin yasaklanmasıydı. Bu mezhebe bu kadar çok karşı çıkılmasının nedeni, onun kendi kilisesini ve rahiplik kurumunu yaratmaya çalışmasıydı. Bu mezhebin ortadan kaldırılmasının Engizisyon için örnek teşkil ettiğine inanılır.

dünyada yaşanacak sonsuzca iyi bir hayat vaadi hayli ikna ediciydi; tıpkı bu dünyadaki cezaların ciddi biçimde ağırlaştırılması ve uzatılmasında olduğu gibi. Bundan dolayı, vaat ve tehdit, tıpkı kut-sama ve aforoz gibi, şartlanmışlıktan doğan bir itaatin ödül ya da ceza olarak karşılığıydı. Günümüzde dinî iktidar bu tür ikna/şartlandırma yollarına nadiren başvuruyor olsa bile, biz yine de, bu yöntemlerin yoğun bir dindarlık, yani derin bir şartlandırma çağında husule getirdikleri etkilerden kuşulanmamalıyız.

Kilise'nin, bağlıları üzerindeki dış iktidarı, kural olduğu üzere, onun içeride uyguladığı iktidarın sertliğini yansıtıyordu. Disiplinli ve itaatli bir papazlar sınıfının asıl önemi de işte buradan gelmektedir. Kilise'nin otoritesini sarsan büyük krizler, –Avignon'un papalığı, Büyük Bölünme, Reform gibi– içteki bölünme ya da disiplinsizliğin ürünü oldular. İçteki iktidarın çöküşü, simetrik olarak dışı da yansıyordu.

4

Kapitalizm öncesi çağdaki dünyevî iktidarın esaslarını nitelemek, sık sık rekabete ya da çatışmaya girdiği Kilise'nin, çok daha gelişmiş iktidarını oluşturan esasları nitelemek kadar kolay değildir.⁴ Dünyevî iktidar, feodal senyörlerle, teşekkül hâlinde olan fakat kendilerine yer edinmekte sabırsızlanan ulus-devletler arasında paylaşılmıştı. Geleneksel tarihe damgasını vuran, servet ya da örgütten ziyade kişiliği –gözükara ve eli kanlı şefin ya da başka hangi nedenlerle olursa olsun hâkim duruma geçmiş birinin kişiliği– belli bir sınırı olsa da kişiliğin önemi aşıkârdı. Andığımız kişiler ortaya çıkıyor, zamana damgasını vuruyor sonra da ölüp gidiyor ya da öldürülüyorlardı. Bu yüzden, onların üzerine kurulmuş olan dünyevî iktidar da, önce büyüyor sonra onlarla birlikte yıkılıp gidi-

⁴ Bazı durumlarda bu ikisinin aynı kişide toplandığı zamanlar olmuştur: Tek bir kişi hem dinî otoriteyi hem de krallık otoritesini elinde bulundurmıştır. Bu durum, özellikle Hristiyan geleneğinin dışında görülmüştür: Halife, Mikado, Eski Roma İmparatoru ve Pontifex Maximus (din adamları okulunun başı) Auguste örneklerinde olduğu gibi. Bununla beraber, “mekânların ve zamanların çoğunda, papazla kral arasındaki farklılık açık ve kesin oldu.” Bertrand Russel, *Power: A New Social Analysis*, s. 50-51.

yordu. Kilise iktidarının temelini oluşturan kutsal kişiliğin ölümsüz niteliğinden dolayı aradaki fark apaçıktı.

Zenginlikse, o da, dünyevî iktidara kalıcı bir temel oluşturunuyordu.⁵ Senyöre, tüm uşak ve hizmetçiler tayfasının geçim yollarını sağlama imkânı veriliyordu. Mülkleri ne kadar geniş olursa, destekçileri de o kadar çok oluyordu. Bu suretle sağlanmış geçim yolları modern ödüllendirmenin en ilkel şeklini temsil eder. Açıktır ki, her derebeyi sarayında şu duygu çok canlı biçimde hüküm sürüyordu: Senyöre gösterilecek her itaatsizlik yalnızca cezalandırılmakla kalmaz, ama aynı zamanda ağır ekonomik sonuçlar da doğururdu.

Örgüte gelince, çekinmeden diyebiliriz ki, o feodal iktidarın kaynağı olarak daha görece bir rol oynuyordu. Her askerî girişim için uygun bir örgüt oluşturulmuştu; daimî bir yönetim olarak görülebilen hiçbir şey yoktu ya da çok az şey vardı. Hindistan'da feodal sistem modern çağın ortalarına kadar yaşadı. Varolduğu kadarıyla yönetim, çoğu zaman babadan oğula geçen bir divana veriliyordu. Divanın güçsüzlüğü ve iflah olmaz yetersizliği ile arkası gelmez suistimaller, çoğu zaman, İngiliz yönetiminin cazip bir yedek çözüm gibi görünmesiye yol açtı.

Feodal iktidarın enstrümanları arasında, ödüllendirme dışında, kuşkusuz, zımnî ve açık şartlandırmanın önemli bir yeri vardı. Senyörün ağzından bal akıyordu ve bu hep böyle olagelmisti; onun iradesinin zorunlu niteliği günden güne kendini gösteriyordu. Kilise de şartlandırmaya başvuruyordu. Krallar, kutsal hukuku temsil ediyordu, onların sadık adamları da. Fakat feodal iktidarın ana enstrümanını, özellikle daha eski çağlarda, caydırıcılığın, yani şiddet kullanmanın oluşturduğunu düşünebiliriz. Senyör, bu enstrümanı onun mülklerinde oturanlara kısıtlamasız uyguluyordu; simetrik olarak, dıştaki iktidarını da bu yönteme göre yürütüyordu. İradesini, hâkimiyet alanının sınırları dışında da kabul ettirmek için, iknaya, satın almaya, hattâ evliğe bile değil, yalnızca askerî eyleme başvuruyordu.

⁵ “Kralın baronları olmaksızın hükümet edemeyişinin sebebi, ülkenin zenginlik ve enerjisinin baronların mülkiyetinde olmasıydı.” Bertrand de Jouvenel, *On Power: Its Nature and the History of Growth*, New York, 1949, s. 181. Ortaçağ Fransası'ndan söz eden bölüm.

5

Bir senyörün dış iktidarı her şeyden önce mülklerinde çalışan adamların sayısına, bu sayı da toprakların genişliğine ve kalitesine bağlıydı. Kilise'nin emriyle yapılanlar dışında tüm feodal çatışmalar toprak yüzünden çıkıyordu.⁶ Belli bir miktar ya da daha fazla toprağı olmak, kölelerinin, dolayısıyla askerlerinin sayısını ve böylece iç ve dış iktidarını artırmanın dolaysız vasıtası anlamına geliyordu. Bu da Avrupa'da, gücün kaynakları üzerinde çatışan feodaller arasında hiç bitmeyen toprak kavgalarına neden oldu. Barış, istikrarsız bir dengeden başka bir şey değildi. Bu kavgalardan daha mutlu çıkanlar, giderek, ulus-devlete dönüşecek olan daha geniş bir hâkimiyet alanı kurdular. Böylece, feodaller arası toprak kavgası, devletlerarası kavga hâline geldi.

Toprak mülkiyeti, nüfus ve iktidar arasındaki sıkı ilişki, uzun bir zamandan beri kopmuş olmasına rağmen, siyasî düşüncede günümüze kadar süren derin bir iz bırakmıştır. Sinaî zenginlik, iç iktidarı besleyen vergi gelirlerinin kaynağı olarak, ziraî zenginliğin yerini almıştır. İnsanlardan oluşan ham kaynaklar, dış iktidarın kesin vasıtası olmaktan çıkmıştır. Bir toprağın askerî işgale uğraması tarım ekonomisinin üretim yapmasına engel olmaz; ama *çalışma* imkânlarını kötüleştirmeden bir sanayi ekonomisine el koymak mümkün değildir. Bununla birlikte, toprakları genişletmenin ulusal gücü artıracığı düşüncesi, stratejik ve askerî düşüncede hüküm sürmeye devam ediyor. Strateji uzmanlarına göre haritada, güce susamış herhangi bir komşunun saldırısına kapalı hiçbir köşe yoktur; dolayısıyla, bu köşe askerce savunulmalıdır. Bu, verimli topraklarla onların halkının gücün temelini oluşturduğu, bundan dolayı da muhterislerin tutkularını kamçılamaktan öte bir şey yapmadığı uzak devirlerdeki gibi, basit ve gerçekçi görünen bir düşüncedir.

Feodalite devrinde geçerli olan iktidarın kaynak ve enstrümanları, yani gerek toprak mülkiyeti ve kişilik, gerekse caydırma gücü

5 Dinî hedefler ile toprak mülkiyetine ve vasallığa dayalı bir iktidar arayışı, eskiden birbirine bağlıydı. Urban II, 1095'te I. Haçlı Seferi'ni teşvik eden vaazını verdiğinde, Kutsal toprakları kurtarmakla birçok verimli toprak elde edebileceğini vurgulamaya büyük önem gösterdi.

günü geçmiş bir dünyaya ait değildir. Onlar, gördüğümüz gibi, modern zamanlarda Hindistan'da, Japonya'da, Çin'de ve Çarlık Rusya-sında da var olmaya devam ettiler. Onların kalıntılarına Lâtin Ame-rika'da da rastlanıyor. Bu kalıntıları savunmak kadar yıpratmaya da yönelik caydırma yöntemleri, dünyanın bu bölümünü sarsan büyük politik kargaşalara neden oluyor.

Ama modern sanayi toplumlarında, iktidarın, feodal sistemi ka-rakterize eden kaynak ve araçları, ticaret ve sanayi kapitalizminden doğan yeni bir kombinezonu yerini bıraktı. Bu kombinezon, geçmi-şi tümüyle silmedi, fakat birçok yenilik getirdi.

XI. KAPİTALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Batı Avrupa’da, 1500’lü yıllardan Sanayi Devrimi’nin başlangıcına uzanan iki buçuk yüzyıl boyunca, özellikle İngiltere ve Fransa’da ulus-devletin tedricen güçlendirildiğini görüyoruz. Bu da, doğrudan doğruya, önceki bölümde betimlendiği üzere, iktidarın feodalce icrasını uzatıyordu. Fakat bu arada, aynı dönemde, önemi değişen ama belirleyici bir tüccar sınıfının, dolayısıyla, daha eski köklere dayanan, adı üstünde bir ticaret kapitalizminin ortaya çıkışına da tanık oluyoruz.¹

Verimli bir yaklaşım olarak bu olguda, iktidarın kaynak ve araçlarının yer değiştirdiğini görebiliriz. Ticaret kapitalizmi iktidarın birinci kaynağına, toprak mülkiyetini değil, temelinde mallarla onları satın alacak altın ve gümüşten oluşan kapitale sahip olmayı yerleştirdi. Örgüt daha çok önem kazanırken, kişilik buna paralel olarak önemini kaybetti. Ödüllendirici iktidar, hatırı sayılır ölçüde gelişti; hâlâ kullanılabilirliğine rağmen caydırıcı iktidara daha az başvuruldu; ikna/şartlandırmanın, geleceği haber veren ilginç bir kullanımına gidildi. Cebr yerine daha medenî bir yöntem olan ödülü koymakla övünmek, kapitalizmin hakkıdır; bu, en azından feodal sistemle karşılaştırıldığında, ticaret kapitalizmi için tartışma götürmez.

¹ Meydana getirdiği tacir tipleri kadar ortaya çıktığı ülke ve şehirler itibarıyla de çok büyük bir çeşitlilik gösteren bir olgudur bu. Bu konuda Fransız tarihçi Fernand Braudel’in olağanüstü güzel çalışmalarını tavsiye ederim: Özellikle de, *The Wheels of Commerce* (Ticaret Tekerlekleri) adlı kitabını (New York, 1983).

2

Büyük senyörlerin, prenslerin ve kralların ismi, kendi zamanlarında çok onurlandırılırdı, bunlardan bazılarının adı bugün de öyle. Fransa ve İngiltere'nin tarihi, söz konusu kişilerin karakter çizgilerinin, garip huylarının, aşırılıklarının ve iktidarın temel kaynağı olan toprak mülklerinin savunulması ya da genişletilmesi uğruna girişilen askerî operasyonların sayımından yapılmıştır. Buna karşılık tüccarlar, çoğu zaman anonimdirler; bireyler olmaktan çok, bir sınıf oluştururlar. Onlardan biri şöhret kazandığında, kesin surette prens tacir unvanı verilerek ödüllendirilirdi:² Bu da kişiliğine biraz feodalite havası verilmesini sağlamış olurdu. Başarı, kuşkusuz kişisel niteliklere bağlıydı (finans ve ticaret konusunda etkinlik, riske girme, riski değerlendirme kapasitesi, fırsatı yakalama yeteneği, coğrafya ve denizcilik bilgisi) ama bu kaliteler ne tesadüfî idi, ne de tekti; onlar elde edilebiliyordu, nitekim onları elde ediyorlardı. Ve bunlar zorunlu olarak şeflerin ya da önderlerin nitelikleri değildi.

Tacirler iktidarının birinci kaynağı mülkiyet, ısmarlanan ya da gönderilen mallar yahut satış için oluşturulan stoklar gibi dönen sermaye ile gemilerden ve satış tezgâhlarından ibaretti.³

Fakat bu tüccarların sermayesi içinde, anlamlı ölçüde, iştirak konusu mallar üzerine düzenlenmiş senetlerden oluşan banka parası ve mevduatı da bulunuyordu. Tüccar sınıfın malvarlıklarının toplamı, onun ödüllendirici iktidarının kaynağını oluşturuyordu. Bu iktidar sayesinde söz konusu sınıf mültezim ve serflerinin, dahası, sık sık likidite sıkıntısına düşen senyörlerin kendisine bağımlılığını sağlıyordu.⁴ Bu malvarlığı, nihayet, tüccarlara, toplumsal bir iti-

² Jacob Fugger (1459-1525) gibi bankacılar, feodalitenin minnetini kazandılar.

³ Venedik, Paris ve diğer şehirlerin çevrelerinde de tüccar sınıfı önemli topraklar elde etti. Fakat bu topraklar mezkur sınıfın menkul değeri yanında aksesuar gibi görünmektedir.

⁴ Amerika'nın keşfi ve bunun sonucu olarak kıymetli madenlerin (esas olarak, sanıldığı gibi, altının değil gümüşün) Avrupa'ya akışıyla çoğu zaman, kısmen ticaret kapitalizminin yükselişini açıklayan yeni ve belirleyici bir sermaye kaynağı yaratıldığı düşünülmüştür. Kıymetli madenlerin akışı, kuşkusuz mübadele araçlarının bollaşmasını doğurmuştur. Bu bolluk, pek âlâ ticareti canladırabilen bir enflasyona sebep oldu. Her tacir başkalarının sermayesine hâkim olacağını ümit edebiliyordu. Fakat bu durum, ne

bar kazandırıyor. İtibarsa onlara, servete atfedilen şartlanmaya bağlı itaati sağlıyordu.

Kapitalist tüccar, iktidarını, önce malları üreten kişiler ve zanaatkârlar üzerinde uyguluyordu, bu iktidarın konusunu, en önemlisi tekstil olan malların fiyat ve kalitesi oluştuyordu;⁵ bu nedenle, söz konusu iktidar, dolaylı olarak, tüketiciye de uygulanmış oluyordu. Burada, görece koruyucu bir iktidarın tezahürünü görebiliriz, zira üreticiler ve tüketiciler daima üretmeme ya da satın almama yahut başka tüccarlarla alışverişte bulunma imkânına sahiptiler. Fakat yaşamak için mallarını satma ihtiyacıyla kendine bazı emtia temin etme ihtiyacı zorlayıcı olabilmektedir. Bundan dolayı başından itibaren ticaret kapitalizminin ana özelliklerinden biri şu olmuştur: Malını satma ihtiyacı bakımından, başka piyasalar bulma, emtia temin etme ihtiyacı bakımından başka üreticiler bulma güçlüğüne karşı önceden dikkatli bir hazırlık yapmak. Üreticiler arasında olsun, tüketiciler arasında olsun rekabet, tacirin başarısı üzerinde ciddi bir tehdit oluştuyordu. Örgüt, bu tehdidi bertaraf etmesi bakımından, iktidar kaynağı olarak önem kazanmıştır.

Büyük tüccarlar, nispeten kapalı, şehirli bir çevre oluşturluyorlardı. Doğal olarak, gerek alış, gerek satış için sıkı fiyat ve kalite kuralları koymak suretiyle, ödüllendirici iktidarlarını güçlendirmek üzere anlaştılar. Eski loncalar, o zamanlar bu yönde hizmet görüyordu, fakat Batı Avrupa'da açık çöküş yaşıyorlardı. Ürünlerin fiyat ve kalitesinin tespit edildiği zanaatkâr cemiyetleri, zanaatkârları büyük ölçüde imtiyazlarından yoksun kılıyordu (telafi edici iktidara yeni örnek). Ama, tacirler o zamanlar yeni oluşmakta bulunan devletten, rekabete karşı belirleyici bir destek ve etkin bir himaye elde edebildiler. Devlet, onların rekabete, özellikle yabancı rekabete karşı savunmasını üstlendi ve tüm ticareti yasalarla düzenleme-

doğrudan doğruya, üretilmekte ya da depolarda beklemekte olan mal yığınlarını artırırdı, ne üretim araç ve ekipmanını, ne taşıma vasıtalarını, ne de satış kuruluşlarını. Oysa bugün olduğu gibi o zaman da gerçek sermaye bunlardan oluşuyordu.

⁵ O çağda, beslenme ve lojmanla birlikte, dünya çapında gerek duyulan üç tüketim malından birini temsil ediyordu.

ye girişti. Devlet örgütü böylece iktidar kaynağı olarak mülkiyete büyük destek verdi; şundan ki, tüccarlara yapılan hizmet, ulusal erdem hareketi gibi takdim edildi. Bu anlamda toplumu şartlandırmak, şimdi haklarında bir iki söz etmek zorunda kaldığım merkantilist filozofların işi oldu. Tam rekabet, büyük bir kamusal yarar olarak şöhretine, Sanayi Devrimi'ni izleyen farklı imalâtçı şartlarını, lonca ve hükümet kısıtlamalarından kurtarmayı daha tercih edilebilir bir seçenek kılana kadar ulaşamadı. Hâl böyle olunca, her zaman olduğu gibi, düşünceler, ihtiyaçlarla aynı düzeye getirildi.

3

Büyük ticaret şehirlerinde (büyük ölçüde Venedik, Brüz, Amsterdam ve diğerleri) tüccarların çıkarlarıyla site hükümetinin çıkarları çakışıyordu. Tüccarlarla devlet arasında ciddî bir ihtilaf başgösteremezdi; zira, esasen onlar birleşiyorlardı. Başka yerlerdeyse, feodal yöneticiler sınıfı ile çoğu zaman fırtınalı işbirliği ilişkisi içindeydiler, bu da şu demekti: İktidar kaynağı olarak kapitalist ticarî mülkiyet, toprak mülkiyetiyle rekabete giriyordu. Tüccarların ödüllendirici iktidarı, hükümeti toprak mülkiyetine, yani feodal sınıfa bağımlı kılma iddiasındaki ideolojik şartlandırmaya durmaksızın karşı çıkıyordu. Oysa bu ideoloji, sürekliliğini şaşırtıcı biçimde ortaya koyuyordu. Yakın tarihe kadar İngiltere'nin gündelik dilinde toprak aristokrasisi ile egemen sınıf otomatikman birbirine kaynaşmış bulunuyordu; toplumsal şartlanma söz konusu sınıfı iktidarın meşru sahibi diye görüyordu. Tüccarlardan ise, güldürücü bir aşağılama ile 'dükkâncılar' diye söz ediliyordu. Tüccarların Kilise'yle ilişkileri de sorunsuz değildi. Katolik şehirlerinde bile, Kilise'nin sosyal şartlandırmasını, saygısızca, faizle borç verilmesi gibi kimi hususlarda ise aynı şartlandırmayı düşmanlıkla karşılıyorlardı. Ayrıca, büyük ticaret siteleri, Londra, Amsterdam gibi kitle hâlinde ticaret köleleri barındıran şehirler, din konusundaki gevşekliklerinden dolayı, Yahudiler, Hugenotlar ve diğer muhalifler için sığınaklar oluşturunuyordu.⁶

⁶ Dinî iktidarın uygulandığı alan da gittikçe daraldı. Bu konuda R. H. Tawney'in şu vurgusunu alıntılalım: "[...] Ticaretin genişlemesine ve siyasî iktidarın yeni sınıflarla

XVI. yüzyılın sonu, XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılın başında, tüccarların, rakiplerine karşı epeyce güç kazandıkları görüldü. Sermaye, toprağa göre daha az göze çarpan, ama daha seyyal ve şartlara daha uyumlu bir iktidar kaynağı demektir. Bu sermaye ile ona bağlı olan örgüt, yeni ve etkili bir ikna ve şartlandırma biçiminin doğmasına neden oldu.

Bu da, daha önce değindiğimiz, merkantilist filozofların katkısıyla gerçekleşti. *Discourse on England's Treasure by Forraign Trade* (1664) adlı kitabın yazarı, Londralı tacir Thomas Mun, büyük İngiliz merkantilistlerinin sonuncusu Sir James Steuart, Fransa'da kamu işleri konusunda uygulamaları bulunan Jean Baptiste Colbert (1619-1683) ve diğerleri bunlardandı. Tüm bu filozoflar, ulus-devletle kıymetli madenlerin rezervlerini artırmaya çalışan tüccarların çıkar birliğini ısrarla kanıtlamaya giriştiler; tüccarın çıkarına hizmet eden şey, devletin zenginlik ve gücüne de hizmet ederdi. İşin özü buydu. Bu tez, ihracatı teşvik politikasında, vergileme yoluyla ithalatın kısıtlanmasında, kotalarda ve diğer yöntemlerde, dolayısıyla yabancı rekabetin sınırlandırılmasında,⁷ özellikle, Colbert örneğinde olduğu gibi, ticaretin tüm cephelerinin inceden inceye yasaya bağlanmasında ifadesini buluyordu. Böylece tüccarların çıkarları, bir ideoloji vasıtasıyla devletin politikasına yansdı. Merkantilist doktrinin o devirde genişçe yayıldığını düşünmeyelim. Bu ideoloji, yaygınlık bakımından, daha sonraları sanayi kapitalizminin kendi yararına uyandıracak ideolojiyle hiçbir şekilde karşılaştırılmaz. Bununla birlikte, bu ideoloji, –dış ticaretin, özellikle ithalatın yasayla tanzimi, bazı bölgelere ticarî imtiyazlar verilmesi, limanların işletilmesi gibi– eylemleri, tüccarların çıkarlarına ve gücüne faydalı olabilen kişiler üzerinde belirleyici bir etki yaptı.

zapt edilmesine paralel olarak, dinî kuralların hâkim olduğu toprağın daraldığı görüldü. Kiliselerin, ekonomik ilişkiler ve sosyal örgütlenmeyle ilgili yaklaşımını modern güvenlik diye suçlamanın fazla tarihî temeli yoktur. Açıklanması gereken, bu sorunların dinle ilgili olduğu fikri değil, tersine, onların dinle ilgili olmadığı fikridir.” *La Religion et l'Essor du capitalisme*, Paris, 1951, s. 256.

⁷ Diğer merkantilistler de, özellikle Sir William Petty (1623-1687) ve Sir Dudley North (1641-1691), himayeciliği eleştirdiler; sınırsız bir ticaretin imkân ve avantajlarını savundular.

Bir şehirde ya da sınırlı bir bölgede ticaretin yürütülmesi için, iyi kötü örgütlenmiş hür teşebbüs yeterli oluyordu. Fakat denizaşırı iş yapmak, coğrafi ya da kültürel anlamda çok uzak yörelerde tahıl alıp satmak için çok daha güçlü bir yapı gerekiyordu. Bunun üzerine, XVII. yüzyıl başlarında, ticaret kapitalizminin örgütlü en güzel uygulaması olan imtiyazlı şirket ortaya çıktı. Başlangıçta, özel surette mal göndermek üzere tesadüfen oluşmuş basit tüccar grupları olan bu şirketler, çok geçmeden güçlendiler ve daha karmaşık yapılar kazandılar. Merkantilist öğretiyeye uygun olarak, girdikleri bölgelerdeki ticaret tekelinin kendilerine verildiğini gördüler. Keza bu şirketler, yarı-ölümsüzlükle donatılmış olarak tezahür ettiler. East India Company (Doğu Hindistan firması) imtiyazını 1600 senesinin yılbaşı günü I. Elizabeth'ten aldı ve iki yüz yetmiş dört yıl devam etti; Hudson Körfezi'nde faaliyet gösteren Hudson's Bay Company, ya da şiirsel bir deyişle İngiltere Macera firması, imtiyazını 1670 yılında II. Charles'dan aldı ve herkesin bildiği gibi, hâlâ yaşıyor. İnsan hayatının uzunluğuyla sınırlı olması, iktidarın kaynağı olarak kişiliğin kusurlarından biridir. Kilise bu kusuru örgütü sayesinde aşmıştır. İmtiyazlı şirkete, sonra anonim ortaklığa gelince, aynı şeyi bu yolla yaptılar.

Büyük imtiyazlı şirketlerin tarihinde birkaç isim (London Company ile Virginie Kolonisi'nden John Smith, Doğu Hindistan firması'ndan Robert Clive ve Warren Hastings) geçmesine rağmen, o zaman, kapitalizmin tarihi boyunca sürecek ve iktidarın kaynağı olarak kişiliği boşlayacak bir evrimin başlangıcına tanık olundu. İmtiyazlı şirketin öz çocuğu olan modern büyük anonim ortaklık da bu evrimin sonucunu belirleyecekti.

İmtiyazlı şirketlerin doğuşu, kalıcı bir iktidar kurmak için güçlü bir örgütün gerekli olduğunu gösteriyordu. Ama bunun yanında, tüccarlar, filolarını korumak, ticaretlerinin onları gezginciliğe sürüklediği bölgeleri işgal edip asayişe kavuşturmak ve kuşkusuz rakip şirketlerin haksız eylemlerine karşı koymak için caydırmaya ve zora başvurabilme ihtiyacındaydılar. Bu yüzden, birtakım çeteler

devşirme ve onları kullanma hakkını elde ettiler; böylece, ulus-devletlerin temel vasıflarıyla donatıldıklarını gördüler. Hindistan’da, Hindistan’ın Hollanda’ya ait doğu kısımlarında ve geniş Kuzey Amerika’da ulus-devletler hâline geldiler.

Söz konusu şirketler, hemen her yerde, iktidar boşluğu diye adlandırılabilir boşluğu doldurmaktan gelen o hayret verici şans elde ettiler. İktidar boşluğu deyimi, tüm iktidar kaynaklarının ve buna bağlı olarak iktidarın icrasıyla ilgili enstrümanların zayıf olduğu ya da hiç bulunmadığı bir toplumu yahut bir toprağı anlatmaktadır. Doğu Hindistan’la, Amerika’nın Kuzey Kutbu’na yakın bölgeleri, ticarî şirketlerce istilâ edildiğinde meydana gelen durum tam tamına bu tanıma uygundur. Kuzey Amerika’da, bu anlamıyla, pratik bakımdan hiçbir şey yoktu: Doğu Hindistan’da ise şurada burada birkaç kişilik, bir miktar zenginlik ve bir avuç örgüt nüvesi vardı. Bütün bunlar, özellikle de örgüt, Avrupalıların sahip oldukları imkânlarla boy ölçüşebilecek durumda değildi; aynı durum, kuşkusuz iktidar araçları bakımından da geçerliydi.

Son yüzyıldaysa ticarî şirketler, deniz aşırı, onları kuran devletlerin kurumsal yayılmalarına yerlerini bıraktılar. fiirketlerin faaliyet alanları, kolonilere dönüştü. Buralarda iktidarın kaynağını koloni yönetimi ve onun vergi gelirleriyle, Afrika’da Cecil Rhodes örneğinde olduğu gibi, belli durumlarda, olağanüstü bir kişilikten oluşuyordu. Ya da, en büyük örneğini Çin’de gördüğümüz gibi, adı bağımsız bir ülke, afyon savaşlarında olduğu gibi, uluslarının geleneksel zorlama araçlarını elinde bulunduran tüccarlar örgütüyle mülkiyetin temsil ettiği iktidara boyun eğmişti. Fakat bu dönüşümler, aynı zamanda, tüccarlar iktidarının sulandırılmasını beraberinde getirdi. Emperyal kudret, mahiyeti bakımından kumara sürülen para hâline geldi. Özellikle Amerika’da, mülkiyeti zenginlik ve karşılığında iktidar getiren topraklar zaptolunmalıydı. Kurtarılacak ve örgütlü dinin kurtuluş daireesi içindeki ruhlarla eklenebilecek ruhlar da vardı. Birçok kolonide ve özellikle Lâtin Amerika’da, büyük malik sıfatıyla Katolik Kilisesi’ninki de dahil olmak üzere, toprak mülkiyetinden kaynaklanan iktidar, pek çok yönden tüccarların iktidarını

geride bırakıyordu. Meksika Devrimi patladığında, tüccarlara değil, büyük toprak sahiplerine, özellikle Kilise'ye yöneldi.

5

Ticaret kapitalizmi Avrupa'da XVIII. yüzyılda zirveye ulaşmış-
tır. İzleyen yüzyılın şafağında, bu kapitalizmin prestiji ve yaydığı
güç izlenimi öylesine büyüktü ki, Berlin ve Milan'da alınan Napol-
yonvârî kararlar ve onların ticarete getirdiği kısıtlamalar temel stra-
tejik girişimler olarak göründü ve o günde beri haksız bir ün edin-
di.⁸ Zira epeydir, tüccarlar iktidarının temellerini alabildiğine sar-
san derin bir bunalım yaşanıyordu. Sanayi Devrimi'nden ve sanayi
kapitalizminin gelişiminden söz etmek istiyorum.

Sanayi Devrimi'nin mahiyeti ve kökenleri kadar, tarihçilerce tar-
tışılan pek az konu vardır. Bu devrim, XVIII. yüzyılın ikinci yarısın-
da, özellikle hayal gücü geniş ve icatçı bir girişimciler grubunun (iki
Abraham Darbys, John Kay, James Hargreaves, Richard Arkwright
ve James Watt gibi) az veya çok tesadüfen ortaya çıkışı mı başlattı?
Yoksa bu devrim, kömür ateşiyle demir dökümünü, buhar makine-
siyle özellikle onun, ip eğirimi ve dokumanın makineleştirilmesine
uygulamasını beraberinde getiren, geniş ölçüde otonom bir teknik
ilerleme sürecinin ürünü mü oldu? Arkwright ve Hargreaves olmasa
diğerleri ortaya çıkacak mıydı? Tüm teknolojinin ve kapitalizmin iş-
leyişinde, tarih bakımından belirli bir aşama söz konusu değil mi?

Kuşkuya yer bırakmayan tek şey varsa o da Sanayi Devrimi'y-
le birlikte, iktidarın kaynaklarının, daha küçük oranda da enstrü-
manlarının geniş ve hattâ şaşaalı biçimde yer değiştirmesidir. Mül-
kiyet, iktidarın temel kaynağı olarak kaldı; fakat köklü bir biçimde
karakter değiştirdi. Artık, tüccarın satış hâlindeki mallarından ve
diğer döner sermayelerinden değil, sanayicinin –makineler ve fab-
rikalar gibi– sabit sermayesinden ibaretti mülkiyet. Bu dönüşüm,

⁸ Cezalara gelince, onlar da el yordamıyla aranmalardan başka bir şey değildi. Resmî doktrin, cezaları çok etkili bir araç olarak görmeye devam ediyor. Bir kere maruz ka-
lınca görülür ki, cezalar fazla acı duymadan çekilir ve fazla çaba sarf etmeden atlatı-
lır. Tedarik kaynakları ve ikame ürünleri boldur. Fakat, dersi unutmakta acele ederiz.

organizasyon şekillerinde de yeni bir dönüşüme sebep oldu. Tüccar, mallarını işçilerin ve zanaatkârların emeğinden bağımsız tutuyordu; onun emekle ilişkisi, görece esnek bir ücretlendirme ilişkisiydi. Bundan böyle, işçiler, sanayi şehirlerine ve fabrikalara getiriliyordu; bu da üreticiler üzerinde ödüllendirmeye bağlı iktidarın çok daha çetin biçimde uygulanmasını sağlıyordu.

Burada da, konvansiyonel tarih, kişiliğin rolünü şiddetle vurgulamaktadır. Sanayi Devrimi, girişimci tipini ön plâna çıkardı: Bağımsız, yenilikçi, hayal gücü geniş, kaynaklara sahip, kimi zaman acımasız, daima zeki girişimciyi. Belki de bu hâkimiyetten başka bir şey değildi. Fakat, her zamanki gibi, ihtiyatlı olmak gerekir. İktidarın kaynağı olarak kişilik, gazeteci gibi, etkilenebilir tarihçiyi de büyüler. Gerçekte sanayi kapitalizmi, gücünü, iktidarın üç kaynağından alır: Fabrikaların, makinelerin ve döner sermayenin mülkiyeti, işçileri sanayi kuruluşuna bağımlı kılan çok gelişmiş örgüt ve elbette girişimcinin kişiliği.

İktidarın araçlarına gelince, caydırıcı vasıtaların ortadan kalkışı hızlandı. İşçi birlikleri ya da sendikalar yahut herhangi bir şekilde memnuniyetsizlik belirtenler, kışkırtıcılara karşı gerektiğinde satın alınabiliyor ya da devletin imkânı olarak kabul edilip kullanılabiliyordu. Fakat esas itibariyle, itaat, ödüllendirici iktidar tarafından elde ediliyordu. Sürüp giden bir mite göre, şehirlerde, köylerden uzak fabrikalarda, kendilerini ve yakınlarını yaşatan merkezî sanayi bölgelerinde toplanmış işçilerin, yeni sanayi kapitalistlerince, özellikle katı bir baskıya boyun eğdirilmeleri gerekiyordu. Bu kapitalistlerin elindeki iktidarın gücüne ve istedikleri itaatin derinliğine kuşku düşürülemezdi; hatırlatalım ki aklıktan başka seçenek bırakmayan asgarî ücret düzeyinde, şiddetli ölçüde zora başvurmaya aradaki fark büyük değildir. Fakat, bir tüccar hesabına evde yapılan işler, daima en acımasız mahrumiyetlerin tehdidi altında bulunan ve şafak sökümünden geceye kadar süren ip eğirme ve dokuma faaliyeti, başlı başına katı bir disiplini zorunlu kılıyordu. Bir patron, işçilerini sömürebilir, fakat emekçiler de, ıstırap verici ve amansız zaruret baskısı altında, bizzat kendi kendilerini sömürebilir.

lirler.⁹ Fabrikalarda, senyörlere ait toprakları terk etmiş olan kadınlar da çalışıyordu, erkekler de. Onların fabrikalardaki işleri de geçiciydi, itaatleri ise düşük bir ücret karşılığında efendiye itaatle ilgili geleneksel şartlanmanın baskısı altında ve –en azından– onun caydırıcı iktidarının hatırası sayesinde sağlanıyordu. Özünde ücrete dayalı ilk sanayi kapitalizminin iktidarı, ona boyun eğenler bakımından hiç de hoş gidecek bir düzen değildi; onun kendinden önceki iktidardan daha katı ve daha despotik olduğu ise kesin değildir.

⁹ “Sömürü, ülke çapına yayılmış sanayide, imalathanelere göre daha acımasızdır. Çünkü, dağılmalarıyla birlikte işçilerin direnme gücü zayıflar; çünkü patronla işçi arasına bir dizi parazit vurguncu sızar.” Karl Marx, *Le Capital*.

XII. KAPİTALİZM İKTİDARININ ZİRVESİ

Sermayenin mahiyetinin meydana getirdiği dönüşümle ve iktidarın tüccarlardan sanayicilere geçmesiyle Sanayi Devrimi, örgütte önemli bir ilerlemeye yol açtı. Tümüyle örgütlenmiş ve ücrete bağımlı kılınmış işgücü, birliği ancak ticarî ilişkilerle sağlanan aracı müteahhitlerin yerini aldı. Az ya da çok anonim olan tüccar, yerini daha tanımlanabilir olan sanayici müteşebbis kavramına bıraktı. Ödüllendirici iktidar, itaat ettirmenin temel aracı olarak kaldı; fakat, devletin ekonomik faaliyetine yön veren düşünceleri kökten değiştiren ideolojik şartlandırmanın, yeni ve geniş bir tezahürüne tanık olundu. Devlet, sanayicilerin çıkar ve isteklerine karşı alabildiğine kucaklayıcı oldu ve bir bakıma onların vasıtası hâline geldi. Daha sonra bu şartlandırma, insanların hayat ve mutluluğunu sürdürme biçimlerini de değiştirdi. Toplumsal norm hayatın, sanayinin amaçlarına bağlamak ve sanayi iktidarının hizmetine vermek biçimine dönüştü. Sanayi kapitalizminin XIX. yüzyılda geliştirip uygulamaya koyduğu ideoloji, kuşaklar boyunca sürecek etkili bir iktidar aracı olarak kalacaktı. Onun uyandırdığı geniş telafi edici hareket de.

Bu ideolojinin babalığı ilk elde Adam Smith'e aittir. Tarihçiler, tek bir kişinin entelektüel işlevi üzerinde, nadiren, bir ölçüde ittifak ederler. Diğer kişiler de önemli katkılarda bulunmuşlardır ama Smith'in adı daima birinci sırada kalmıştır. Üç çeyrek yüzyıl sonra başka bir belirleyici sima ortaya çıkıyordu: Karşı ideolojinin mimarı Karl Marx'ın siması.

Adam Smith'in sanayi kapitalizmine katkısı, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin yayımlandığı 1776'da yayımlanan *Ulusların Zenginliği*'nde¹ yer almıştır. Bu salt bir rastlantı eseri değildi; söz konusu kitap da devrim de, ticaret kapitalizminin baskılarına birer tepkiydi.²

Smith'in katkısı hem olumsuz hem olumluydu; ticarî iktidarın ideolojik kaynaklarını eleştiriyor ve sanayicilerin yeni taleplerini dile getiriyordu. Smith, kitabını yazdığında henüz gelişmelerinin ilk aşamalarında bulunan sanayiciler, ev zanaatlarına göre çok avantajlı olan maliyetlerden oldukça yararlanıyorlardı. Ve Smith, bunun, yeni makinelerden ziyade, fabrikadaki sınaî sürecin parçalanmasından ve üretim aşamalarından her birine uzmanlaşmış becerinin uygulanmasından ileri geldiğini iyi biliyordu. İşin böylece bölünmesinin getirdiği avantajlar, üretimin bölgesel ve ulusal düzeyde ihtisaslaşması sonucunu doğurdu. Bu ihtisaslaşma da iç ve dış ticaret özgürlüğü lehine bir argüman işlevi gördü. Aşılması gereken engel, ticaret kapitalizminin himayeci ve tanzimci aygıtıydı. Ticaretteki bu tanzimlerin ve kısıtlamaların kaldırılması, sanayicilerin çıkarlarını yansıtıyordu; bu kişiler, düşük fiyatlardan dolayı, yerel tüccarlara göre daha ucuza satma özgürlüğünden kazançlı çıkmak için her şeye sahiptiler. İngiliz ya da İskoç imalâtçı, sınaî kalkınma konusunda rahat bir ilerlemenin meyvelerini topluyordu. Onun yabancı üreticiler arasındaki rekabetten pek korkusu yoktu, fakat kendisinin yabancıların pazarına girişini haklı gösteren bir ilkeden yararlanmak için her imkâna sahipti.³

Daha geniş bir plânda Smith, nasıl olursa olsun ekonomik çıkar güdülmesini, toplumun iyiliğinin gözetilmesiyle bir tutuyordu.

¹ Daha doğru deyişle *Ulusların Zenginliğinin Mahiyet ve Sebepleri Hakkında Araştırmalar*.

² “Çıkarları tehlikeye girdiği zaman, işleri istedikleri gibi yönetmeye kararlı olarak hışım- la politikaya atılan Amerikalı tacirler, ticarî çıkarları bakımından, İngiltere'nin düzenle- melerinden ve himayeciliğinden memnun değildiler. Fakat İngiliz egemenliğine açıkça düşman da değildiler. Bkz. Arthur Meier Schlesinger, Sr., *The Colonial Merchants and the American Revolution, 1763-1776*, New York, 1966; 29. sayfadaki alıntılar.

³ Smith, devletin diğer müdahale alanlarının, özellikle sanayiciye vergiler bakımından pahalıya malolan alanların sıkı biçimde sınırlandırılmasını tavsiye ediyordu.

“Yalnız kendi kazancını düşün” anlayışıyla hareket eden işadamları “görünmez bir el tarafından, kendi amaçları arasında kesinlikle yer almayan bir hedefi gerçekleştirmeye sevk edilir.”⁴ Hiçbir düşünce, sanayi iktidarına en iyi biçimde hizmet edemezdi. Nitekim, hiçbir düşünce uzun süre böyle bir hizmette bulunamamıştır. Sanayicinin, kendisini insanlığın velinimetini olarak göstermek gibi bir kaygısı yoktu; bunu yapmaya kalkışsaydı bile, yazık ki, kendisine inanacak kişiler bulmakta büyük güçlüklerle karşılaşırdu.⁵ Onun eylemlerine, yüce bir kanun erdem kazandırıyordu: Amaçları ne kadar bencilce ve kirli olursa olsun, tümüyle boyun eğdiği bir kanun...

Ne var ki, Smith’in bütün fikirleri her zaman sanayi kapitalizminin çıkarlarına uygun değildi. Antimerkantilizmi ona, imtiyazlı büyük şirketler, dolayısıyla onların çocuğu olan modern büyük anonim ortaklıklar hakkında ciddi kuşkular ilham ediyordu. Bu şirketlerin yöneticileri Smith’e saygı duyuyordu, diğerleriye onlara karşı aynı duyguyu beslemiyordu. Tek bir firma tarafından yaratılmış olsun, işletme birliklerince yaratılmış olsun, tekele karşı duyduğu düşmanlık da rahatsız edicidir. Rekabet, sanayi iktidarına karşı gerekli bir fren oluştuyordu; fakat istikrarsız bir denge anlamına geliyordu. Rekabet, ancak kaçınılamadığı ya da sınırlamadığı takdirde kabul ediliyordu.⁶ Rekabet bir kere kaldırıldı mı, artık görünmez el de devreden çıkardı. Bu kesinlik, özellikle ABD’de, izleyen iki yüzyılda ciddi sıkıntılar doğuracaktı. Faaliyetlerini görünmez el adına haklı gösteren büyük firmalar, çoğu zaman haykıran bir sarahate karşı, zorunlu rekabetin işlevini sürdürdüğünü söylemeye devam ettiler.

⁴ Bu ‘görünmez el’ bir mecazdır. Aydınlanma dönemi adamı olan Smith, kâr arayışının, tabiatüstü bir yardım görmesine inanmıyordu. Onun kimi çömezleriye daha az ölçülüydü. Adam Smith, *La Richesse des nations, les grands thèmes*, Paris, 1976, s. 256.

⁵ Bizzat Smith bunu söylüyor: “Hiçbir zaman sanayicinin, ticaretle kamu zararına hizmet verdiklerini iddia edenlere, kayda değer bir iyiliğinin dokunduğunu görmedim.” *age.*, s. 256.

⁶ Onun ünlü tespitinin anlamı da budur: “Aynı birliğin mensupları, eğlenmek ve hoş vakit geçirmek için bile olsa, kendi aralarında nadiren toplanırlar; fakat onların konuşmaları halka karşı komplo kurmaya ya da fiyatları yükseltecek kimi yollar bulmaya yöneliktir.”

Smith'in ideolojik girişiminin etkinliği, büyük ölçüde, iddia ettiği ve gücüne güç kattığı şeylerden, nasıl olursa olsun taviz vermemeyi inatla reddetmektedir. O, açık seçik, bağımsız bir insandı; hiçbir şey onu, çıkarlarına hizmet ettiği ve ideolojilerini yaptığı kişilerin adamı olduğu konusunda kuşkuya düşüremiyordu.⁷ Sanayi iktidarını destekleyen şartlandırma, ille de yanıltıcı ya da görünür biçimde ücret karşılığı bir çaba değildi. Fakat bu çabanın ekonomik çıkarı yaptığı hizmet azımsanmayacak ölçüde, onu kabul etmenin şartını oluşturuyordu.

3

Ulusların Zenginliği'nin yayımını izleyen iki yüzyıl boyunca, kapitalist iktidarın kaynak ve araçları dikkate değer biçimde güçlendi. ABD de, –Vanderbilt'ler, Gould, Rockefeller, Harriman, Carnegie, Frick, Morgan ve diğerleri gibi– kimi parlak ve kararlı kişilikler sahneye çıktı. Oysa onların İngiltere, Fransa ve Almanya'daki benzerleri daha az yayılmacıydılar. Demiryolları da dahil olmak üzere, büyük işletmelerin kurucu ve yöneticileriyle, Morgan gibi, bu işletmelerin kurulmasına, satın alınmasına ya da birleştirilmesine gerekli sermayeyi sağlayan kişiler arasında gittikçe kavileşen bir işbirliği kuruldu.

Sanayinin bu büyük komutanlarının kişiliği, hükmettikleri zenginliğin kütsel ölçüde birikmesinden destek alıyordu. Keza burada, iktidarın açık olduğu kadar önemli bir kaynağı yatırıyordu. Yüzyılın sonunda ise, sınaî örgüt, gitgide belirleyici bir rol oynamaya başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Alfred D. Chandler, bu rolü alabildiğine belirginleştirdi:⁸ Artık firma, patronun başında bulunduğu basit bir iktidar aracı olmaktan çıkıyordu. Otorite,

⁷ Smith'in tezlerine tepkiler gecikmedi. 1790'da, onun ölümünden bir buçuk yıl sonra, William Pitt, bütçesini sunarken Smith hakkında şunları söyledi: "Onun gerçeğe dair geniş ve açık bilgisi, felsefî araştırmalarının derinliği, ticaretin tarihi ve ekonomi politikanın sistemiyle ilgili her soruna en iyi çözümü getirecektir." Discours aux Communes du 17 février 1792, cité par John Rae, *Life of Adam Smith*, New York, 1965, s. 290-291. Burada şartlandırıcı iktidarın uygulanmasının iyi bir karşılığı görülmektedir.

⁸ *The Visible Hand: Managerial Revolution in American Business*, Cambridge, 1977, s. 82-121.

çeşitli uzman ve teknisyenleri bir araya getiren ve sonraları herkesin *Yönetim* diye adlandıracağı yönetici yapının eline geçiyordu. Sanayi kapitalizmi içinde, örgüt bir iktidar kaynağı hâline geliyordu; bu şekilde de, kısa süre sonra mülkiyetin yerini alacaktı.

İktidar kaynaklarının bu dönüşümü, iktidarı yürütme araçlarının dönüşümünü de beraberinde getirdi. Caydırıcı iktidar ortadan kalkmadı; kâh devlet, kâh işletmenin güvenlik güçleri eliyle kullanılmaya devam etti. Fakat ödüllendirmenin verdiği geniş imkânlar nazarı cayırcılığın pek bir önemi kalmadı. Bu imkânlar, milyonlarca işçinin, üretimin emrinde seferber olduğu sanayi ülkelerinde çok açık biçimde tezahür etti. Fakat aynı imkânlar, üreticilerin tüketiciler üzerindeki iktidarında daha az şiddetle de olsa, vaktiyle acımasızca yürütülen itaati sağlama rolünü üstlendiler. Rockefeller'in, aydınlatmada petrol kullanan insanları göstermeye zorladığı itaat ya da Vanderbilt'le onun taşıma şirketleri durumundaki demiryolları buna örnekler. Devlet iktidarına ait enstrümanların desteğini elde etmek amacıyla, parlamenterleri ya da memurları satın almak için aynı araçları kullanmaya kadar gidildi. Geçen yüzyılın sonunda, ABD Senatosu, çoğu zaman, yalnızca, kapitalizm tarafından genişçe ücretlendirildiğini ifade etmek için, "Zenginler Klübü" diye adlandırılıyordu.

Fakat, gelişme hâlindeki kapitalizmin en ilginç, belki de en anlamlı tutumu, sürekli olarak ikna ve şartlandırma, yani ekonomik fikirleri, içinde bulunulan ihtiyaç ve gerçeklerine uyarlama yoluna başvurusu oldu. Bu fikirler, geniş ölçüde İngiliz kökenliydi; bu da, çağımızın, bugüne kadar Büyük Britanya'ya borçlu olduğu bir hizmettir. Dikkat çekici ölçüde birbirini izleyen araştırmacılar, Smith'in eski ilkelerini geliştirip yaymaya koyuldular. Ve hepsi de, şöyle veya böyle, sanayicilerin iktidarı için gerekli itaati haklı gösteren düşünceler ürettiler.

İlk sınaî işletmeler kurulduğunda, işçi ücretleri patronun kârına göre asgarî düzeydeydi. Sistemin farklı partnerlerine farklı tavır gösterdiği, göze batacak denli aşıkardı. Sanayicinin, selefi olan tacire göre, işçilerle daha sık haşır neşir olması çelişkiyi belirginleştiriyordu. Eşitsizlik, bugünkü deyiimiyle, hayat seviyesi farkı, çığ-

lıklarla kendini duyuruyordu. Bu durumu kabul edilebilir kılmak için gerekli olan ideoloji, çok etkili iki şahsiyetin David Ricardo (1772-1823) ile Thomas Robert Malthus (17667-1834) yazılarında, olağanüstü mânidar bir biçimde ifadesini buldu. Birbiriyle çağdaş ve dost olun bu iki yazar, ücretlerin düşüklüğü ve bundan doğan eşitsizliğin, işçi sınıfının inanılmaz ve yıkıcı doğurganlığına bağlamakta fikir birliği içindeydi. Kontrolsüz üremesi bu sınıfın yoksulluğuna neden oluyordu; zira, ücretler hayatı idame ettirme düzeyinde korunuyordu. İşçiler, sayıların ağırlığı altında denge kurmaya çalışıyordu. Ricardo, bu olguyu ücretlerin tunç yasası diye adlandırıyordu. Sefaletin mimarı, haksız sanayici değil, sistem değil, bizzat işçinin kendisiydi.⁹

Ricardo ve Malthus'un geliştirdiği fikirler, Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından özel bir belâgatle ortaya konan faydacı teorilerle güçlendirildi. Bentham ve tilmizleri, devletin tutumunun şu ilkeye göre değerlendirilmesini istiyordu: “En büyük iyilik, en büyük sayı içindir.” Oysa, onu memnun edecek en iyi politika, “bırakınız yapsınlar” politikasıdır. Bundan dolayı, sanayicinin kendi çıkarını izleme özgürlüğü, toplum ideali düzeyine yükseltildi. Sonuç mükemmel olmadı, ama hiç değilse mümkün olanın en iyisi oldu. Dolaylı olarak anlaşıyordu, hattâ bir ölçüde açıkça kabul ediliyordu ki, herkes refah içinde yaşayamazdı: Daha çok insanın iyiliği için bazılarının yolda kalması gerekiyordu. İstirap ve mahrumiyeti ortadan kaldırmak, dünyanın en iyisinde bile mümkün değildi.

Fakat gelecek dahi iyi şeyler hazırlıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere'den, Herbert Spencer'in (1820-1903), Atlantik'in öbür yakasında güçlü bir yankı uyandıran sesi yükseldi. Etkileyici derin bilgi ürünü eserlerde Spencer, sanayi kapitalizminin felsefesine o kesin argümanı kazandırdı: Söz konusu olan, Darwinizmin toplumsal düzende tezahürüydü; bu argüman, özünde, daha yete-

⁹ Ricardo'ya göre işçi, toprak sahibinin çıkarlarının devam etmesinden de zarar görüyordu. “Toprak sahibinin çıkarı tüketicinin ve imalatçının çıkarıyla daima çatışır.” *Principles of Political Economy and Taxation* (London, 1926), s. 225. İktibas eden Eric Roll, *A History of Economic Thought*, New York, 1942, s. 198.

nekli olanların yaşamaya devam edeceği ilkesine dayanıyordu. Yüzyıla damgasını vuran büyük sanayici ve kapitalistler bu büyüklüğü biyolojik üstünlükleriyle elde tutuyorlardı; yoksulların bu duruma düşmelerinin nedeni ise, onların zayıflığından başka bir şey değildi. Zenginlik, özünde en iyi olanların ödülüydü; onu elde etmek için gösterilen çaba bu üstünlüğü hem ortaya koyuyor hem de geliştiriyordu. Bundan böyle yoksulların yoksulluğu, toplumun en zayıf öğelerinin ötanazisine yardımcı olduğu için *iyi* görünüyordu. Yale Üniversitesi'nden, dönemin en etkili Amerikan ekonomisti William Graham Sumner (1840-1910) Spencer'in etkisini ABD'de yayıyordu. Keza bu çabaya daha az formalist bir biçimde, Henry Ward Beecher (1813-1887) de katıldı: "Tanrı büyüğü büyük, küçüğü küçük olmasını istedi."

Kapitalizmin bu meşrulaştırılmasına, ihmal edilemez bir katkı da ekonomik hedonizmden ve ona bağlı marjinalizmden geldi. William Stanley Jevons (1835-1882)'un eserlerinde en iyi açıklamasını bulan hedonizm, insanın genel ve daimi amacının, hazzını azamî, ıstırabını asgarî düzeye indirmek olduğunu ileri sürüyordu. Mallar, faydalarıyla, bu amaca varmada kesin bir katkı sağlar, dolayısıyla onları üreten sanayici de. Jevons, insanın huzurunun temelinde yatan hesabı da formüleştirdi: Alışverişin insanlar arasında herkesin haz ya da en azından memnuniyet verecek biçimde düşünülmesi, marjinal olarak mümkündür. İnsanın gönencini belirleyen faktörü, fiyat ya da sanayicinin performansı değil, bu uygulamanın kesinliği oluşturuyordu.

İdeolojik şartlanma, büyük İtalyan sosyolog ve ekonomist Vilfredo Pareto (1848-1923)'nın, kapitalizmin zirveye ulaşması hâlinde gelir dağılımının maruz kalacağı eşitsizliği, açık yüreklilikle dile getirmesiyle yaptığı katkıdan sonra kalıcı biçimde tamamlandı. Değişik zamanlarda sanayileşmiş değişik ülkeler üzerine yaptığı etüdde, söz konusu eşitsizliğin bir devamlılık belirttiği sonucuna vardı. "Gelir dağılımında görülen eşitsizliğin sürekliliği, insan yeteneklerinin tabîî ve evrensel bir kategori oluşturan eşitsizliğini gösterir."¹⁰ yolunda bir hüküm çıkardı.

¹⁰ İktibas eden, Roll, *A History of Economic Thought*, s. 453.

Muzaffer kapitalizm çağındaki bu eşitsizliğin derinliği bile, böyle bir sonucun ona ettiği hizmetin boyutlarını göstermektedir. Ekonomi öğretimi, on yıllar boyunca, Pareto'nun sözde 'kanunu'nun izlerini taşıdı.¹¹

4

Bütün bu kuramlar, piyasanın erdemlerinin, mütemadiyen kut-sanmasına katkıda bulunmaktan başka bir şey yapmıyordu. Piyasanın durmaksızın işlemesi, en büyük iyiliği, en büyük sayıya vermekle kalmıyor, ama onun yanında etkili biçimde kapitalist iktidarı dağıtıyor –ve gizliyordu–. Fiyatı belirleyen piyasaydı. Ücretleri de, tüm diğer üretim faktörlerini de tespit eden piyasaydı. Üretim kararları piyasanın buyruklarına göre alınıyordu. Bu sorunların hiçbirinde sanayici bir güce sahip değildi; bu gücün kullanılmasına gelince, hiçbir şey onu meşrulaştıramazdı. Böyle bir gücün var olduğunu sanmak için piyasanın mekanizmalarını bilmemek gerekirdi. Klâsik ekonomi diye adlandırılan disiplinin oluşturduğu ideolojik şartlandırma girişiminin asıl anahtarı buradadır. Söz konusu disiplin, sanayicinin iktidarını, onun niyetlerine rağmen, olumlu sosyal amaçlara yöneltiyordu; aynı zamanda da böyle bir iktidarın varlığını inkâr ediyordu. Olayların açıklaması budur ve söz konusu disiplin, sistemin işleyişini anlamak isteyenlerin kafasına bu açıklamayı sokmuştur.¹² Ve bu kuşkusuz hâlâ da sürüyor. Modern bü-

¹¹ Kapitalizm ideolojisinin kimi açıklamaları pek işe yarar görünmediler. Böylece, başka çıkarıcı bir istidlâl kendini tutmanın tüketimi reddetmenin ödülü gibi göstererek, sermayenin ve dolayısıyla kapitalistin ödül/ücret dağıtımını meşrulaştırdı. Bu yaklaşım, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında belli bir yankı uyandıran kurumların ekseni hâline geldi. Yazık ki bu teoriler, büyük kapitalistlerin, yaşama tarzıyla açık bir çelişki içindeydiler. O yaşama tarzı ki, insanları, kapitalistlerin gösterdiği fedakârlığın, ödülü hak edecek kadar ızdırıp verici olduğuna inandırmaya yetmiyordu.

¹² Kapitalizmin zirveye ulaştığı dönemdeki sosyal şartlandırmanın ulusal ihtiyaçlara uygun düştüğünü belirtmek gerekir. İngiltere ve Güney İskoçya sınai kalkınma konusunda geniş bir ilerleme kaydetmişti. Mamul malların diğer pazarlara serbestçe girmesi en çok istenen şeydi; gümrük duvarları, hele de tahlil ürünlerine uygulananlar, hayatı pahalılaştırıyor, yerel işgücü mahiyetlerini yükseltiyordu. Arenaya daha geç giren Amerikan, Alman ve Fransız sanayiciler, İngiltere'den yapılan ithalata karşı korunma

yük işletmeyi savunma tarzı, esas olarak şu olumlamaya dayanır: İşletmenin iktidarı yoktur. Bütün iktidar, piyasanın kişisiz işleyişine bırakılmıştır. Her yeni karar, piyasanın buyruklarını kabul etmekten başka bir şey değildir. Hiçbir şey, gençliğin böylesi sanılara kapılmasından daha önemli değildir.

ihtiyacı duyuyorlardı. Bunun içindir ki, Amerika, Almanya ve Fransa'da ticaretle ilgili klâsik kuramlar, bu kuramların gerekli dozda himayecilik içermelerini sağlayacak şekilde değiştirildi. Geçen yüzyıl Amerikan iktisatçılarının en etkiliisi Henry Charles Carey (1793-1879) ve onun Almanya'daki muadili Friedrich List (1789-1846) gümrük vergilerinin en belâgatli ve en dinlenen savunucuları oldular; serbest ticaret uygulanamaz ve zararlı bir politikaydı. Amerika'da ve Almanya'da geniş bir destek buldu.

XIII. CEVAP

Bir iktidarın uygulamasından, daima ona karşıt ya da benzer bir iktidarın doğduğunu görmüştük. Bu, zirvesine ulaştığında, kapitalist iktidar için de böyle oldu. Onun davet ettiği cevap da, bir iki geçici bocalamadan sonra, son yüzyılın ortalarına doğru geldi. Bu cevap, kaynağını, ürünlerin tüketicilere, sanayi kapitalizmince dayatılan görece hayırhah bir itaatle değil (gerçi demiryolunu kullananlar, petrol tüketicileri ve başkaları tepkilerini duyuruyorlardı), onun işçilerden istediği, daha toptan ve daha ezici bir boyun eğmede buldu. Bu karşı iktidarın kaynağında kişilik ve örgüt vardı. Kişilik, ebedî dostu Friedrich Engels tarafından desteklenip asiste ve finanse edilen Karl Marx'ın kişiliği oldu. Örgütse, 1864'te Uluslararası İşçiler Birliği ile ortaya çıktı, alışlageldiği üzere Birinci Enternasyonal diye adlandırılan bu birlik, daha sonra birçok birliklerin de atası oldu.

Marksist devrimin enstrümanlarına gelince, son ve gerileme döneminde kapitalizmi devirmek için, mutlaka gerekli görüldüğü hâlde, şiddet sürekli olarak vurgulanmamıştır. Ödüllendirme de, hemen devreye girmiyordu, o devrimin ertesindeki daha iyi günlerin karşılığıydı. Marksist yol, her şeyden önce ikna ve şartlandırmaya dayanıyordu. Marx da, tilmizleri de bunun için hayatlarını adadılar. Onun yazdıkları –*Kapital*, *Komünist Parti Manifestosu* ve diğerleri– dinî alanda Kur'an ya da İncil'inkine benzer bir rol oynadı. Marx'ın partizanları, binlerce nutuk, miting, etüd grupları ve sendikal toplan-

tılarla bu kitapların içeriğini yaydılar. Uygulanış biçimiyle bu iktidar, Kilise'nin iktidarına benziyordu ve pek çok alanda onunda rekabet etti. İktidarın kaynağı olarak mülkiyeti eleştirirken Marx, sosyal şartlandırmanın, nasıl iktidar aracı olabileceğini, kendinden önceki hiçbir laik kişiliğin yapamadığından daha iyi gösterdi.¹

2

Marx bu ideolojik kavgayı, hem şartlandırma yoluyla kapitalist iktidarın taşeronluğunu yapan klâsik iktisatçılara, hem de kapitalist projeyi birleştiren finansal sermayenin dokusuna karşı yürüttü –ki o, bu nokta üzerinde çok duruyordu. Marx, Smith ile Ricardo'nun malların değerinin içerdikleri emekle orantılı olduğu yolundaki temel postullarını, yani emek-değer kuramını kendine göre yeniden yorumladı. Ancak Marx, söz konusu değer in yalnızca bir kısmının ücret adı altında işçiye geri verildiğini, artık değer in ise, faiz, kâr ve kira olarak kapitalistin mülkiyetinde kaldığını ileri sürüyordu. Ücretler, işsizliğin, yani işsizlerce oluşturulan ve her yerde kol gezen yedek endüstri ordusunun baskısı altında çok düşük bir düzeyde seyreliyordu. İşgücünün rastlantısal kıtlığı yüzünden ücretlerin yükseltilmesi hâlinde bir bunalım, çağdaş deyimlerle, bir depresyon doğacaktı. Durmaksızın artan bir vehametle gelen böylesi bunalımlar, sonunda kapitalist iktidarı yıkacaktı. Bu bozguna, büyük kapitalistlerin küçükleri yutması ya da proletarya uçurumuna yuvarlanmasıyla oluşacak geniş ölçekli kapitalist tekelleşme süreci de katkıda bulunacaktı. Klâsik iktisatçılara geleceği belirsiz kılan bu acımasız rekabet değildi, fakat onları böylesine kaygılandıran işte asıl bu tekelleşmeydi. Bunalımların etkisiyle de birleşince, kapitalist safların tekelleşme sonucu çözülüşü nihaî çöküşü hazırlayacaktı. Kapitalizm, geniş ölçüde, kendi elverişsiz ağırlığı altında ezilmek zorunda kaldığında, bir gün, caydırıcı iktidarın müdahalesi, başka bir deyişle devrimci bir eylem söz konusu olacaktı. Marx, bunu ihtimal dışı görmüyordu.

¹ “Her çağda, hâkim olan fikirler, hâkim sınıfın fikirleridir” diye yazan Marx'ın bundan hiç kuşkusu yoktu. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Manifeste du parti Communiste*.

Marx, o günün devletini yalnızca kapitalist iktidarın aracı olarak görüyordu: Yani, “bütün boyutlarıyla yönetici sınıfın işlerini yönetmekle” görevli icraî bir organ olarak. Bundan dolayı, devrim ötesi devleti, muzaffer işçilerin yönetim aracı olarak düşünüyordu. Bu rejimde, doğal olarak, işçiler emeklerinin karşılığını tümüyle alacaklardı. Bunu mümkün kılacak örgüt ise, kuşkusuz öyle uygun düşüğü için, gölgede bırakılmıştı. Zira, Marksizm, bu yeni düzenin gerektirdiği bürokratik yapıyı bütün genişliğiyle öngörmüş olsaydı, cazibesinden çok şey yitirecekti.²

3

Marx’ın kaleminden çıkan ve yukarıda özetlenen düşüncelerle diğer birçok fikir, onun gücünü oluşturan doktrinin gövdesi hâline geldiler. Olağanüstü bir gerçekleşmeydi bu, hâlâ dayledir. Milyonlarca insan, kaleme alınışlarından sonraki bir yüzyıl içinde bu yazıları benimsedi ve dolayısıyla onlara boyun eğdi. Ancak, onlardan korkan, onları mahkûm eden insanların sayısı da daha az değildi. Marksist propaganda (yani Marx ve yandaşlarınca gerçekleştirilen toplumsal şartlandırma), kötülüğün kitlesel müteradifi hâline geldi. İktidarının bir aracı olarak Marksizm, üniversitelerde öğretilmesi ya da kitaplıklardaki Marksist eserlerde yer alması ölümcül endişeler doğurdu. Bu düşünceleri savunanlar, toplumda daima kenara itildi; onlara kamusal olsun, özel olsun önemli sorumluluklar verilmemeliydi. Marx, karşı koyduğu ideolojinin iktidarına bütün gücüyle değer biçmeyi bildi, buna karşılık Marx’ın düşmanları da onun iktidarına karşı tedbir aldılar.

4

Ne kadar korkunç ve dehşetli olursa olsun, Marksist iktidar yine de, sanayileşmiş ülkelerde kapitalist iktidarın olağan işleyişi karşısında başarılı olamadı. Zenginlik ve örgüt üzerine kurulmuş olan ödüllendirme ve şartlandırma yollarını yeterince kullanan ka-

² Joseph Schumpeter de bunu iyi görmüştü: “Modern toplum şartlarında sosyalist örgütü, her şeyi kuşatan devasa bir bürokratik aygıtın başka bir şekil içinde düşünemiyorum.” *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York, 1947², s. 206.

pitalist iktidar, kuşkusuz daha güçlüydü. Buna karşılık Marksizm, Rusya ve Çin'in³ sanayileşme öncesini yaşayan toplumlarında geniş ölçüde ya da tümüyle muvaffak oldu ve bu ülkelerde sanayileşme öncesi evresindeki devletin, savaş ve iç çatışmalardan kaynaklanan çöküşünden yararlandılar. İki hâlde de, ideolojik aygıtıyla Marksist örgüt, karşısında yalnızca boşluk buldu; yalnızca iktidar kaynağı olarak kişiliğin, mülkiyetin ve örgütün kaybolduğu, caydırma, ödüllendirme ve şartlandırmanın, en azından, geniş ölçüde işlemez olduğu bir durumla karşılaştı.

Marx, Batı Avrupa'da ya da Japonya'da hiçbir zafer elde edemediyse de, derin ve kalıcı bir ideolojik etki yarattı. Bu etki, kapitalizme verilen karşılığın (*réplique*), parlamenter sosyalizmden daha esnek bir şekil aldığı İngiltere'de daha az görüldü; Amerikan işçileri arasındaysa hemen hemen önemsiz bir düzeyde kaldı. İktidarın organik bütünlüğü derinliğine incelendiğinde, yukarıdaki izah burada da açıkça karşımıza çıkıyor. Kişilik olarak Marx, Amerikan işçisinin zihninde herhangi bir düşünce uyandırmak için, Birleşik Devletler'den çok uzakta bulunuyordu. Marksist örgüt, Atlantik ötesinde etkin biçimde yayılmayı başaramadı. Özellikle, Avrupa'da kendisine oldukça uygun bir alan bulan bu ideoloji, mülkiyetin çok daha geniş ölçüde dağıtıldığı ve ücretlerin daha yüksek olduğu Amerika'da çok şey kaybediyordu. Ayrıca, Amerikan işçisi, patronuna itaati, bir kader olarak görmüyordu: İş değiştirerek ya da sınırı geçerek bu itaatten kurtulabiliyordu. Devlet, sanayi kapitalizminin isteklerine boyun eğmiş olmasına rağmen, sade vatandaşa, Avrupa devletlerinden daha fazla, devlet kapısına kolay ulaşma izlenimi veriyordu. Nihayet, en azından mümkündür ki, Amerikan işçisi, Avrupalı meslektaşlarına göre ekonomik ve politik fikirlerin şartlandırmasına karşı zihnen daha bağışık durumdaydı. Bu fikirler, onun okumalarında ya da aldığı eğitimde olduğu gibi, konuşmalarında da pek yer almıyordu.

Bütün bunlar, sanayi kapitalizminin, Birleşik Devletler'de muhalefet hareketi doğurmadığı anlamına gelmez. XIX. yüzyıl boyunca küçük mülkiyet sahipleri ve özellikle çiftçiler, sanayicilere ve on-

³ Ve çok marjinal biçimde, Afrika'da ve Küba'da.

ların, tarım fiyatlarını düşük, üretim girdi ve faizlerini yüksek tutmak için güçlerini kullanmakla itham ettikleri finansal müttefiklerine gittikçe daha kararlı biçimde karşı durdular. Bundan da, Andrew Jackson'dan William Jennings Bryan'a⁴ dek, bir ideoloji üretimi ve özellikle banka faizlerine yönelik bir ajitasyon doğdu. İşçilere gelince, Knights of Labor (Emeğin Şövalyeleri) ve IWW (Dünya Sanayi Emekçileri) gibi örgütler, kısa fakat şiddetli protestolar gösterdiler. Fakat, ister tarım kesiminden, ister proletaryadan gelmiş olsun, bu muhalefet, sanayi ve finans iktidarına ait değişik öğelerin ezici biçimde ortaya konması karşısında başarısızlığa uğradı.

Thorstein Veblen, yüzyılın sonunda, sanayi burjuvazisinin modern şekilciliğini ve kabilevî ritüellerini göz kamaştırıcı bir belâgatle gülünçleştirdi. Daha sonra, skandal amatörleri, cimriliği, açgözlülüğü ve kuşkusuz kapitalistlerin iktidarının suistimallerini kutsadılar. Bütün bunlar da, ciddî bir tehdit arz etmekle beraber, zihniyetler üzerinde belli bir etki yaptı.

Birleşik Devletler'de sanayi iktidarına karşı daha gelişmiş ve daha uzun ömürlü bir tepki Marksizmden değil, bizzat klâsik ekonominin kendi içinden geldi. Kapitalist iktidara, kendi doktrinine göre rekabetin ve piyasanın işleyişiyle karşı durulmalıydı. Bu iktidar, onu elinde bulunduranların niyeti ne olursa olsun kamunun menfaatleri doğrultusunda yürütülmeliydi. Reformcularımıza göre tüm bunlar gerçektir; ancak, demir-çelik sanayi, petrol, tütün ve demiryolları alanlarında varlığı öylesine açıkça ortada olan tekeller, bu idealle çatışıyordu. İktidarlarına verilecek cevap, bu sektörlerde rekabeti restore etmek ya da bu imkânsız görünürse uygun bir hukukî düzenlemeye gitmekten ibaretti. Bundan dolayı, kapitalist iktidara gösterilen tepki, büyük tröstleri parçalamaya, bunu sağlayacak kanunları oylatmaya ve demiryolu kumpanyalarına yasal düzenleme getirmeye yönelik önerilerle ortaya çıktı. Bunun kimi sonuçları oldu: 1887 tarihli Uluslararası Ticaret Kanunu, Sherman

⁴ Andrew Jackson (1767-1845), sıradan insanların, sade vatandaşların, 'küçüklerin' simgesi ve sözcüsü olan ABD'nin yedinci başkanı. William Jennings Bryan konusunda, IV. bölümün 3. notuna bakınız. (çev. notu)

Kanunu diye bilinen antitröst yasa, üç yıl sonra çıkarılan ve Clayton Kanunu diye bilinen bir başka antitröst yasa ve Woodrow Wilson'un başkanlığı altında bir Federal Ticaret Komisyonu kuran kanun. Bütün bu eylemler, onları yapanlarca kapitalist öğretinin temel ilkelerinin kabulü anlamına geliyordu. Bu eylemlerin sahipleri, hiçbir şekilde, piyasanın lütfekâr rolünü tartışma konusu etmiyorlardı: Ancak, prensipler çiğnendiğinde, belli bir politika aracılığıyla müdahalede bulunmak gerekliydi.

Ama kapitalist iktidara gösterilen bu tepki, ona fazlaca bir zarar vermedi. Antitröst yasalar, uygulandıklarında, kanun adamlarına etkinlik ve hatırı sayılır ücret, karşı koydukları kişilere de bazı sıkıntılar ve masraflar getirdi. Fakat, sınaî kalkınma, hattâ rekabet üzerinde ve dolayısıyla sanayiciler iktidarının kaynağında ihmal edilebilir bir etki oluşturmadi. Sınaî kalkınma ve onun beraberinde getirdiği tekelleşme bakımından, rekabeti geliştirme politikası güden Birleşik Devletler'le bu yönde hiçbir çaba göstermeyen Avrupa arasında elle tutulur hiçbir fark gözlenemez. Aynı zamanda, sanayi iktidarına karşı çıkanların duygu ve eylemleri antitröst yasaların uygulanmasını talep etme yönünde kanalize oldu; tecrübeler, bu yasaların doğurduğu ümitleri henüz tamamen yok etmedi. Böylece, sanayi iktidarının en ciddi eleştirmenleri bile gençliğe rekabetin ve piyasanın yararlarının ve bu yararların gelecekte görülebileceğine dair bir inanç aşıliyordu. Kapitalizm bizzat kendi iktidarının ideolojik eleştirisini kendisi yapacak olsaydı, daha iyisini yapamazdı.

5

Kapitalizmin zirvesinde, devletin sahip olduğu iktidarın işlevi yeni bir kelime buluyor. Marx, devletin, yönetici sınıfların icra organından başka bir şey olmadığını iddia ediyordu. Bu iddianın doğrulanması, şaşaalı biçimde formüle edilen doğrunun içeriğinden ziyade, onun realiteye getirdiği tasvirin açıklanması sayesinde olur. Devletin, kanunlar ve onların cebren uygulanmasında, ödüllendiren eylemde –örneğin Amerikan ve Kanada demiryollarına verilen toprak imtiyazları– eğitim ve başat çalışma, itaat, kişisel çaba, ka-

naat, dürüstlük gibi değerlerin korunmasıyla gerçekleştirilen şartlandırmada ifadesini bulan iktidarı, sınaî iktidarın çıkarları ve çoğu zaman da bu iktidara doğrudan boyun eğme doğrultusunda icra edildi. Devlet, sanayi kapitalizminin araçlarını güçlendiriyordu; sermayenin tek başına onun için yapamayacağını yapıyordu. Amerika ya da İngiltere devletlerinin, beylik bir düşünce olan, iş çevrelerinin düşman gibi görünmesi, geçen yüzyılın ortalarında kimse- nin aklından geçmezdi.

Fakat, XIX. yüzyıl devletini, özellikle büyük sanayi sermayesi- nin hizmetinde olmakla sınırlamak tümüyle hatadır. Sade vatandaş, oy hakkı sayesinde, yönetimin etkilerini kendi yetkileri olarak yine de talep edilebiliyordu. Devlet, kişileri de malları da himaye ediyordu ve bu himaye, zenginlerin kötülüklerine karşı talep ediliyordu. Sonra, –çiftçiler, küçük patronlar, dinî gruplar ve bazı sanayi-leşmiş ülkelerde eski ziraatçı sınıflar gibi– diğer kategoriler de devlet gücüne erişmenin belli bir yolunu bulabiliyordu.

Ayrıca, bu güç, sadece diğer kurumlar adına ya da onların talimatı üzerine uygulanmıyordu. Başkanlar, başbakanlar ya da diğer siyaset adamları gibi etkin kişiliklerinin, zenginliğinin ve geniş örgütünün oluşturduğu kendi aslî kaynaklarından gücünü alan devlet, iktidarın tüm araçlarını kendi hedefleri için kullandı. XX. yüzyılda özellikle, ‘devlet’i bağımsız bir güç hâline getirecek olan örgütlenme eğilimleri ortaya çıkıyordu. *Bürokrasi* deyişi, iktidarın kullanımı-nda bu bağımsızlığın ve kimilerince de onun suistimalinin eşan-amlısı hâline gelecekti.

6

Geçen yüzyılda ve ondan çok önceki zamanlarda, kapitalizmi gerek desteklemek gerek yıkmak için geliştirilen fikirlerin etkin rol oynadığı kuşku götürmez. Kapitalizmi bütün gücünden yoksun kalmış ve piyasaya uysalca boyun eğmiş gibi gösteren bu düşünceler- dir; ona, işçiyi ezen ve sömüren güç imajını veren de yine bu fikir-lerdir. İdeoloji, kapitalizmin zirvesinde, iki anlamda da, aşırı bir et-kinlikle sahneye çıktı. Önceki bölümde bir nebze değinilen bir so-

run yine de geçerliliğini koruyor: İdeoloji, ne ölçüde, kasıtlı ve hileli bir yalanın ürünüydü, ne ölçüde –Smith, Ricardo, Malthus, Bentham, Spencer, Marx, Engels gibi– gerçeği içtenlikle ele aldıklarına inanan insanların eseriydi?

Esas itibariyle, doğru olan ikinci varsayımdır. Yine de iyi biliyoruz ki, etkili sosyal şartlandırma, söylediklerine inananların işi değildir. Bugün, kişilerin, malların ve siyasî düşüncelerin meziyetlerini abartan ve piyasanın ve kurumların işleyişine müdahale eden, büyük, pahalı halkla ilişkiler ve reklamcılık endüstrisi açıkça yalana ve hileye başvuruyor. Bütün parçalarıyla yaptıkları ya da halka duyurdukları şeye inanmak, söz konusu sektörlerde ekmeğini kazananların akıllarına bile gelmez. Hile bir ticarettir. Açık bir gerçektir bu. Bu sosyal realiteyi betimlemeye ve yorumlamaya koyulan üniversite mensuplarıyla gazeteciler, daha ince yöntemlerle, izleyicilerine kulak veriyorlar ve düşüncelerinin değerini saygın çevrelerden aldıkları alkışlarla ölçüyorlar.

Kapitalizmin ünlü savunucuları için de, Marx için de durum farklıydı. Kuşkusuz, ne birincilerin, kendilerine yönelen tasviplere sağır kalmış olmaları düşünülebilir, ne de mizaç, davranış ve düşünce bakımından öylesine bağımsız olan Marx'ın, kendi fikirlerinin işçilerce benimsenmesine kayıtsız kalmış ve hattâ bu benimsemeyi daha elverişli kılmak için ifadesini değiştirmeye yönelik gayretlerden kaçınmış olması tasavvur edilebilir. Fakat konu, ister kapitalizmi savunmak, ister ona saldırmak olsun, en güçlü fikirler, realite üzerine kendi yaptıkları tasvir ve tahlillere ve bunlardan çıkardıkları teşhislere derinden inanan kişilerin eseri oldu. Bu fikirler, hiçbir zaman, hileyi meslek edinenlerce kavranmadı. Fakat, ilkin, gerçeğe mükemmel bir ahenk içinde bulunduğuna inanan insanlara anlaşıldı.

XIV. ÖRGÜT ÇAĞI

Yükselişinin doruğundaki kapitalizme ait fikirlerin toplumsal etkileri geniş ve derin oldu. Bu fikirlere tepki olarak doğan düşüncelerin etkisi de. Bu iki hareket etkilerini bugün de kaybetmiş değil. Çokları, piyasanın, sınaî iktidarının panzehiri olduğuna ve modern toplumun görünmez bir el tarafından toplumsal yapı için hayırlı olanı yapmaya sevk edildiğine inanmaya devam etmektedir. Marksist fikirler, ‘şerr’in –ya da umudun– simgesi olarak kalmaya devam ediyor. Burada da, iktidar aracı olarak ideolojinin getirdiği sorunlardan biriyle karşılaşırız: İdeolojiyi kurup geliştirenler, onu hakikat sanmaktadır. Oysa, temel şartlar evrilirken, ideoloji bu değişimi geçirmemektedir. Bu, realite olarak kabul edildiğinde bile, ideoloji yeni realiteyi gizlemektedir. Örgütün ortaya çıkışı ve bununla eşzamanlı biçimde, kendi kaynaklarını teşkil eden kişilik ve mülkiyetin çöküşü gibi olaylarla iktidarın dinamiklerinde görülen büyük dönüşüm sırasında olan da budur. Ekonomi alanında eski görüşün benimsenmesine ve buna uygun politikaların üretilmesine devam ediliyor. Oysa, modern durumu derinden karakterize eden yeni bir düzen kuruldu. Eski ideoloji, bu yeni düzen üzerine kalın bir peçe örtmektedir.

Örgütün modern şekliyle ortaya çıkışı, görebilecek durumda olanlar için, apaçık bir olgudur. Etkisini ekonomik hayatta ve özellikle hayli endişe verici olan askerî iktidar alanında hissettiren örgüt, kâh doğrudan, kâh devlet vasıtasıyla diğer vatandaşların itaatini sağ-

lamak için yurttaşları kendi aralarında gruplaştıran teşkilâtçı hareketlerin yüzlerce biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. İşletmeleri yöneten teknik kadro, sendika, modern bürokratik devlet, hükümetle el ele çalışan çiftçi ya da petrolcü birlikleri, meslek kuruluşları, baskı grupları... örgüt çağının nice tezahürü. Bütün bunlar, iktidarın kaynağı olarak kişiliğin ve bu arada az da olsa mülkiyetin gerileyişini göstermektedir. Yine bütün bunlar, baskın biçimde, sosyal şartlandırma yoluna başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Gördüğümüz üzere, zenginlik, artık doğrudan doğruya itaat satın almaya yaradığı için değil, imkân verdiği toplumsal şartlandırma sayesinde, kendi payına düşen etkinin zeminini oluşturmaktadır: Kitle iletişim araçlarında yayımlanan reklamların yer ve zamanları, reklam ve halkla ilişkiler ajanslarının ürünü yalan ve uydurmaların kaynağı...

2

İktidarın kaynaklarının yer değiştirdiği, modern işletmelerde daha açık görülmektedir. Kapitalizmin altın çağındaki etkin kişiler kayboldu. Geçen yüzyılda ve bu yüzyılın başlarında, Amerika'nın tüm sanayisini büyük markalar temsil ediyordu. Daha az ölçüde olsa da, bu durum, diğer sanayileşmiş ülkeler için de geçerliydi. Bugünse, hatırı sayılır sanayi dalları dışında, hattâ bazen bu dalların kendi bünyelerinde bile, kimse General Motors'un Ford'un Exxon'un, Du Pont'un veya diğer büyük firmaların patronunun adını bilmez. Her şeye muktedir kişiliğin yerini yönetici ekip almıştır; girişimci, yerini örgütün yüzü bilinmeyen adamlarına bırakmıştır. Bu, iktidarın kaynağı olarak kişiliğin çöküşüdür.

Aynı şey mülkiyet için de söz konusudur. Kapitalizmin parlak dönemlerinde, sermaye sahibi olmanın iktidar sağlaması tabiydi. Mülkiyet olarak mülkiyete, sadece işletmeyi yönetme hakkı değil, onun yanında, parlamenterler, başkanlar, başbakanlar ve bütün halk üzerinde etkisini kullanma hakkı da tanınıyordu. Mülkiyet, bugün endüstriyel iktidarın göz ardı edilebilir bir kaynağı hâline gelmiş değil –ve zaten bu konularda mutlak durumlar söz konusu olamaz–; ama mülkiyetin izafî olarak yaşadığı önemli gerileyiş az olmadı.

ABD'nin, hepsi de geniş örgütlere sahip, en büyük bin sanayi kuruluşu, özel sektöre ait toplam mal ve hizmet üretiminin üçte ikisini gerçekleştiriyor. Diğer sanayi ülkeleri de, sınaî faaliyetler konusunda benzer bir yoğunlaşma içine girdiler. Firmaların ancak pek azında iktidar sağlayan özel mülkiyet, en büyük firmaların hiçbirinde bunu sağlayamıyor. Ve uzun zamandan beri bu böyle. Genç Adolf A. Berle ve Gardiner C. Means gibi öncüler, en büyük iki yüz Amerikan firmasında, otoritenin üst kadroların elinde bulunduğunu tespit edeli elli yıl oldu. O üst kadrolar ki, yönetim kurulunu seçiyorlardı, ama buna karşılık ve biraz gayrimeşru biçimde, bulundukları makamlara onları tayin eden de yönetim kuruluymdu.¹ O gün bugündür, iktidarın, maliklerden yöneticilere, yani mülkiyetten örgüte geçmesi, sınaî kalkınmanın evrensel karakteristiklerinden birini oluşturmaya devam ediyor.

Bu olguyu açıklayan iki faktör var. Bir işletmenin mülkiyet hisseleri, zamanla aralarından kimileri bu hisselerin kendilerine verdiği otoriteyi kullanmakla, kendilerini mutlak surette âciz bırakan zihnî ya da ruhî yetersizliğe düşmüş bulunan mirasçılar arasında dağıldı. Bunun yanında, sınaî yönetim faaliyetleri de gitgide karmaşık bir hâl alıyordu. Firmanın büyüklüğü, tekniğin incelikleri, yöneticiliğin çeşitli branşlarında uzmanlaşmış ehliyetlere duyulan ihtiyaç... bütün bunlar, hisse senedi portföyünden öte meziyeti bulunmayan kişilerin karar mercilerinin dışında tutulması sonucunu doğurdu. İktidar ve buna bağlı olarak müdahale yetisi, işletmedeki yaşamdan uzak düşmüş vârislerin zihnî imkânlarını aştı. İşletmede kararlar, gitgide, tek bir bireyin yetkisinden çıkıp, komisyonlar hâ-

¹ *The Modern Corporation and Private Property*, New York, 1933. Bu iktidar değişikliği, R. A. Gordon'un etüdlerinde, özellikle *Business Leadership in the Large Corporation*'da (Washington, D.C., 1945) ve daha geniş bir perspektifte, James Burnham'ın çalışmalarında (bkz. *The Managerial Revolution*, New York, 1941) da ele alınmıştır. Joseph A. Schumpeter ise "ekonomik kalkınmanın kaçınılmaz tamamlayıcısı" olan, modern işletmenin bürokratizasyonunu şiddetle vurgulamıştır (bkz. *Capitalism, Socialism, and Democracy*). Açıktır ki, bu olgunun kabul edilmesi çok yeni değil. Sorunun bütününi daha iyi aydınlatmak için bkz. Edward S. Herman, *Corporate Control, Corporate Power*, Cambridge, 1981.

linde toplanan ya da her gün birlikte çalışan çeşitli uzmanların tamamlayıcı katkılarına dayanır oldu.²

Mülkiyetin bu izafi gerileyişi, iktidarca kolay kabul edilmedi. Mülkiyete sahip olanlar, neredeyse bazı dinsel kurallarca sürdürülmeye çalışılan bir meşruiyet sanısından daima yararlanırlar. Modern işletmelerde gençliğe, iktidarın son tahlilde daima hisse sahiplerine ait olduğu öğretilir. Bu bakımdan, yirmi yıl önce, Federal Ticaret Bakanlığı'nın bir broşüründe şu satırları okuyabildik: "John geçen yıl, Keim Corporation'ın yeni hisse senetlerinden birini aldı, (...) bu ise ona, son yıllık hissedarlar genel kurulunda 'kendi firması'nın yönetimi konusunda görüşünü açıklama hakkı verdi.'³ Üniversitelerde profesörler ve öğrenciler, hissedarlar genel kurulunda oy haklarını kullanarak, üniversitenin, hisselerini elinde bulundurduğu firmaların kararları üzerinde gerçekten etkili olabileceği yolundaki kanaati pekiştiriyorlar. Bu genel kurullar, firma yöneticileri için, sermaye sahiplerine, sofuca bağlılık arz etme fırsatlarıdır. Yukarıda anılan broşürde olduğu gibi firma, ancak 'şirketiniz' formülüyle zikredilir. Ne var ki, şekline tam tamına uygun bu gösteriler, hiçbir zaman yönetimin önemli bir kararını değiştirmemiştir.⁴

3

İktidarın kaynaklarıyla ilgili bu gelişme, ödüllendirici iktidarın açıkça etki kaybetmesini ve beklendiği gibi, büyük bir hızla şartlandırma yoluna gidilmesini beraberinde getirdi. Diğer örnekleri

² Bu sorunları *Le Nonvel Etat industriel* (Yeni Sanayi Devleti)'nde ele aldım (genişletilmiş baskı, Paris, 1979). C. Wright Mills, yirmi beş yıl önce şu gözlemi yapmıştır: "İşletmenin zirvesinde karar verilmesi, kendilerine sunulan ve genellikle zirvenin altındaki kademelerden gelen fikirleri değerlendirmekle görevli komisyonların –hayli endişe veren– faaliyetiyle yavaş yer değiştirir." *L'elite du pouvoir* (İktidar Seçkinleri), s. 138.

³ "Ekonominin ABC'sini biliyor musunuz?" *Amerikan Ekonomisinde Kârlar* adlı broşürden alınmıştır. Basitleştirilmiş bilgilerden oluşan bu broşür ABD Ticaret Bakanlığı'nca 1965'te yayımlanmıştır.

⁴ Hisse senedi sahipleri, 'sahipler' diye nazikçe adlandırılmalarına rağmen pasiftirler. Onların ancak kabul etme hakları vardır; varoluş şartları yönetime karışmamalarıdır. Zaten onların hem hukuken hem de –genellikle– fiilen, yönetime karışacak kapasiteleri yoktur." Adolf A. Berle, *Power Without Property: A New Development in American Political Economy*, New York, 1959, s. 74.

yanında, sanayi işletmesiyle sendikalar arasındaki ilişkilerde açıkça görülen de budur. Buna daha önce de değinmiştik. İşgücünün satın alınmasında telafi edici güç olarak devreye giren sendika, örgüt çağından önce doğdu. Onun, ilk sanayi yöneticilerinden gelen ne denli katı bir muhalefetle karşılandığını gördük (ABD’de, Henry Clay Frick, Henry Ford ve Sewell Avery).⁵ Bu muhalefet, örgüt adamlarının muhalefetinden çok daha katıydı. Malik-patron, iktidara bizzat kendisi için tutkundu ve işçilerine boyun eğdirmekte, kendi irade gücünü gösterme fırsatı buluyordu. Personelle ilişkilerden sorumlu bir başkan yardımcısı iyi bilir ki, yöneticiliği bir ölçüde sosyal barışı sağlama kabiliyetiyle değerlendirilecektir. Ayrıca, göz ardı edilemeyecek bir husus da, onun, işçilerin saldırılarına karşı savunduğu şeyin kendi öz çıkarları olmadığıdır. Dolayısıyla, örgüt çağı,⁶ eskiden işgücü üzerinde ağırlığını duyuran ücretlendirici iktidarın önemli ölçüde güç yitirmesine neden oldu.

Örgütün doğuşu, müşteri ya da tüketicilere uygulanan son iktidar aracı üzerinde belirgin biçimde daha karmaşık ve daha çelişkili etkileri oldu. Ücret ilişkisinde olduğu gibi burada da iktidar, esas olarak, asgarî bedel karşılığında mümkün olan en yüksek itaati elde etmekten ibarettir. Müşterinin ihtiyacı acilse ve başka türlü giderilemiyorsa söz konusu iktidar özellikle güçlüdür; tüketici, işçininkine benzer bir sömürüye maruz kalmıştır. Bu durumun klâsik örneği, vazgeçilemez ya da çok istenen ve başka hiçbir yolla ikame edilemeyen bazı tahıl ürünleri üzerindeki tekeldir. Bu durumda satıcı, müşterinin hissettiği ihtiyaç kadar zorlayıcı bir iktidara sahiptir. Rekabet bu durumu yumuşatır; dolayısıyla iktidarın temel panzehiri yerine geçer.

Örgüt ve onunla birlikte sınaî kalkınma, hem rekabet hem de tekel üzerinde derin etkiler yaptı. Bu sanayi işletmesinin, işçi ya da köylü sendikasının, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)’nün ya da meslek kuruluşlarının asıl amacı, fiyat rekabetini kısıtlamak

⁵ Sırasıyla, United States Steel hâlini almış La Carnegie, Ford Motor Company ve Montgomery Ward.

⁶ Kuşkusuz, caydırıcı iktidarla ödeyici/ödüllendirici iktidarın arasındaki uçurumu bünyen, ikincisinin baskı etkisini azaltan ücret artışları, işsizlik sigortaları ve sosyal güvenlik uygulamaları.

ya da yok etmek, her türlü ucuz tedarik kaynaklarını mümkün olduğunca ortadan kaldırmaktır. Bu amaç, modern işletmenin hiç de açıkça anlaşmalarını gerektirmez; bunlardan her birinin, kontrolsüz bir rekabetin, hepsinin iktidarını yıkacağını açıkça görmesi yeterlidir. Klâsik geleneğe bağlı iktisatçılar bile, rekabetin bu şekilde zımnen kısıtlanmasını, başka deyişle fiyatların oligopolistçe oluşmasını genellikle kabul etmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla, firma örgütlerinin ilk hedeflerinden biri, kendi iktidarlara piyasanın dayattığı sınırlamalardan, piyasa disiplini denilen şeyden kaçınmak olmuştur ve bu hedefe de geniş ölçüde ulaşmışlardır.

Ne var ki, aksi yöndeki etkiler de kendini göstermiştir. Modern sınaî kalkınmadan doğan refah, tüketiciler üzerindeki ihtiyaç baskısını büyük ölçüde azaltmıştır. Tüketicilere sunulan mal ve hizmetlerin nicel olarak genişleyip çeşitlenmesi, tedarik kaynaklarını çoğaltmıştır. Tüketim mallarına ilişkin tercih alanı, geçen yüzyıla göre sonsuzca daha geniştir; buna bağlı olarak zevk ve gösteriş kaynakları da sonsuzca daha çoktur. Tekel, artık, ödeyici iktidarın üstünlük yıllarındaki gibi pek de umacı olarak görülmemektedir. Bununla birlikte, çok mânidar olan bu olgu üzerinde fazla durulmadığından, sanayileşmiş ülkeler, toplumun bu ayıbı hakkında kaygılanmayı yakın zaman önce bırakmışlardır.

Bu gelişim, iktidarın araçları arasında, ödemedен şartlandırmaya doğru geniş bir değişimi beraberinde getirdi. Tedarik kaynaklarının çoğalmasının doğurduğu çözümlerden biri, halkı, bu kaynakların kendisine gerçek tercih imkânı sunmadığına, o ân satışta olan mal veya hizmetin onu farklı, tek kılacak nitelikler taşıdığına ikna etmektir. Çağdaş yüzyılı karakterize eden ticarî reklamlara kitlesel biçimde başvurulmasının nedeni budur. Bazılarının inandırmak istediğinin tersine, reklam, rekabetin yeni ve aslî şeklini temsil etmez; aksine, eskiden satıcının zenginliği sayesinde müşteri üzerinde uyguladığı iktidarın –kısaca onun ödeyici iktidarının– bir kısmını korumayı hedefler.

Dönüşüm, mal ve hizmet satıcıları iktidarına müşterilerce gösterilen simetrik tepkide açıkça görülmektedir. Kendilerine az verip karşılığını çok isteyen ödeyici iktidara itaat eden müşteriler, mukabil

ödeyici iktidarlarına bizzat sahip olmak için kooperatifler ve müşteri grupları kurdular. Bu gruplar, az parayla çok şey almayı, tedarik kaynaklarını çoğaltmayı, fiyatları düzenleyen devleti ele geçirmeyi ya da piyasadaki tüccar iktidarını tamamen başka yollarla sona erdirmeyi hedefliyorlardı. Ödeyici iktidarı elinde tutanlar arasındaki güç ilişkisinin belirtisi demek olan ürün fiyatları kafa yorulan asıl konuydu. Bugün artık böyle değil. Modern tüketici, malla ilgili gerçeği ya da gerçek diye gördüğü şeyi bilmek amacıyla, mal hakkında yapılan reklamları ve bu şartlandırıcı iktidara karşı koymak için sahip olduğu imkânları neredeyse münhasıran kaygı edinmiştir. Tüketiciyi savunmakla görevli devlet organlarının müdahalelerinde de aynı kaygı gözlenmektedir. Fiyatlar sorunu ikincil hâle gelmiştir; asıl kaygı, reklamda yer alan ifadelerin geçerliliği, reklamda doğru diye gösterilen şeyle ilgilidir. Tüketici haklarının savunulması hareketinin modern mekanizması böyledir. Bu da, ödeyici iktidarın yerini şartlandırıcı iktidara bırakmasına gösterilmesi beklenen tepkiydi.

4

Bugün bir firma, devletin desteğini aradığında, en azından son aşamada yine şartlandırma yoluna gitmektedir. Parlementerlerin ve yüksek bürokratların ardı ardınca satın alınması bugün de terk edilmemiş değildir. Yalnız günümüzde daha duyarlı bir ahlâk anlayışı bu yolu gayrimeşru olarak görmekte, kanunlar da onu önlemeye geniş ölçüde katkıda bulunmaktadır. Firma, esasen isteklerinin ve amaçlarının haklı olduğuna ikna ederek parlamenterleri (bizzat onu ya da seçmenlerini) veya bürokrati etkilemektedir. Güçlü lobi, bu ikna oyununu ustaca oynamayı ve, sırasında, seçtikleri kişiler üzerinde etkili olacak temsilî gruplara ve kurumlara baskı yapmayı bilen lobidir.⁷ Bu süreçte parasal kaynaklar elbette önemli bir rol oynamaktadır. Yine de bu rol, dolaysız bir ödeme eylemi biçiminde ortaya çıkmaz; ama, gerektiğinde, işbirliği yapılan bir parlamenterleri desteklemekte ya da karşıt konumdaki bir başka parlamenterle müca-

⁷ ABD’de, eski savaşıların, sosyal yardımla yaşayan kişilerin ve –ateşli silâhları elinde bulunduranların toplandığı– National Rifle Association üyelerinin kendi amaçları için kullandıkları gücün kaynağı budur.

dele etmekte kullanılacak ikna yollarının satın alınması şeklinde kendini gösterir.

Memurları, parlamenterleri ya da onların seçmenlerini ikna etmek, modern dünyada, doğrudan başvurulmuş bir uygulama değildir. Bu yöntem, izleyici ve dinleyicinin düzenli biçimde sataşkanlık göstermesidir; bu da siyasî hesap ve tahlillerde esaslı bir yer tutar. Yine de bu yöntem, kapitalizm yükselişinin doruğundayken uygulanan doğrudan satın almaya göre daha az etkilidir. Ayrıca, daha önce gördüğümüz gibi, ödeyici iktidar, çözülmez biçimde mülkiyete bağlıydı, mülkiyetse ilke olarak sanayi patronlarının elindeydi. İkna yoluna başvurmak, kuşkusuz, kişinin kendi imkânlarının farklı imkânları –basında, radyo ve televizyonda reklamlar, nutuklar, övgüler gibi– ödeyebilmesi için parasal kaynaklar gerektirmektedir. Fakat bu gerçek dikkate alındığında bile, ikna edici/şartlandırıcı iktidarı elde etmek, yerine geçen ödeyici iktidarı elde etmeye göre çok daha az tekelsel nitelik taşır. Kaynaklar bulunup fonlar toplanabilir. Belli bir ölçüde –elbette bu ölçü çoğu zaman iyice daralmaktadır– ikna edici iktidar, bir örgüt kurmayı başarabilen herkese açıktır.

5

Ayrıca, büyük firmanın, en azından bazı bakımlardan, örgüt çağında sahip olduğu güç, geçen yüzyılda sermayenin ve mülkiyetin egemenliği altındaki güce göre daha zayıftır.

Büyük sınaî işletmeyle özdeşleşen örgüt, ekonomik hayatın başat olgusu hâline gelmişse de, örgütün gücünün de birçok bakımdan bağlı olduğu ideolojik şartlandırma onu izleyememiştir. İdeolojik şartlandırma, kapitalizmin klâsik çağından beri, özü itibarıyla değişmeden kalmıştır. Bu şartlandırma, iktidarın, piyasa ve rekabetçe ortadan kaldırıldığını; hangi niyetlerle icra edilirse edilsin, iktidarı toplumsal kârcılık hedeflerine, piyasa ve piyasada hüküm süren rekabet tarafından yönlendirildiğini belirtmeye devam etmektedir. Bu bakımdan, geçen yüzyılın ideolojisi, gittikçe daha az kabul edilebilir kılan şartlar altında yaşamayı sürdürmektedir.

Ekonomi öğretimi bu olgunun çarpıcı açıklamalarını sunmaktadır. Modern dünyada, –anonim şirketler, sendikalar, devlet gibi–

büyük örgütlerin karşılıklı etkileşimleri hüküm sürmektedir. Özellikle sendikaların ücretler konusundaki talepleriyle firmalarca belirlenen fiyatlar arasındaki etkileşim, günümüzde enflasyonun temel sebebini oluşturmaktadır. Fakat bu tür olguları hareket noktası olarak alan bir el kitabı, üniversal düzeye uygun bulunmaz. Zira, kullanılmadığında ekonomi öğretiminin fazla ciddiye alınmamasına yol açan serbest rekabet ve piyasa kaziyesine dayalı matematik inceliklere uygun değildir.

Böyle bir öğretimin oluşturduğu şartlandırma, etkisiz kalmıyor. Böylece yüzbinlerce zeki genç adam ve genç kadın, sınaî iktidar olgularının idrak edilmesi bakımından önceden donatılmış bulunuyor. İktidara yapılacak hizmetler arasında, bu inancı etkisiz durumda tutmaktan daha önemli hiçbir şeyin olmadığını daha önce görmüştük. “Mikro ekonominin oligopol istilâsına uğramış bir dünyayı mesele edinmesini kabul etmek (...) ‘bırakınız yapsınlar’ sisteminin kimi ideolojik savunmalarını tehdit etmektedir.”⁸

Ne var ki toplumsal şartlandırma, gerçeği öyle pek de görünür biçimde yıkamamaktadır. Piyasanın görünür yüzü, dev firmaların varlığını ve gücünü gizlemekte gittikçe zorlanmaktadır –Exxon, General Motors, Shell ya da Philips gibi firmaların–. Bundan dolayı, öğretimin hâkim ideolojisi olan neoklâsik iktisada gönderme yapmak, sonunda biraz küçültücü bir yananlam kazanır oldu; bu göndermelerde gerçek dışı bir şeyler bulunuyor. Bu noktadan sonra ekonomi eğitimi, gerçeği aydınlatan değil karartan bir faaliyet olarak görünüyor. Bu eğitimin şartlandırma başarısı ise, kuşkusuz, zayıflıyor.

Gerçekte bu çatışma, klâsik ideolojik üniversite dünyasından çıkıp, yüksek mevkideki memurların, halkla ilişkiler servislerinin, büyük işletmelere ait reklam kampanyalarının günlük söylemine damgasını vurmaya başladığında daha da yoğunlaşmaktadır. İktidarın ilacı olarak görülen piyasaya değer atfetmek adına her türlü nüans unutulmaktadır; iktidarı kullanmak bakımından, Exxon ile köşedeki bakkal ya da bir köy eczanesi arasında hiçbir fark bulunmadığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla, şartlandırma, bugün herhangi

⁸ Thomas Balogh, *The Irrelevance of Conventional Economics*, London, 1982, s. 60.

bir şeye, yarın onun tersine inandırılabilen aşırı etkilenebilir insanlar üzerinde başarılı olmaktadır ancak... İşletmelerin tüketiciler üzerindeki propagandası, zaman zaman anlamlı biçimde söylendiği gibi, özellikle güvensizliği sürdürücü etki yapmaktadır. En açık belirtilerine ters düşme pahasına herhangi bir iktidara sahip olduklarını inkâr etmek için, türlü zahmetlere katlanan bu insanların iktidarı kötüye kullanmaları gerekmektedir. Bugün, sanayileşmiş ülkelerde görülen ince kurnazlıklar, kamunun iyiliği için çalıştıklarını iddia eden büyük firmaların yalanlarına inanılmamasından ileri gelmektedir. Modern firmanın, ödeme/ödüllendirme ve ikna yoluyla icra ettiği iktidar, hatırı sayılır düzeydedir; fakat bu iktidar, kapitalizmin altın çağında firmanın, doğrudan doğruya ödeme/ödüllendirme yollarıyla sergilediği iktidarla kıyaslanamaz.

Bu gerileyişin bir başka belirtisi de modern işletmenin devletle olan ilişkilerinde görülmektedir. Geçen yüzyılda devlet ile firmalar ittifak üzerine olduğundan, hükümetle iş çevreleri arasında çatışma düşünülemezdi. Bugünse pek çok insanın gözünde bu iki taraf birbirinin düşmanıdır. İşletmelerce yürütülen toplumsal şartlandırmanın temel kaygılarından birini, devletin müdahalesi, onun dayatacağı kısıtlamalar ve diğer olumsuz yönlendirmeler oluşturmaktadır. Devletle ona bağlı işletmeler arasında ahenk, yalnızca askerî alanda görülmektedir. Bu derin karışıklık, geniş ölçüde şartlandırma ve iknanın, ödeyici iktidar üzerinde kazandığı öncelikten ileri gelmektedir. Ödeyici iktidar, ki eskiden tartışmasız biçimde kapitalist firmanın tekelindeydi. Firmanın satın aldığı parlamenter ve memurların, velinimetlerine karşı tutum almaları diye bir tehlike yoktu. fiartlandırıcı iktidarsa, çok sayıda sosyal grubun devlette pay sahibi olmasını sağlıyor. Bu gruplardan bazıları, sermayenin gücüne şiddetle karşıdır ve gerçek olsun göstermelik olsun, modern devlet le iş çevreleri arasındaki çatışmayı besler.

Fakat devlet de değişti: Devlet, geçen yüzyıldaki gibi, onu kullanmak isteyenlerin elinde bir silâh olmaktan ziyade, kendi öz çıkarları için çalışan bir güç. Burada da öne çıkan kuvvetler, örgüt ve şartlandırma. Modern devlet, onu kendi amaçlarına âlet eden geniş bir örgüt –bürokrasi– yarattı.

XV. DEVLET VE ÖRGÜT

XIX. yüzyılla XX. yüzyılın ilk çeyreğinde modern devlet geniş ölçüde kapitalist iktidarın aracı gibi görünüyordu. Avrupa devrimci geleneğinde yer alan Marx olsun, Amerikan eleştirel geleneğinde yer alan Thorstein Veblen ve Lincoln Steffens olsun, bu noktada tam ittifak hâlindeydiler. Daha önce de gördüğümüz gibi, burada bir abartma vardı; devlet, yurttaşlarının ve kendi görevlilerinin değişik amaçlarını yansıtıyor ve bu amaçlara hizmet ediyordu. Ne var ki devletin yalnızca, sanayicilerle finans çevrelerinin çıkarlarına hizmet ettiği vurgulanıyordu.¹ Bu yüzyılda ve çok önceleri, bugün en bayağılardan sayılan devletle iş çevreleri arasında çatışma olabileceği düşünülme ve bu düşünceye kafa yorulmaya başlanmıştı. Ayrıca, geçen yüzyılda, sanayi iktidarı bir tür tekel ayrıcalığından yararlanıyordu; bu ayrıcalığı ya doğrudan kendisi ya da devlet aracılığıyla kullanıyordu; iktidarı o oluşturunuyordu. Sanayicilerin, kendi kanunlarını dayatmak için sahip oldukları kişilik, zenginlik ve örgüt kaynaklarıyla hiçbir şey başedemezdi. Bu da gerçek olmaktan çıktı. Örgüt çağının çarpıcı özelliklerinden biri, –işçi ve köylü sendikaları, meslek kuruluşları, siyaset kulüp ya da komiteleri gibi– devletin imkânlarını kendi öz hedefleri uğruna kullanmaya çalışan çok sayıda örgütlü grubun

¹ “İş çevreleri, devlet üzerindeki üstünlüklerini, güçlerini ve dikkate değer etkilerini korudularsa da, 1930’lu yıllardan önce devletin siyaseti üzerinde kurdukları neredeyse münhasır hâkimiyete göre, bir gerileme yaşadılar.” Edward S. Herman, *Corporate Control, Corporate Power*, s. 185. İtalikler eklendi.

ortaya çıkması, ayrıca, devlet yapısında –bakanlık departmanları, ajanslar, yetkili makamlar, millî şirketler, askerî güçler gibi– aslı iktidar kaynağı hâline gelmiş iç örgütlerin çokça artmasıdır. Şimdi dik-katimizi gelişmenin iki yönüne çevireceğiz.

2

Modern devlet, iktidarın üç kaynağını yapısında birleştirir: Si-yaset adamlarının kişiliği, yönettiği ve harcadığı kaynak şeklinde kendini gösteren mülkiyet, örgüt. Ayrıca devlet, iktidarı icra etme-nin üç aracına da sahiptir: Caydırıcı iktidar (ki daha önce de gördü-ğümüz gibi, bu aracın sahibi odur), geniş ölçüde ödeyici iktidar ve gittikçe kitlesel düzeyde kullandığı şartlandırma. Bu, bir ölçüde, geçen yüzyılda ve daha önce de böyleydi. Değişen, devletin kurum-sal yapısı içindeki bu değişik bileşenlerin mutlak ve izafi önemi ile, bu bileşenlerin devlet yapısı dışındaki örgütlerce kendi amaçları doğrultusunda kullanılmasındaki yaygınlık ve çeşitliliktir.

İktidarın devletçe veya onun vasıtasıyla icrası incelendiğinde, bu icranın iç ve dış yönlendirmelerin ayırt edilmesi ve bunlar ara-sındaki dolayımın açıklanması gerekir. Dış yönlendirme, parle-mento meclislerince, seçmenlerce ve bunların her biri üzerinde et-kili olan sayısız örgütçe yerine getirilir. Hükümetin dış organları dediklerimiz de bunlardır. İç yönlendirmeye gelince, o, devletin da-imi yapısını oluşturan teşkilâtların günümüzde devasa boyutlar ka-zanmış karmaşıklığı içinde kendini gösterir. Ben bu teşkilâtları hü-kümetin otonom organları diye adlandırıyorum. Bu organlar, tama-men olmasa da geniş ölçüde bürokrasi denilen aygıtla örtüşür.² Bü-rokrasi kelimesine elbirliğiyle yüklenen aşağılayıcı yananlam, ikti-darları ya da kendileri bürokrasiyle çatışmaya düşmüş eski Ameri-kan başkanlarının³ da aralarında bulunduğu pek çok insanın duygu-larına tercüman olmaktadır. Yine de bu, iktidarın otonom biçimde

² Silâhlı kuvvetler kuşkusuz otonom hükümet organlarının ayrılmaz bir parçasıdır; fa-kat onlar, genellikle bürokrasi terimi içine alınmazlar. Bu konuyu izleyen bölümde tekrar ele alacağım.

³ Başkan Carter da, Başkan Reagan da, zihniyetçe taşlanmış, birçok bakımdan ‘kor-kunç’ olan devasa federal bürokrasiye şiddetle karşı çıktı. John F. Kennedy, makul gö-

ya da bürokratlarca icrasının toplum için uğursuz olduğu anlamına gelmez. Tam tersine bu icra, en sivil hedeflere sahiptir: Halkı şiddete, sömürüye ve sefaletle karşı korumak, başka deyişle, caydırıcı iktidarı düzene koymak; bireylerin hayatlarını kazanmalarına yardımcı etmek; eğitime ve sanayinin gelişmesine katkıda bulunmak; bilgiyi geliştirmek; güzel sanatları teşvik etmek; millî kaynakları korumak... ve yüzlerce başka işlev. Otonom ya da bürokratik iktidardan söz ederken toplumun bu iktidara yüklediği değerler hakkında hiçbir hükümde bulunmuyorum.⁴

Hükümetin iç ve dış organları arasına, çoğu zaman, aracı bir organ girer. Amerika’da bu organ, başkan ve ekibidir, hükümet üyeleridir ve bunların kendileri için seçtikleri işbirlikçilerdir. Tüm bu sorumlular, iktidarı kendi amaçları doğrultusunda kullanırlar; en azından verdikleri izlenim budur. Fakat gerçekte uygulamaları, onları, iktidarı paylaşmak için birbirleriyle çatışan iç ve dış güçleri ilişkilendiren araçlar hâline gelirir.⁵

Önce hükümetin dış organlarını inceleyelim:

3

Büyük sanayinin, iktidarını icra ederken, bu iktidarın piyasaya râm olmakla tümüyle ortadan kalktığı yolundaki bir inancı yarmaktan önemli avantaj sağladığını görmüştük. Devletin iktidarı konusunda da aynı mekanizma işlemektedir. Hiçbir şey, devlette ve devlet aracılığıyla yürütülen iktidarı, tüm erkek ve kadınların seçim sandıkları önünde eşit bir egemenliğe sahip olduklarını, çoğunluğun iradesine boyun eğdiklerini, bir ayindeymişçesine tekrarlanıp duran yaygara kadar iyi gizleyemez. Gençlerin kafasına zorla sokulan budur; sahici iyi vatandaşın kabul ettiği budur. Ama günlük uygulamanın açıkça, görülür biçimde, genel olarak yalanladığı da bu-

rünen bir eylem plânı önerildiğinde bazen şöyle cevap verirdi: “Aynı fikirdeyim, fakat idarenin mutabakatını alacağımızı sanmıyorum.”

⁴ Ne de, kuşkusuz, bu iktidarın hakkında kafa yoran birçok yazar için temel felsefi sorun olan meşruiyeti konusunda.

⁵ Bu iktidar ilişkilerinin daha sistematik bir tasviri Dennis H. Wrong’da bulunabilir. *Power: Its Forms, Bases and Uses*, s. 158, vd.

dur. Geçen yüzyılda, demokratik ayin usûlü –çoğu zaman kötü biçimde de olsa– seçmenlerin ve halkın seçtiklerinin satın alındığını, ödeyici iktidarın yandaşçılıkta ifadesini bulan icarasını gizliyordu. Tüm bu vasıtalar, belli bir azınlığın kendi öz amaçlarına hizmet ettirmek üzere çoğunluğun oylarını ipotek altına almasına yarıyordu. Bugünse aynı ayin usûlü, demokratik sürecin daha ustaca yıkılışını gizlemeye yarıyor. Seçmenin egemen olduğu söylenip duruyor ve çoğunluğun egemenliği azınlığın çıkarları uğruna çalınmaya devam ediyor. Bu örgütlenmeler arasında hüküm süren farksa, seçmeni ve seçtiklerini kendi amaçlarına boyun eğdirmek için çalışmakta birbirleriyle canhıraş yarışmalarıdır. Çok sayıda örgütün varoluşu ve bu örgütlerin şartlandırmaya başvurmalarının amacı budur. Kimi büyük işletmeler, silâh sanayii, genel anlamda iş çevreleri, işçi ve köylü sendikaları, dinî kuruluşlar, tüketici haklarını koruma dernekleri ve daha dar alanlarda uzmanlaşmış neredeyse sonsuz sayıda örgüt, kendi çıkarlarına, seçmeni tâbi kılmak için, iktidarın dış organlarının işleyişine rahatlıkla katılmaktadır. Mülkiyet ve onun sağladığı ödeme gücü, burada kesin bir rol oynamaktadır. Fakat istisnâî durumlar dışında, kendisine ödeme yapılanlar seçmen ya da seçilen değildir; aksine, gerçek iktidar enstrümanları hâline gelmiş olan şartlandırma araçlarını ellerinde bulunduranlardır.

Modern devlet, hele de ABD, bu araçları yoğun biçimde kullanmaktadır. Nutuklar, gazetelerde yayımlanan ilân ve makaleler, radyodaki ve özellikle televizyondaki reklam spotları, modern seçim kampanyalarında kesin bir rol oynar. Bu araçları kullanmakta gereken yetenek ve yetkiye sahip olduğu sanılan uzman bay ya da bayan, aday kadar önemli bir kişidir.⁶

Tahmin edileceği gibi, söz konusu şartlandırmaya direndiklerini ileri sürenler de aynı düzlemde kalarak ona karşı koyarlar. Seçmenlerle parlamenterleri, kürtağın kötü olduğuna inandırmak için örgüt-

⁶ Modern çağda paranın politikadaki rolü konusunda, gevşek yapısına rağmen hacmiyle saygı uyandıran bir tahlil için bkz. Henry Bretton, *The Power of Money*, Albany, N.Y., 1980, s. 164 vd. Yakın zamanlarda, Elizabeth Drew, *Politics and Money* (New York, 1983) adlı kitabında konuyla ilgili ilgi çekici bir durum değerlendirmesi yaptı.

lenen kimseler, karşılarında, bu konuda kadına kendi seçimini yapma hakkının tanınmasını kabul ettirmek için örgütlenenleri bulurlar. Vergi indirimlerinin ya da istisnalarının örgütlü taraftarı, –hani şu çalışmaya ya da tasarruf etmeye özendirilmek için bağıra bağıra istekte bulunanlar– vergi kaçakçılığı ile mücadelenin örgütlü taraftarlarıyla karşı karşıya gelirler. Devlet okullarına ibadetin yerleştirilmesini isteyenler, ibadeti tapınaklara hasretmek ya da onun faydalarından vazgeçmeyi yeğlemek isteyenlerle çatışırlar.

Örgüt ve şartlandırma, iktidarın dış organları üzerinde etkili olmak için öylesine kolayca kullanılırlar ki, kimse bunlardan yoksun kalmaz. Fakat araç bu denli sık kullanılmaktan dolayı etkinliğini kaybetmektedir. Çeşitli medyaların, kitapların, nutukların, broşürlerin ya da diğer şartlandırma araçlarının böylesine mebzul biçimde kullanılması, insan zihninin ememeyeceği bu dalgaya karşı hem seçmenlerde, hem parlamenterlerde bir bağışıklık yaratmıştır. Ne var ki, şartlandırmanın kullanılmasında hiçbir sonuç alınmaması ya da pek az sonuç alınması, hiç de bu yola başvurmayı engellemektedir. Çünkü bu denli geniş kullanım alanı olan tek araç budur. Sonra o, kullanan az buz güçlülük hissi de vermez! Miting yapan, nutuk çeken, televizyonda konuşan, bir reklam spotu satın alan, bir kitap yayımlayan, bir makale ya da başyazı yazan kişi, işin tabiatı gereği, bir gücü kullanıyor olmalıdır. Bizzat eylem, sonucun yerini almaktadır: Çağımızda, bir iktidar aracını kullanmakla iktidarı icra etmek, bile bile birbirine karıştırılmaktadır. Burada iktidar yanılgısının daha genel bir özelliğiyle karşılaşıyoruz. Bu konuya tekrar döneceğiz.

4

Hükümetin dış organları üzerinde örgütlerce uygulanan şartlandırmanın etkinliği VI. ve VII. bölümlerde ifade edilen diğer ilkelere sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yüzden iç disiplin ne kadar katı ise, seçmenler ve seçilmişler nezdinde yürütülen eylem de o kadar verimli olma şansına sahiptir. Ve güdülen hedefler ne kadar azsa, bu disiplin o kadar kolayca uygulanacaktır. National Rifle Association'un Amerikan seçmenleriyle parlamenterleri üzerinde uyguladı-

ğı bu önemli güç, öldürücü silâhlara sahip olma ve –tahmin edilebileceği üzere– onları kullanma hakkını savunmak ya da bu hakkı elde etmekle sınırlıdır. Amaçların böyle sınırlandırılması ve bu disiplin, kadın haklarına taraftar ya da karşı olan, ‘çalışma özgürlüğü’ hakkındaki yasalara taraftar ya da karşı olan örgütlerde de görülür. Tek bir hedefi ya da çok mahsus çıkarları savunan baskı gruplarının genellikle saygı hâlesiyle çevrelenmesi bundan ileri gelmektedir. Bu hususta şunu da belirtmek gerekir ki, aynı sayıda milletana sahip muhafazakâr örgütlerin, hükümetin dış organları üzerindeki otoritesi sol örgütlerinkinden daha güçlüdür. Bu yüzdendir ki, seçmenlerden daha az ilgi görmelerine rağmen, kadın haklarına ve kürtaja değgin mevzuata karşı mücadele veren örgütler, muhaliflerine göre parlamenterler nezdinde daha saygın konumdadır. Bu, muhafazakârların daha çok telâffuz ettikleri disiplin zevkiyle ilgili bir durumdur. Zihniyetleri, onları, kabul görmüş fikirleri benimsemeye sevk ederken, liberallerin anlayışı onları sorgulamaya, itiraz etmeye, tartışmaya götürmektedir.

5

Devletin otonom organları, modern yönetimin işlerini üstlenen birçok değişik ve çoğu zaman büyük örgütten oluşmaktadır. Bu bakanlıklar, ajanslar, bürolar, komisyonlar ya da makamlar, devlet aygıtının daimî yapısını oluşturmaktadır. Bu aygıtta, iktidar kaynağı olarak kişilik ihmal edilebilir bir rol oynamaktadır; devlet içinde çalışan insanlara, yüzü olmayan bürokratlar denmesi boşuna değildir. Bu insanlar, yönettikleri ve kimi zaman devasa boyutlarda olan kaynaklara daha çok şey borçludurlar.⁷ Fakat aslında güçlerinin kaynağı, örgütte yatmaktadır. Geniş, karmaşık ve çoğu zaman disiplinli örgütte.

⁷ Hükümet dışı organların otonom organlara göre temel iktidar aracı, bu ikincilerin yararlandığı ödeyici/ödüllendirici iktidarın ya da daha ziyade, onun temelindeki malî kaynakların, yani bütçe ödeneklerinin kullanımını sınırlandırma yetkileridir. Fakat, –neredeyse– münhasıran ondan beklenen yarara rağmen, bu aracın mutlak bir etkinliği yoktur. Otonom organlar, merkezi otoritenin kimi düzenlemeleri ve genel bir özetinden sonra, bütçelerini parlamenterlere sunarlar ve hemen hemen bütün olağan durumlarda bu bütçe kabul edilir.

İktidar araçlarına gelince, her üç araca da sahip olması, hükümetin otonom organlarının karakteristiklerinden biridir. Söz konusu organlar, değişik derecelerde ve mahkemelerin nihai kontrolü altında caydırıcı iktidarı elde bulundururlar; ödeme kapasiteleri önemli ölçüdedir; dolaylı ve dolaysız şartlandırmayı da etkin biçimde kullanırlar. ABD hakkında sık sık söylendiği gibi, iktidarı sınırlı devletten bahsedildiğinde, hemen daima caydırıcı iktidara gönderme yapılır. Çok daha somut olan ödeyici ve şartlandırıcı iktidarlarsa, ölçülebilir ahlâkî ve hukukî kısıtlamaya uğramazlar.

Dolayısıyla, hükümetin bu otonom organlarında şartlandırma aslî bir rol oynar. Her güçlü yönetim, genellikle ödeyici ve tabii sık sık caydırıcı iktidara sahip olsa da, esas olarak şartlandırmaya dayanır. Bu yönetimin hedefleri hakkındaki genel kabul –başka deyişle dolaylı şartlandırma– bu hedefler için medya, basın ve halk toplantılarınca sürdürülen haber akışıyla varlığını korumaktadır. Ayrıca, halka yansıtılan bilgilerin ustaca manipülasyonuna da başvurulmaktadır. ABD’de Pentagon, CIA, Dışileri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Konseyi, yayımladıkları haberleri, bu haberlerin ve söz konusu kuruluşların faaliyetleri hakkında elde edilen imajın, aynı kuruluşların amaçlarına en iyi hizmet etmesini sağlayacak şekilde ve sistemli bir ihtiyatla seçerler. Söz konusu yönetimce açıklanan hedefleri birbiriyle çelişik duruma düşürecek her haber, sistemli bir biçimde engellenir. Bu amaçla, sık sık kimi bilgiler ‘sır’ diye damgalanır. Bu demektir ki, söz konusu bilgileri izinsiz olarak açıklayanlar, zecrî tedbirlerle karşılaşır. Hiçbir şey, “izinsiz bilgi sızdırmaktan” daha belalı ve bürokrasi içinde daha kınanacak bir eylem değildir. Haberlerin manipülasyonu, ‘sırlar’ın sızdırılması veya saklanması üzerine yapılan incelemeler, tartışmalar, iktidarın kaynağı olarak şartlandırmaya verilen önemi göstermektedir. Burada düpedüz bir iktidar enstrümanı görmekte ne gazeteciler yanılıyor, ne kamuoyu. Ticaret, Çalışma ve Tarım bakanlıkları gibi, haberlerin manipülasyonuna imkân bulamayan federal yönetimler, bu imkâna sahip olan yönetimlere göre çok daha güçsüzdürler.

Bu kapasite, bir örgütün dış iktidarının şartı olan iç disiplinin tezahüründen başka bir şey değildir. Bir örgütün, memurlarını kendi

amaçlarına itaat ettirmesi, her şeyden önce bu memurların ifade özgürlüklerinden vazgeçmeleri anlamına gelir. Uçtaki, ama istisnaî olmayan durumlarda bu itaat, örgütün amaçlarına zarar verecek her konuda düşünce özgürlüğünden feragat etmeyi gerektirebilir. İşte o zaman kişi, iyi bir asker, iyi memur, iyi görevli, iyi diplomat diye nitelendirilir; o zaman “yaptığına gerçekten inanan” biri olur. Bu bağlılık ne kadar tam ve ne kadar işe yarar olursa, yönetimin gücü de o kadar büyük olur.

Otonom hükümet organlarının şartlandırıcı gücü, modern devletin gördüğü işlerin genişliğinden ve karmaşıklığından da destek alır. Bu karmaşıklık, halkın, devlet işlerini kavramasını ve itaati aranan yönetilenlerin yerinde tepki göstermesini önler. Öngörülen hedeflerin, eğitilmemiş bir zekânın kavrayamayacağı kadar karmaşık olduğu, belli aralıklarla tekrarlanır; bu fikri gündemde tutmak, uygulanan sosyal şartlandırmanın bir yüzüdür. Özellikle ABD Dışişleri Bakanlığı ve diğer devletlerin dışişleri bakanlıkları, yakın zamanlara kadar iktidarlarının önemli bir kısmını şu iddiadan alıyorlardı: Dış politika sade vatandaşın ya da sıradan siyaset adamının anlayamayacağı kadar incelikli ve karışık bir alandır. Bu konuda fazla bilgisi olmayanlara düşen, konuya mesafeli durmak ve bilgi ve beceri tekeline sahip uzmanlar iktidarına karşı çıkmamaktır. Bugünse, silâhlanma politikasından ve silâhlanmanın kontrolünden sorumlu olanlar, çıkarları için aynı tekniği kullanıyorlar – buna gelecek bölümde değineceğiz. Fiilî teknolojik karmaşıklığa veya devlet işlerinden herhangi birine bağlanan bu bilinçli şartlandırma, şu cümlede ifadesini bulan bir itaat biçimine yol açmaktadır: “Bu sorunu uzmanlara bırakmalıyız.”

Otonom hükümet organlarının gücü, nihayet, bu organların hükümet dışı organlar düzeyinde faaliyette bulunan kuruluşlarla doğrudan ilişkilerine ve bunun yanında bir şartlandırmanın devreye sokulmasına bağlıdır. Bu konuda aşırı örnek, Savunma Bakanlığı ile silâh üreticisi firmalar arasındaki ittifaktır. Fakat, yönetimlerin önemli bir bölümü, belki çoğu, hükümet dışı organlar nezdinde bu tür müttefiklere sahiptir: Bu müttefikler, Tarım Bakanlığı için tarım sendikalarıdır;

dışişleri Bakanlığı için elit sosyetenin çok kapalı kimi çevreleridir; İçişleri Bakanlığı'na bağlı alanlardaki kimi hizmetler için ise, sürüleri devletin topraklarında otlayan hayvan yetiştiricileridir; askerî mühendisler için televizyon kanallarını kullananlardır.

Otonom hükümet organlarının iktidarı, hükümet dışı kuruluş ve bireylerin istekleri hilafına kullanıldığında, iktidarın diyalektiği tehlikeye atılmış olur. Savunma Bakanlığı'nın ve silâh sanayiinin hastalık yayıcı girişimleri karşısında, nükleer silâh aygıtının durdurulması için çalışan bir hareket gelişmektedir. Federal toprakların korunmasını sağlamak için korumacılar birleşmektedir; zehirli atıklar için yetkililerin gösterdiği kayıtsızlığa karşı çevreciler örgütlenmektedir. Her zaman olduğu gibi, iktidar, genellikle simetrik olan bir karşı-iktidarı teşvik etmektedir.

Örgütün bu üstünüğü ve otonom hükümet organlarının gücündeki şartlandırma veya ikna, yine de, her zaman aynı düzeyde kendini göstermez. FBI'ın uzun süre arz ettiği durum, bize, üç kaynağa ve üç araca dayanan güçlü bir bürokrasinin örneğini vermektedir. J. Edgar Hoover zamanında FBI'ın başında, tartışmasız hâkim şahsiyetlerden biri vardı. Kongre'ye bu kurumdan ihtiyacı olan ödenekleri esirgemiyordu. FBI, böylece, sıkı disiplin altında, yani bünyesindeki herkesin Büro'nun hedeflerine tümüyle bağlı olduğu bir örgüte sahipti. Araçlara gelince, Federal Büro, kâh yasal çerçeve içinde kalarak, kâh bu çerçevenin dışına çıkarak, kendisine karşı koyanlara ya da yöntemlerini eleştirenlere misillemede bulunarak, caydırıcı gücünü kullanabiliyordu. Kendisine yardımcı olanları ise cömertçe ödüllendirebilecek imkânlara sahipti. Nihayet, imajına düşkün olan Büro, hedeflerinin erdemli yüceliğine, örgütünün karşı konulmaz etkinliğine, ulusu kendilerinden korumak için mücadele ettiği bozguncu ve suçluların ciddî boyutlu yıkıcılığına olan inancı özenle besliyordu. Tüm bu faktörlerden, uzun zamanlar, hiçbir başkanın karşı durma tedbirsizliği gösteremediği bir güçler karması ortaya çıkmaktadır. Fakat diyalektik burada da işin içine giriyor. FBI, gücünü ciddî biçimde kemiren kendi muhalefetini doğurdu.

6

Otonom ve haricî hükümet organları arasında, bir ölçüde bu organların üstünde, hem icraî hem de fikrî bir iktidar yürürlüktedir; Birleşik Devletler’de bu iktidar, başkan ve onun atadığı çalışma arkadaşlarından oluşan çevre tarafından temsil edilir. Tabiidir ki, başkan, bizzat kendi şahsında bir iktidar kaynağı oluşturmaktadır. Fakat onun görevi, iktidarın icrasını dönüştüren modern eğilimlerce geniş ölçüde etkilenmektedir. Sanıldığından ve daima yazıldığından daha az belirleyici olsa da, kişilik yadsınamaz önemini korumaktadır. Başkanın sahip olduğu imkânlar, iktidarın önemli bir kaynağıdır; burada da, örgütün rolünün önemli ölçüde büyüdüğü görülmektedir. Başkan, kalabalık bir beyin takımının ürünüdür; bugün yetmiş dokuz erkek ve kadın, başkanın çevresindedir ve görevinde ona yardımcı olmaktadır. Franklin D. Roosevelt dönemine kadar Beyaz Saray’da böyle bir iç aygıt neredeyse yoktu: Woodrow Wilson konuşmalarını yazı makinesiyle bizzat kendisi yazardı.

İktidar araçlarına gelince, caydırıcı yollara başvurma, kuşkusuz, sıkıca sınırlanmıştır. İcranın başının kovuşturmalar ve daha ciddi bir nedenle cezalar konusunda herhangi bir egemenlik kullanması, ne uygun ne de meşru görülür. Buna karşılık, başkanın ödeyici/ödüllendirici gücü dikkate değer ölçüdedir; doğrudan ya da dolaylı olarak elinde bulundurduğu, bahsettiği ya da vermeyi reddettiği kaynaklar, ona çokça itaat devşirme imkânı vermektedir. İnsanların çok büyük bir kısmı bu beklenmedik iyiliği isterler ve onu kaybetme korkusuyla yaşarlar. Bu ödeyici/ödüllendirici güç, önemsiz şeylere varıncaya kadar uygulanır –sosyete gösterilerinde yer almak, açık sadakat gösterenlere ufak tefek nişanlar ya da hediyeler dağıtmak gibi.

Fakat günümüzde başkan, kaçınılmaz olarak, daha çok şartlandırma ve iknaya dayanmaktadır. Bu hemen hemen, başkanlık örgütünün işleriyle onun gerektirdiği işlere münhasır bir konudur. Basın toplantılarına, nutuklara, halkın huzuruna çıkmalarına ve daha genel biçimde basını devreye sokan her şeye azamî dikkat gösterilir. Hükümet dışı organları –seçmenler, devlet aracılığıyla bir gücü

kullanmak isteyen örgütler– etkileme gereğinin kendini hissettirdiği her defasında, neredeyse otomatik biçimde başkanın televizyon konuşmasına başvurulur. Burada, aranan şartlandırmanın etkisiyle çelişecek haberlerin yayılmasını kontrol etmek ya da engellemek önemli görülmektedir.⁸

7

Ne kadar önemli olursa olsun, başkanlığın gücü, abartıldığında azımsandığından daha vahim hata yapılmaktadır. Çünkü, konu ister otonom hükümet organlarının değişik kesimleri arasındaki çatışmalar, ister bu kesimlerle hükümet dışı organlar arasındaki çatışmalar olsun, yüzeysel bir bakışla başkana atfedilen gücün geniş bir kısmı, karşıt merciler arasındaki arabuluculuk rolünden doğmaktadır. Bu rol ikincil bir işlev değildir; yine de bu işlevde, başkanın ya da ekibinin değil, karşıt örgütlerden birinin veya diğerinin yahut kısmen her ikisinin iradesi dile gelir.

Başkana ait gücün görünüşünü büyötmeye katkıda bulunan başka faktörler de vardır. Geleneksel olarak, iktidar kişiliğe bağlandığı, başkanın kişiliği ise çok belirgin olduğu için, genel geçer fikirlerle –ya da fikir yokluğuyla– bağdaşmak uğruna gerekli görölen tüm güç, başkana atfedilir. Bu kıyaslamamızın ilk kurbanları başkanlığın vakanüvisleridir.

Ayrıca burada da, günümüzde şartlandırma ve iknaya ağırlık verilmesi oranında önemli boyutlar kazanmış olan bir güç yanılgısıyla karşılaşırız. Söz konusu iktidar aracıyla, –caydırıcı ya da ödeyici ve ödüllendirici yöntemlerin uygulanmasıyla sağlanan nesnel sonuçların aksine– ancak öznel ve gözle pek görölmeyen bir itaat elde edilebilir. Bu yüzden, –daha önce gördüğümüz gibi– beklenen itaati sağlamış olarak sürekli elde tutma eğilimi güçlüdür. Başkan,

⁸ Richard Nixon’ın başkanlığı döneminde bu kontrol çabaları, sonunda açık açık yapılmaya başlayan ‘muslukçu’ uygulamalarına ve başkanın çevresindeki kişilerin telefonlarını dinlemeye bel bağlanmasına yol açtı. Yine de bu uygulamalarda şikâyet konusu olan, haberin yayılmasını denetlemek için gösterilen çabalar değil –onlar tabii görölür– fakat kullanılan yöntemlerdir.

televizyonda halka hitap ederse, yeni silâhlanma politikasını açıklarsa ya da bütçesinin gerekçesini savunursa, olumlu bir tepki alacağı ileri sürülecektir. Burada da bir kez daha, eylem ile sonucu birbirine karıştırılmış olacaktır.

Başkanın mahiyetinde bulunanlar, sözü edilen güç yanılgısını büyütmektedir. Bu kişiler, başkanlığın işleyişine yönelik derin bir coşku içindedir. Hükümet başkanının gücünü yüceltmekle, halkın gözünde kendi güçlerini de yüceltmış olurlar. Bu da onların kendilerinden hoşnut olma duygularını besler. Fakat, Beyaz Saray'ın çevresinde dört dönen gazetecilerle medya uzmanları söz konusu yanılgının büyümesine daha çok katkıda bulunur. Bu şartlandırma zanaatçılarının tümü, başkanlığın yaymak istediği ya da bazen yayımını önlemek istediği fikirlerin oluşmasına kaçınılmaz bir katkı sağladıkları duygusu içindedirler. Bu rolün kendilerine verdiği iktidar sarhoşluğuna karşı koyabilenler nadirdir.⁹

8

Yine de bütün bunlardan, iktidarda yanılgının payının realiteninkinden fazla olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Devletin gücünün öyle tezahürleri vardır ki, orada realitenin ağırlığı gerçekten bunalıcıdır; –özellikle bu tezahürlerle ilgili öyle derin bir şartlandırma uygulanır ki, samimi analizler bile ulusal çıkarlara zarar vereceği eleştirisine maruz kalır. Bu söylediklerimiz, özellikle, uygulaması tehditlerle yüklü mükemmel bir güç olan askerî güç için geçerlidir. Gelecek bölümde bu konuyu ele alacağız.

⁹ Beyaz Saray'a bağlı basın ve televizyon gazetecileri, sorumluluklarından, yani üstlendikleri iktidarın öneminden çok etkilenirler. Hemen hepsi bu konuda bir kitap yazmayı tasarlar ve her yıl çokları da bunu yapar. Bu eserlerden hiçbirisi, bizzat yazarın tanık olduğu yürütme erkinin işleyişini, ne küçük gösterir ne de hafife alır. Ve sizi eleştirilerden böylesine uzak tutan pek az konu vardır. İnsanlarca gerçeğin yanılsamadan ayırt edilememesi şartlandırıcı/ikna edici iktidarın doğasında vardır. Yazarınsa, gücünü herhangi bir şekilde abartmasından dolayı eleştirmekten korkacak bir şeyi yoktur. Zira onu eleştirenler, en az onun kadar inanmış kendi meslektaşlarından başkaları değildir.

XVI. ASKERÎ İKTİDAR

Bir bireyin yalnız kendi isteğiyle değil, aynı zamanda yerine getirilmiş görev duygusuyla başkasının iradesine boyun eğmesini sağlamak, bir iktidar için parlak bir başarıdır. Fakat en büyük başarı bu bireyin yönlendirildiğinin farkına bile varmamasındadır. fiartlandırmanın en olgun başarısıdır bu: İtaati bilinçli bir irade işi değil, şu veya bu tutuma verilmiş tabiî desteğin devamlılığı hâline getirmek. İtaat etmeyenler sapıklardır. Bu tür itaat, geniş ölçüde, bugün otonom hükümet organlarının en güçlüsü olan ordu kurumunun devşirdiği itaattir. Güçlü bir millî savunmaya destek vermek vatan sevgisini en tabiî biçimde ortaya koymaktır, gerçek anlamda iyi yurttaşın burada karşı çıkacağı hiçbir şey yoktur. Fakat böylesine verimli olan bu şartlandırma, çok geniş bir gücün sadece bir yüzüdür. Ordunun gücü, önemli bulunan bütün kaynaklardan beslenir ve bütün araçları olağanüstü etkinlikle kullanır. Başlı başına varlığıyla, daha ötesi, potansiyel ve hattâ muhtemel sonuçlarıyla ürküntü veren gerçek de budur.

Bununla beraber, ordunun gücü dikkatten kaçmamıştır. Bugün, bu güç, diğer bütün iktidar güçlerine göre, kamuoyunda daha vahim bir rahatsızlık, dahası direnç doğurmaktadır. fiimdi, bu kaygıların fiilen doğrulandığını tespit etme durumundayız. Bu gücün kaynaklarını daha açık kavramanın, ona karşı çıkmaktaki kararlılığımızı güçlendireceğini ümit etmeliyiz.

2

Askerler, iktidarın üç kaynağından ikisiyle fazlaca donatılmışlardır: Malî kaynaklar ve örgüt. Eskiden, hele de savaş zamanlarında, kişilik de önemli bir rol oynuyordu. Daha İkinci Dünya Savaşı'nda bile, ABD- İngiltere, Almanya nüfuzlu şeflere sahipti: George C. Marshall, Dwight D. Eisenhower, Douglas MacArthur –barış zamanında da belirgin biçimde güçlü kişilikler– Bernard Montgomery, Erwin Rommel. Kişilik zaafa uğradığı zaman, basının gönül okşayıcı desteğiyle kişilik imal edilirdi. Fakat bugünkü ordu kurumu içinde, kişilik fazla anlam taşımamaktadır. Vietnam Savaşı'nın general-leri, kendilerini unutulmaz kılmak için gösterdikleri tüm çabalara rağmen, çabucak unutulup gittiler.¹ Bu durum, bugün silâhlı kuvvetler üzerinde resmî bir otoriteye sahip kişiler için daha da geçerlidir. Pentagon dışında, genelmeydaki komutanların isimlerini bilen biri zor bulunur. Burada da diğer alanlarda olduğu gibi örgüt çağı, bürokratik anonimlik yoluyla kişiliğin yerini almıştır.²

Sahip oldukları ve kullandıkları devasa kaynaklarla kurumsal disiplin altında çalışan geniş örgütleri askere, dikkate değer bir caydırıcı güç vermekte ve hem ödüllendirici, hem şartlandırıcı yöntemlerle toptan bir itaat devşirmelerine imkân sağlamaktadır.

Ordu kurumunun malî kaynakları üzerinde durmaya pek gerek yok. Birleşik Devletler'de diğer hiçbir gücün bu kaynaklara eş kaynağı yoktur.³ Bu kaynaklar içinde, sadece silâhlı kuvvetlere ve onlarla birlikte çalışan sivillere ayrılan ödenekler değil, aynı zamanda silâh sanayileriyle bunların büyük yatırımlarına altyapı ve sabit serma-

¹ Askerî bir savaşa katılan gazeteci, çoğu zaman, izlediği generalin emirlerine tâbidir. Vietnam'da askerî gücün belirleyici zaafılarından biri, basın üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesiydi.

² Günümüzde sentetik kişilik imali, savunma bakanları için yaygın olarak uygulanmaktadır. İşbaşında oldukları zaman bu kişiler, güç kazandırıyor gibi görünen, fakat özel hayata dönülünce bu özelliklerini yitiren kimi karakter çizgileriyle donatılır.

³ “Savunma Bakanlığı daha fazla insan istihdam eder ve mal ve hizmet alımları için hükümetin tüm geri kalan kesiminden daha fazla harcama yapar. Sağlık Bakanlığı da önemli bir bütçeye sahiptir, ama bu bütçe hemen tümüyle, bakanlığın ödemelerini üstlendiği sosyal transferlerden ibarettir.” Adam Yarmolinsky, *Governance of the U.S. Military Establishment*, New York, 1982, s. 1.

ye olarak verilen ödenekler de yer almaktadır. Bu zenginlik, piyadelerin, denizcilerin ve havacıların, Savunma Bakanlığı'nın devasa sivil bürokrasisinin, silâh ve değişik materyal üreten firmalardaki memur, kadro ve maliklerin itaatlerini satın alma imkânı vermektedir.

Bu ödeyici/ödüllendirici güç, kendini herkesin gözleri önüne serer. Hattâ öylesine açık seçiktir ki, askerî gücün merkezini tayin etmekte biraz yanılığa düşülmüştür. İktidarla sanayi kapitalizmini birleştiren, haksız yere adı derine çıkmış bir geleneğe göre –aslında, Marksist düşüncenin ve geçen yüzyılın başat eleştirel tutumunun bir kalıntısı– askerî güç, özünde, savunma için çalışan sanayilere bağlı olarak ortaya çıkar. Bu sektörün patronları ipleri elinde bulundurur: Askerî bütçe, sektörün hem eseri hem de kârlarının kaynağıdır. Kuşku yoktur ki, bu biçimde işleyen güç büyüktür. Bu güç, bilginlerin, mühendislerin, memurların, işçilerin ve savunma sektöründen geçinen tüm nüfusun itaatini sağlar. Parlementerlerse, özellikle silâh firmalarının seçim kampanyalarına yaptıkları katkılar sayesinde, söz konusu güç hakkında, sürekli canlı tutulan bir bilinç taşırlar. Böylece, askerlerin ödeyici/ödüllendirici gücü, hükümet dışı organlara nüfuz etmekte ve bir ölçüde onlara hâkim olmaktadır.⁴ Bu denli istilâ edici silâh sanayii ve onun hükümet dışı organlarla sürdürdüğü böylesine açık ilişkiler, askerî gücün ifadesini bulduğu diğer kuruluşları unutturmamalıdır. Bu sanayi, beyni otonom hükümet organlarında, daha açıkçası Pentagon'da olan geniş bir yapının parçasından başka bir şey değildir. Ödeyici/ödüllendirici güçleri ve bu gücün kaynaklandığı sermaye ya da bütçe ödenekleri olursa olsun, askerlerin elindeki en güçlü araç, şartlandırma alanıyla ilgilidir ve doğrudan doğruya örgütten doğmaktadır.

⁴ Ve askerler, en hafifıyla, ölçülü bir sessizliği hâkim kılarlar. İşletme yöneticilerinin, savaş ve nükleer yok oluş tehlikesi karşısındaki korkularını açıkça ortaya koymaktan çekinmelerini yorumlayan, Control Data Corporation'un başkan yardımcısı ve Doğu-Batı Antlaşması'yla ilgili Amerikan Komitesi'nin başkanı Robert Schimidt, "birçok işadammının bu tür tartışmalara girerek imajlarını düzeltmemeyi yeğlediklerini", zira "böyle davranmakla hükümetçe veya yönetimce gerçek yüzlerinin görülmesini engellediklerini" vurguluyordu. Alden Computer Systems Corporation'dan William Alden ise, Pentagon'un firmalarını kara listeye almasından korktukları için, birçok patronun tavrı almayı reddettiğini söylüyordu. İktibas eden Florence Graves, "Are These Men Soviet Dudes?", *Common Cause*, Ocak-fiubat 1983.

3

Günlük hayatta, ifade özgürlüğüne belli bir değer yüklenir. Fakat bu özgürlük, büyük bir örgütün katı disipliniyle ve buna simetrik biçimde dışarıya yansıttığı kudretle taban tabana çelişiktir. İster silâhlı kuvvetler söz konusu olsun, isterse onların sivil yardımcıları, askerî örgütün ikna edici, şartlandırıcı gücü, daha önce de gördüğümüz üzere, özgür ifadeye değil, ödeyici/ödüllendirici ve caydırıcı araçlarla güçlendirilmiş disipline dayanır. Örgütünün hedeflerini çekincesiz benimsemiş bir asker, terfi eder ve çeşitli şeref ödüleri kazanır. Asi askerse, onur kırıcı bir rütbe indiriminden askerî mahkemeye çıkmaya kadar uzanan bir cezaya maruz kalır. Sadece askerî disiplin böylesine caydırıcı bir gücü istinat edebilir; kamusal veya özel diğer hiçbir örgüt bu güce erişememiştir.

Disiplin, askerî güçle ilişkili otonom organların sivil branşları üzerinde bu denli bir sertlikle uygulanmaz. Bununla beraber, Pentagon'un memurları, pek de, örgütlerinin hedefleriyle çelişen davranış ya da ifadeleriyle tanınmazlar. Bu hedefleri beğenmediğini açıkça söyleyen, uyarılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Daha ustaca başkaldırıları içinse, her örgütte olduğu gibi, bunları bastırmanın birçok yolu vardır. Suçlu, terfilerinin yapılmadığını, ortak çalışmadan çıkarıldığını, sorumsuz ve az işe yarar birey yerine konduğunu, eğlencelerden uzak tutulduğunu görür. Disiplini koruma konusunda hiçbir yöntem esirgenmez: Çünkü, askerî güç için hiçbir şey, kamuoyuna verilen örgüt içi çatışma ya da uyuşmazlık izleniminden daha zararlı değildir.⁵ VI. ve VII. bölümlerde, dış eylem için bu disiplini hangi gücün sağladığını gördük.

4

Askerlerin ikna edici/şartlandırıcı gücü, açıkça tanımlanmış düşmanlara hayatî derecede muhtaçtır. Güçlerini, geleneğin ağırlığından, törenlerin zevkinden ya da kimi tedbirlerin endişelerinden daha çok ortaya koymak isterlerse, askerlere düşman bir tehdit ge-

⁵ 1982'de, genelkurmaydaki komutanların çoğunun sıkıştırılmış MX füze üstleri kurulmasına karşı olduklarının duyurulmasında olduğu gibi.

rekir. Ödeyici/ödüllendirici gücün kaynağı olan ödenek ve kredileri elde etme imkânı veren de bu tehdittir: Örgüt içindeki ve dışındaki kanaatleri pekiştiren de. Zira, iç disiplin sıkı tutulursa, dış uyumsuzluk ya da muhalefet, düşmana yardım etme ya da ondan esinlenme şüphesi ve suçlamasına maruz kalır.⁶ Bu aykırı ve muhalif düşünceleri dile getirenler, en hafif deyiimiyle, iyi vatanseverler değildir, en ağırlıyla ise, gerekli ceza tehdidiyle birlikte neredeyse vatan hainidir. Derin bir şartlandırma, dış tehlike hâlinde, vatan sevgisini hayatî bir değer hâline getirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Kuzey Kore, Çin, Kuzey Vietnam ve özellikle Sovyetler Birliği, Birleşik Devletler'de dış tehdit işlevi gördüler. SSCB ile ilişkiler biraz yumuşadığı 1970'li yıllar, Amerikan askerî gücüne görünür biçimde zarar vermiştir. Yumuşamanın terk edildiği 1980 sonrası yıllarda askerî harcamaların önemli ölçüde artması hiç de rastlantı değildir. Biri, açıkça, diğerrinin şartıdır.

Bu düşmanın varlığı, haberlerle ikna/şartlandırma araçlarına el koyma hakkı verir. Askerî sırları düşmandan saklama gereği, onları halktan da gizlemenin haklı gerekçesi olmaktadır. İfşa edilen şeylerse, geniş ölçüde, kamuoyuna aşılınmak istenen fikirleri en iyi destekleyen öğeler hâline getirilmektedir (örneğin düşmanın niyetlerinin askerlerce takdimi ve bundan doğan silâhlanma ihtiyacı). Silâhlanma sorunları üzerine derinlemesine yapılacak her tartışmanın üstü, sırlarla ve bu sırların açıklanması hâlinde öngörülen cezaî müeyyidelerle örtülüdür. Askerî gücün habere el koyması ve onu kullanması şartlandırıcı/ikna edici gücün en geniş ve en ileri tezahürlerinden biridir.

Bu el koymaya karşı çıkanlar az değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, ulusal güvenlik ve çıkarlar adına haberlerin manipülasyonu üzerinde canlı ve kesintisiz bir tartışmaya konu olmaktadır. Hangi denetim düzeyi gerekli, uygun ve haklıdır; gizliliği kabul ettirme hakkını kötüye kullanma ya da bu hakkın sınırını aşma neredede başlar –askerî gücü sınırlamak isteyenler öyle davranıyor olma-

⁶ 80'li yılların başında, nükleer silâhlanmanın durdurulmasından yana olanların, Sovyetler Birliği'nce manipüle edildiği ve onun emellerine âlet oldukları açıklandı.

lılar ki, bu ve benzeri sorular, sorulmaya devam etsin: Sırf böylesi bir tartışma, askerî gücün icrasında haber denetiminin önemini ortaya koyduğu için bile olsa...

5

Fakat askerlerin haberlere el koymaları, yalnızca disiplin ruhundan ya da ilgili kurumlardan değil, geniş ölçüde, söz konusu örgütün boyutlarından ve ele alınan sorunların, gerçek ya da sözde teknik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Modern askerî teknolojinin büyüklüğü ve karmaşıklığıyla yüz yüze gelen sade vatandaş, anlamaktan vazgeçer ve ehliyetli sanılan kişilere güvenir. Bu tutum hararetle teşvik edilir. Dolayısıyla halk, böylece tartışmanın dışında tutulur ve tartışmaya artık yalnız uzmanlar katılır. Bu yüzden, sivil dünyanın, askerlerin ikna ve şartlandırmalarına karşı çıkacak bir şeyleri kalmaz.

Silâhlanmanın denetimi meselesi, teknik karmaşıklığı gerekçe gösterilerek, halkın bu tartışmadan nasıl uzak tutulduğuna kritik bir örnektir. Yakın dönemde bu mesele, neredeyse münhasıran uzmanların görüştüğü alan oldu. Bu uzmanlar, silâhlanma konusunda, Sovyetler'in niyeti ve silâhlarla ilgili kendi mevhum bilgisi üzerinde kıskanç, kitlelerin imhası kavramına yönelik her tür dinî eleştiriden uzak, teknik bakımdan tartışmasız küçük bir çevre oluşturmaktadır. Konu hakkında bilgisi olmayanlardan gelecek her tür müdahaleyi öfkeyle reddetmektedirler. Doktorlar, papazlar, yetişmemiş profesörler böylesine karmaşık problemlerden ne anlar? Bu kişiler hangi sıfatla konuşacaklar? İlâhiyatçıların, silâhlanmanın kontrolüne ilişkin böylesine kesin inançları, şartlandırıcı/ikna edici gücün en iyi ifadesidir. Nükleer silâhlanmanın saygın bayları, alelâde bir iş söz konusuymuş gibi, yalnızca bireylerin hayat ve ölümünü değil, insan türünün devamını tehlikeye atacak meseleler hakkında hakemlik yapma ve karar verme yetkisini istemekte ve üstlenmektedir. Burada, hepsini ezip geçme kapasitesi taşıdığı için, gördüğümüz tüm güç tezahürlerini aşan bir güç tezahürüne tanık oluyoruz.

ABD'de de diğer demokrasilerde olduğu gibi, askerî gücün sivil otoriteye bağlanması ve onun tarafından sınırlandırılması doğru ve hattâ gerekli görülmektedir. Hukukun temel ilkelerinden biridir

bu. Fakat uygulamada söz konusu sınırlama, kuşkulu bir etkinlikle kendini göstermektedir. Pentagon'la girdikleri son tartışmalarda siviller, askerlerin sahâbetle şartlandırılmış tutumları karşısında hemen daima pes ettiler. Siviller kararlı, yekvücut, kahraman, militer ideolojinin tüm meziyetleriyle donanmış görünmeye gayret etmektedirler. Silâhlanmanın karmaşıklığına ve ordunun mekanizmalarına tümüyle hâkim olduklarını, askerî savunmanın istediği askerlerden daha az bilinçli olmadıklarını göstermek eğilimindedirler. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: –Millî Güvenlik Konseyi'ndeki, çoğu kez Dışişleri Bakanlığı'ndaki, özellikle Savunma Bakanlığı'ndaki– birçok sivil, bizzat silâhlı kuvvetler temsilcilerinden daha yiğit, silâhlanma sistemleri ve yüklü bütçeler konusunda onlardan daha birikimli olduklarını göstermişlerdir.

6

Ne kadar büyük olursa olsun, askerî güç mutlak değildir. Bu gücün güttüğü hedefler, özünde hiç de cazip değildir. Yalnızca sade erlere, küçük rütbeli subaylara⁷ değil, sivil kitlelere de sunulan ölüm imajı, şartlandırma ve ikna girişimi için, tabiatıyla pek uygun değildir; aynı şey, zorunlu askerlik görevi için de geçerlidir. Vietnam Savaşı'nda, modern zamanlara özgü sosyal şartlandırma çabalarının en geniş oylumlusuna yer verildi. Amerikan kamuoyunu, bu savaşın gerekli ve kabul edilebilir olduğuna ikna edebilmek için hiçbir şey esirgenmedi. Bu çaba, kendi uyandırdığı daha geniş bir çabayla çatışınca başarısız kaldı.⁸ Sonunda kabul etmek gerekti ki, gittikçe düşman hâle gelen bir kamuoyuna karşı askerî hareket de-

⁷ Yüksek rütbeli subaylar uzun zamandır ölüm tehlikesinden kaçınmaktadırlar. “Günümüzde, bir generalin ya da bir amiralin, yakın bir çarpışmadan edindiği en yeni tecrübe, üst subaylarla birlikte Continantal Motors'un toprakları üzerinde yapılan ördek avından elde edilen tecrübedir.” C. Wright Mills, *L'Élite du pouvoir*, s. 173.

⁸ Bu karşı çabaların şiddeti, özellikle –askerî disipline ve muhtemel ölüme boyun eğmek anlamına gelen– askere almaların, ifade imkânlarına, dolayısıyla, bu savaşın haksızlığına dair eleştirilerine kulak verecek bir dinleyici kitlesi oluşturma gücüne sahip olan öğrenci çevrelerini kapsadığı zaman gösterdi. İdare, askerî personel toplamak için ödeme/ödüllendirmeyi baskıyla ikame ediyor. Bu satırları yazdığım sırada, Amerikalılar, Avusturya ve Finlandiya gibi tarafsızlıklarına bağlı uluslar da dahil, birçok memleket-te hâlâ uygulanmasına rağmen, söz konusu yönetime karşı çıkmayı sürdürüyor.

vam ettirilemez. Şartlandırıcı/ikna edici kaynaklarına aşırı derecede güvenen askerî güç önemli bir yenilgi yaşadı. On yıl sonra bugün, Vietnam'ın unutulduğu ümidi halkın önünde açık açık ifade ediliyor. Demek ki, askerî güce böylesine karşıt olan şartlandırma/ikna artık işe yaramamaktadır.

Ben bu satırları yazarken, öyle görünüyor ki, hassaten mânidar şartların baskısı altında, benzer bir muhalefet hareketi boy göstermektedir. Amerikan askerî gücü, nükleer silâhlanmanın ayrılmaz bir parçasıdır ve dolayısıyla, bu silâhlanmanın kaçınılmaz ve hattâ faydalı niteliğine inandırmak için her şeyi yapmaktadır. Bunun, söz konusu silâhların geliştirilmesinin, denenmesinin ve yayılmasının durdurulması için ulusal çapta kampanyalar biçiminde dışa vuran bir simetrik tepki doğuracağı öngörülmüyordu. ABD'de de, Avrupa'da da, asgarî gerilimli bir siyasî ve askerî ortamda, tüm silâhlanmaların fiilen denetlenip azaltılmasına ilişkin müzakere yapılmasını talep eden daha geniş bir hareket ortaya çıktı. Bu, askerî gücün, bir düşman tayin etmek şeklinde kendini gösteren temel ilkelerinden birini sarsmaktadır; bu Sovyetler'dekine benzer bir hareket imkânını açmak ve teşvik etmektir. Bu sayfaları okuyan herkesten, askerî gücün bugünkü durumuna karşı çıkmak için bu çabaya bizzat katılmalarını istemek yersiz görünmemektedir. İnsanlığın devamı bu çabanın başarısına bağlıdır.⁹

⁹ Bu bölümde, askerî iktidarı, Amerika'daki uygulamalarıyla sınırlı tutarak ele aldım. Durum diğer sanayileşmiş ülkelerde ve kuşkusuz Sovyetler Birliği'nde de çok farklı değildir. Fakat bu iktidarın birçok alanda kendini hissettirdiği uluslar, Asya'nın, Afrika'nın, Lâtin Amerika'nın genç –bazen daha genç– uluslarıdır. Yüz otuz dört bağımsız devlet arasından, bugün askerî diktatörlükle yönetilenlerin sayısı otuz dokuzu buluyor. Bu rejimler burada tahlil edilen iktidar kaynak ve araçlarını değişik biçimlerde bir araya getirirler. Çoğu zaman silik ve itici tipler olmak üzere, bazı kişiler öne çıkarlar. Kamu hazinesinden kaynaklanan ve askerlerin kullandığı zenginlikler çoğun önemlidir; fakat, zenginliğin kıt ve rüşeym [oğulcuk] hâlinde bulunduğu bir dünyada, askerlerin örgütü vardır. Lâtin Amerika orduları, kuşkusuz, sıkı ve etkili disiplin modelleri değildir, ilgili ülkelerin çoğunda, bu alanda başka hiçbir kurum onlarla yarışamaz. Diğer yandan, askerî bürokrasinin uyguladığı ödeyici/ödüllendirici güç, orduya girmenin ekonomik ve sosyal yükselme anlamına geldiği kırsal yapılı yoksul toplumlarda özellikle değer taşır. Enerjik ama her zaman karşı konulmaz nitelikte olmayan

XVII. DİNİN VE BASININ GÜCÜ

Çağdaş Hıristiyan dünyasında din, gücünün kaynaklarında olduğu kadar araçlarında da zaafa uğradı. Lâhûtî varlıktan –dolayısıyla kişilikten– doğan güç, varlığını korumakta, her yerde saygı görmektedir. Fakat, dini bütünlerin bile kabul edeceği gibi, geçmişteki durumuyla karşılaştırıldığında, bu güç iyice uzağa çekilmiştir. Çokları Tanrı’ya ancak pazar günleri ya da felâket veya aşırı şiddet hâllerinde, onu da alışkanlıkla, yakarıyor. Diğerleriye O’nu açıkça reddediyor ya da varlığını inkâr ediyor.

Kişiliğin gücü, Birleşik Devletler’de Peder Billy Graham, Jerry Falwell, Sun Myung Moon ve pek tanınmayan ama mahallî nüfuzları bulunan diğer isimlerde olduğu gibi, kimi dinî liderlerde görülmektedir. Yine de bu kişiler, geçmişin büyük dinî sesleriyle yapılacak mukayeseyi desteklemiyorlar. Ayrıca sıkı bir içgüdü, bugün, papaz ya da vaizi temelde dinî meşgaleler içine hapsedmektedir. Daha ileri giden, örneğin, cinsel pratikler ya da özel girişimin kutsallığına dair görüşlerini açıklamaya çalışan din adamı, genellikle kendisini ilgilendirmeyen işlere karışan kişi olarak görülmektedir.

İktidar kaynağı olarak Kilise’nin zenginliği önemini büyük ölçüde kaybetti. Sivil kaynaklarla karşılaştırıldığında, eskiden göz ka-

şartlandırma ise, özellikle, askerî çatışmadan beklenen yarar konusunu istismar eder. Ama asıl araç, ordu içindeki ve dışındaki itirazları bastırmak için, askerlerin bolca kullandığı zorlayıcı tedbirlerdir. Gerçekten, askerî güç tüm dünyadaki sivil ve demokratik kurumlar üzerinde ağırlığı duyulan asıl tehdit hâline gelmiştir.

maştırıcı bir genişliği olan bu zenginlik, oldukça daralmış görünmektedir. Vatikan'ın hazineleri, onu kuşatan sırlardan, kötüye kullanılmaları sırların taşıdığı önemden daha fazla saygı uyandırmaktadır.

Kilise teşkilâtının çözülmesi ise daha da görülmeye değer olacaktır. Eskiden Hristiyanlığın görece yekvücut ve disiplinli örgütü olan Katolik Kilisesi, az çok gevşek, bir noktaya kadar ihtilaf içinde ve birbirleriyle rekabet hâlindeki yüzlerce grubu bünyesinde barındırmaktadır.

2

Dinî gücün araçlarında görülen zayıflama daha da vahim oldu. Hristiyan kişi, artık hayatta iken cezaya çarptırılmıyor, öldükten sonra ceza göreceği tehdidi ise bir hayli hafifledi. İnsanları makbul bulunmayan şu hareketten veya bu düşünceden uzak tutmak, yani Kilise'nin otoritesine boyun eğdirmek için cehennem korkusunu dile getirmek en azından eskimiş bir yöntemdir.

Dinî itaati satın alma kapasitesi de kayboldu. Dinî ödül vaadi, birçok insan için özendirici değerini korusa da, geçmişteki gücünden pek çok şey yitirdi. Dünyevî değerlerle karşılaştırılan bu vaatte azıcık ısrar, bir insana yönelen şu küçümsemeyle karşılaşmaktadır: Acıların karşılığını almak için cenneti beklemek zorunda kalacak.

Yakın bir döneme gelinceye kadar, bütün dünyadaki yoksullara yardım, onların dine katılımını sağlamakta her zaman kullanılan bir yöntemdi. İbadet, Hristiyan ahlâkına uyma, böylece barınma, beslenme ve tedavi için ödenecek fiyat hâline geliyordu. İlkel toplumlar da bu ödeyici/ödüllendirici güç, hastaneler, okullar ve bazen açık seçik satın alma şeklinde kendini gösteriyordu. Bu yöntemler, gelişmekte olan ülkelerde artık ancak ihmal edilebilir bir işleve sahiptir; gelişmiş ülkelere ise, modern koruyucu-devletin imkânlarıyla yer değiştirmiştir.

Bundan dolayı, ikna edici/şartlandırıcı güç, dinî itaati sağlamak için pratik açıdan tek işe yarar imkândır. Ancak bu imkân da zayıflamıştır. Ortaçağ'dan bu yüzyılın başına kadar dinin gücü ikna etme/şartlandırma imkânlarının neredeyse tekeline sahip olmasına

çok şey borçluydu. Din, dünyevî işlerde bile gayrimüsavî bir otoriteden yararlanıyordu ve muhaliflerini susturmak için zaman zaman radikalleşen, caydırıcı imkânlarla sahipti. Bugün tüm modern toplumlarda şartlandırma ve iknanın uygulanması geniş ölçüde rekabete açıktır.

Dinin eğitim üzerindeki hâkimiyeti, şartlandırıcı/ikna edici gücün neredeyse tekeline sahip oluşundaki temel ilkelerden birini oluştuyordu. Eğitim sisteminin laikleştirilmesi bu güce ağır bir darbe vurdu. Bugün Katolik Kilisesi kendi öğretim kurumlarını bırakarak, kültün ya da duanın halk okullarına tekrar sokulmasını isteyen partizanlarını elde tutarak, bu darbeye karşı hâlâ kendini savunmaya çalışmaktadır.

Bilim de dinin tekeline derin gedikler açtı. Bu nokta üzerinde fazla durmayı gereksiz buluyorum; çünkü, bu konu için daha önce her şey söylendi. Ama bilim ideolojisi de aynı şekilde bir güç aracıdır. Bu güç, hem belirgin kişiliklerden, hem bilimin hizmetindeki büyük zenginlikler ve görkemli bir örgütten doğmaktadır. İkna edici/şartlandırıcı güç kaynağı olarak bilim ideolojisi, bugünün dininden çok daha güçlü ve disiplinli bir şekilde yayılmaktadır. Dinî anlayış esnek ve değişken olarak görünür; bilimsel anlayışta kesin, sıkı sıkıya yönlendirilmiş bir araçtır. Dinî pratiklerin gevşek bir yapısı vardır; ancak bilimsel yöntem katı kurallara bağlıdır. Bilim ve din, aralarında aşılma bir çatışma olmadığını dönem dönem belirtmekle yetinirler de, zorlukla bir arada yaşarlar. Fakat burada yanılmayalım; bilimin dinî güç ve özellikle onun ikna/şartlandırma araçları üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Doktrinle bağdaşmayan fikirleri, özellikle Darwinizmi tümüyle reddeden köktenci mezhepler kuşkusuz istisnadır. Ama bu istisna, kuralı doğrulamaktadır. Eskiden yalnızca tek bir dinî ikna kaynağının bulunduğu yerde, bugün mahallî papaz değişik kiliselerin sesleriyle mücadele etmektedir. Ayrıca eskiden papaz, hıfızlık vaazlarıyla halka hitap etmenin neredeyse tekeline sahipti; geçen yüzyılda bile, yalnızca kitaplar ve yerel gazeteler, onu da sadece bunları okuyabilenler nezdinde söz konusu tekelle yarışıyorlardı. Bugünse, dindarların en istikrarlısı bile ibadetten döner dönmez televiz-

yonunu açıyor. Televizyon, radyo, gazeteler, magazinler, siyasî nutuklar, zihnimizin kapılarından girmek için, papazın sesiyle yarışır-casına, dalgalar hâlinde üstümüze akıyor. Zamanımızın en etkili dinî şahsiyetlerinin, radyo ve televizyon kanallarını kullanmayı en iyi bilen kişiler olması anlamsız değildir.

Dinin zımnî ikna gücü yine de önemini korumaktadır. Bu ikna gücü, bizden dinî doktrinin yasalarına, bilincinde olduğumuzdan daha geniş bir itaat devşirmektedir. Fakat, dinî otoritenin açık ikna gücü de, zımnî ikna gücü de, ikna edici/şartlandırıcı iktidarı karakterize eden geniş kakafoniye az buz batmış değildir. Dolayısıyla onun etkisi de, dinin gücünü oluşturan diğer tüm kaynak ve araçlar gibi zayıflamıştır.¹

3

Dinin gücü gibi, basın, radyonun ve televizyonun gücü de örgütten doğmaktadır; yine onun gibi, temel araç olarak ikna ve şartlandırmayı kullanmaktadır. Basının kralları diye adlandırılan kişilerin ortaya koyduğu gibi, kişiliğin önemli rol oynadığı bir zaman vardı: Amerika’da Adolph S. Ochs, Joseph Pulitzer, William Ran-

¹ Hristiyanlıkta dinî otoritenin zayıflayışının sebepleri, Hristiyanlığın gücü diğer dinlerin gücüyle, özellikle de çok daha yüksek olan İslâm’ın gücüyle karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Müslümanlar için kişilik, çok daha önemli bir rolü devam ettirmektedir; Allah da, Peygamber de çok fazla duyumsanır ve birine edilen dua, diğerine gönderilen salât-selâm günlük hayatı kuvvetle belirler. Ayetullah Humeynî gibi yaşayan kişiliklerin oynadığı rol de çok derindir. Çok daha disiplinli olan İslâm’ın teşkilâtı daha etkilidir. Bu teşkilât, kuşkusuz, Sünnî ve fiî gelenekler arasındaki bölünmeyle, onları karşı karşıya getiren rekabet ve hattâ kinle zayıflar, fakat zaten daha fazla bölünmüş olan Hristiyanlığa göre, İslâm için çok daha verimli bir iktidar kaynağı olan teşkilât devam eder. Fakat İslâm gücünü, esas olarak iktidar araçlarından gelmektedir. Caydırıcı iktidar, bu dünyada olduğu kadar öte dünyada da hâkimiyetini korudu. Yasakları çiğneyenler, el kesmekten –zaniyeler için– recme kadar ağır cezalar skalasına çarptırılır. Dinsizlere gelince, onların akıbeti hakkında hiçbir kuşku yoktur.

fiartlandırma da Hristiyan dünyadakine göre çok daha canlıdır. Allah tarafından Muhammed’e vahyedilen Kur’an serbest tartışmaya pek yer bırakmaz. Bundan dolayı, Kur’an’ın ideolojik üstünlüğünü ve genellikle dinî iktidarı savunan Müslümanlar, Batılı iletişim araçlarında, basının baştan çıkarıcılığında, çoğulcu radyo ve televizyonda, Batı’nın dünyevî ve bilimsel anlayışında bir tehdit görmekte haklıdır. Bu etki şiddetle eleştirildiği ölçüde Kur’an’a bağlılık ve İslâm’ın otoritesi daha da güçlenmektedir.

dolph Hearst ya da Albay Robert Rutherford McCormick, İngiltere’de Lord Rothermere ve Lord Beaverbrook –radyo alanında, Amerikalı David Sarnoff ve William Paley ile İngiliz Lord Reith–, bugünse, bazı gayretlere rağmen, büyük gazetelerde radyo ve televizyon kanallarının yöneticileri, çoğunluğu itibariyle anonimdir; eğlence gecelerinde –IBM’in başkanı gibi– kendilerini tanıtmak zorundadırlar; kendilerine çekle ödeme yapılması için kimlik kartlarını ibraz etmeleri gerekir.

Kuşkusuz medyada isimler ve yüzler pek boldur; fakat esas olarak, örgütün kendi hedeflerine hizmet ettirmek için imal ettiği sentetik kişilikler söz konusudur. Televizyonda seyirciye aktarılan haberlerin çoğu, bir birey tarafından değil, örgüt tarafından üretilir; bazen sunucu, yorumladığı görüntüler üzerine, ancak kısa bir tekrar esnasında aceleye getirilmiş bir düşünce edinebilmiştir. Her durumda, röportajcı ya da yorumcu, örgütün içinden konuşmaktadır; palavra sıkarken ne söylerse söylesin, herkes örgütün gözetim ve sınırlamalarıyla bağlıdır. Büyük gazetelerde ölüm cezası, askerî gücün arındırıcı biçimde sınırlandırılması ya da özgürce kürtaj hakkında sistemli biçimde tercihlerini açıklayan başyazarlar, belli bir hoşnutsuzluk doğuracaktır. Eskinin büyük gazetecileri ikna etmek için yazıyorlardı; karşıt bakış açısının sergilenmesine yer vermek, onların aklına bile gelmezdi. Çağdaş basın ve televizyonda, bir görüşün selâbetle açıklanmasının karşı yöndeki bir başka görüşle dengelenmesi olağan bir tutumdur.

Zorunlu maddî altyapıları elde etme ve işletme imkânı verdiği-ne göre mülkiyet, medya ve basın için önemli bir güç kaynağı olarak kalmaktadır. Fakat burada da belirleyici kaynak örgüttür; dış itaat ise, örgütün ortaya koyduğu ve onun karakterince belirlenen ikna ve şartlandırmayla elde edilir.

Kuşkusuz zayıf değildir bu itaat. Eskiden papaza ve –belki daha dar bir ölçüde– okul müdürüne duyulan güven, bugün televizyonda konuşan ya da gazetelerde yazan erkeğe ve kadına duyulmaktadır. Onlara sürekli ve otomatik biçimde atıfta bulunmaktadır: “Bunu gazete okudum” ya da “bunu televizyonda gördüm”. Si-

yasî tartışmalar, hemen daima basın ya da medyadaki yorumlara yapılan atıfla başlar ve daha çok, şu haberin ya da bu analizin kamuoyu üzerinde yapacağı tahmin edilen etki üzerinde yoğunlaşır. Paranın rolünü doğru tespit etmek için, yine de eklemek gerekir ki, televizyonun şartlandırıcı gücü kimi malî hesaplara bağlıdır. Eskiden bir kamu görevine aday olan, kişiliğine ya da siyasî projelerine göre değerlendirilirdi; bugünse adayın rakipleriyle karşılaştırılması, kendisine televizyon ekranında zaman satın almak için toplayabileceği parasal meblağa göre yapılmaktadır.

4

Bununla beraber, modern medyanın gücünü hafife almaktan çok, bu gücü abartmaktan korkulmalıdır. Zira, yukarıda da söyledim, iktidar kaynağı olarak örgütün bazı handikapları vardır. Örgütün oluşturduğu değer yargıları, kolektif oldukları için, bireyden, örgüte canı gönülden ve sürekli olarak katılmasını istemezler.² Her fikre eşağırlıkta başka bir fikir karşılık vermelidir. Burada meydana gelen şartlandırma ve ikna, eskiden hararetle formüle edilip tekrarlanan şahsî kanaatin doğurduğu bağlanmanın gücüne sahip olmaktan hayli uzaktır.

Modern medyanın gücü konusundaki ihtiyatî kayıtlarımı haklı çıkaran daha önemli bir sebebi var; bu sebep, sergilenen şartlandırma çabasının bölünerek çoğalan ve toptancı niteliğinden doğmaktadır. Bu şartlandırmanın büyüklüğü abartılamaz. Yine bu şartlandırma, zekâsının ve hafızasının sınırları dikkate alındığında, insanın, kendisine yönelen nutukların en büyük kısmına sağır kalmasını ya da onları unutmakta acele etmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nutuklar hiçbir zaman kalıcı bir kanaat oluşturmaz ve doğrudukları geçici fikirlerin sonucu kuşkuludur. Kimilerini cezbeden fikirler, kimilerini tiksindirir. Dinin durumu bu konuda açıklayıcıdır.

² Seçim kampanyaları sırasında televizyon kanalları, ne seçmenlerin oyunu ne de onların tartışılan sorunlar karşısındaki tutumu ciddi olarak etkilemek isterler. Onların yorumları her şeyden önce şunun öne geçmesi, bunun geride kalması ya da şu taktiğin oy kazandırması veya kaybettirmesi hususuyla ilgilidir. Televizyon için seçim kampanyası sportif eğlence çeşnisi düzeyine indirgenir. Bu da örgütün gücünü ortaya koymaktadır.

Din, basit eleştirilerle ve kuşkuculukla sarsılmamış olduğu ve insan zihni üzerindeki tekelden yararlandığı zamanlarda onun şartlandırıcılığı da güçlüydü. Aynı şey bugün yazılı basınla görüntülü ve sesli basın için de geçerlidir.

Gördük ki, dinleyicilerinin duymak istediği konuşmayı yapmış olan politikacı, topladığı alkışların, kendi ikna yeteneğini gösterdiğini düşünmektedir. Burada kolayca medyaya atfedilen güç yanılgısının anlamlı bir örneğine tanık oluyoruz. Halkın, kendi fikirlerini dile getiren nutukları okuması veya dinlemesi, bunları onayladığını açığa vurmasına yol açar. Bu onaydan, etkinin yerine geldiği kanaatine varılır (bu onay bilerek arandığı zaman bile). Son tahlilde, televizyon kanalı, seyircisinin görmek ve duymak istediklerini yerine getirmeye çalışır ve elde ettiği uygun tepkinin kendi şartlandırmasının ürünü olduğu kanısına varır.

Nihayet, kanıtlanmak istenen şeyin açık gerçekdışılığı, şartlandırmanın gücünü vahim biçimde aşındırmaktadır. Bu, televizyonda özellikle geçerlidir. En sıradan ilâçların sağaltıcı niteliklerini inanılmayacak ölçüde öven reklamlar ya da beyaz bir çamaşır sayesinde kazanılan başarı, muhteris politikacıların ahlâk gösterileri: İnanmazlığa yol açacak bunca provakasyon.

Medya, kamuoyunu gerçekten bir şeye inandırmayı başarmıştır: Kendi gücüne. Bu kanaat, daha önce gördüğümüz gibi, ancak onu yayanları kazanabilmiştir. Uyguladığı güç üzerine derince düşünmesi, Washington'daki muhabirin ya da televizyon yorumcusunun kendisinden hoşnutluğunu kolayca besler. Bu gücün bilincinde olduğu, yalnızca duruşların törenselliğinde değil, aynı zamanda, seyirciyi kuşatan anlatı ve itirafların gözle görülür biçimde ölçülü tutuluşunda da ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bilinci, politikacıların, baskı grubu temsilcilerinin ya da haklı bir davası olan meslek ehlinin her tür gazeteciyi elde etmek için gösterdiği dünyevî veya başka çabalar da teyit etmektedir.

Medyanın verdiği güç izlenimi, bu kurumun siyasî yoksunlukları defedici rolüyle daha da büyümektedir. Günümüzün bilinçli ve meramını anlatabilen yurttaşı, beğenmediği şeyleri daha iyi gör-

mektedir. Örgütlü söz ve eylemle, ama aynı zamanda medya aracılığıyla davranış göstermeye çalışmaktadır. Medyaya makaleler ve mektuplar göndermekte; televizyonda bir mülâkat koparmaya gayret etmektedir. Bundan belli bir tatmine ulaşmaktadır: En azından bir şey yapmış olacaktır. Fakat bunun için de, medyanın gücüne inanması gerekmektedir.³

Nihayet, yan etki diye adlandırılabilir şey devreye girmektedir. Çağdaş sanayi toplumu, caydırıcı gücün önemli ölçüde zayıfladığına tanık oldu. Refah, ödüllendirici/ödeyici gücün muhtaç olduğu sıkıntıları azalttı. İhtiyaç baskısı azaldı; rahatlık çoğaldı. Geriye bir şartlandırma/ikna edici güç kalıyor. Medya açıkça bu güçle iç içe. Medyanın, iktidarın modern ifadesi olması gerekiyor. Öyleyse iktidarın başka bir ifadesi var mıdır?

İktidarın temel kaynak ve araçlarını, yani örgüt ve şartlandırmayı birleştiren medyanın gücünü küçümsememek gerekir. Fakat onu, belki ana hatları şöyle çizilebilecek başka bir perspektife yerleştirmek gerekir: Hangi şekilde olursa olsun, günümüzde iktidarın icrası zayıflamıştır; bu yüzyılda, kimi insanların başka insanların iradesine boyun eğdiği, geçmiş yüzyıllardan da az görülmektedir. Uygulanmakta olan iktidarı böyle bir bağlamda değerlendirmek gerekir: Modern askerî kastın, daha genel anlamda devletin ve büyük anonim şirketlerin iktidarını...

³ Marshall McLuhan'ın kitabındaki ünlü bölüm başlığına zımnen inanma: "Araç, mesajın kendisidir." (*Understanding Media: The Extensions of Man*, New York, 1965, s. 7-21.)

XVIII. SONUÇ

İktidarın Merkezileşmesi ve Dağılması

Ortaçağ'da, iktidardan bahsetmek ve onun hakkında düşünmek söz konusu değildi. İktidar büyük ölçüde prensin, derebeyinin ve papazın elleri arasında toplanmıştı. Sade vatandaş için itaat tabii, otomatik ve toptandı. Kocanın karısı üzerindeki, yetişkinin çocuk üzerindeki gücü hariç tutulursa, iktidar kesinlikle sıradan bireyin ilgi alanı dışındaydı. Kapitalizmin gelişmesi bu durumu fazla değiştirmedir. Sürüp giden siyasî ve dinî otoritelere, tüccarın ve sanayicinin otoriteleri eklendi. Her gün fabrikaya çalışmaya gelen işçi, hayatının hemen tümünü kapitalizmin emirlerine terk ederdi; hayatının işten arka kalan pek az kısmına ise devlet ve Kilise hükmederdi. Bir parça özerklik fikri bilinmezdi. Sessiz yığınlar için güçsüzlük eşyanın tabii düzeninden sayılırdı. Çok küçük bir azınlığın imtiyazı olan iktidar, her türlü tartışmanın dışında tutulurdu. Kimilerince Marx'ın yıkıcı olan asıl işlevi, çalışan yığınların iktidardan uzak tutulmalarının, bağımlılıklarının ne tabii, ne de kaçınılmaz olduğuna inandırılmaktan ibaretti. Gerçekte iktidar ele geçirilebilirdi.

Bugünse iktidar, herkesin dilindedir. Eskisine göre daha etkin biçimde uygulandığından değil, insanların çok daha büyük bir kısmı, iktidarın gerçeğini değilse de, en azından aldatıcı görüntüsünü elinde bulundurduğu için. Modern toplum, iktidarın, büyük ölçüde örgütlerde toplanması ile onun gerçek veya görünürdeki uygulamasının büyük ölçüde bireyler arasında dağılmasını organize etmektedir. Bu iki durumdan tümüyle birinin veya tümüyle diğerinin söz konu-

su olması, açıklamanın kolaylığı açısından tercih edilebilirdi, fakat her zaman olduğu gibi, sosyal gerçek, karma bir gerçektir.

Bugün açık bir olgu olan ve fazla itiraza yol açmayan merkezîleşme, sanayi kuruluşunda, devlette ve bu iki kuruma çok şey borçlu olan askerî iktidarda kendini göstermektedir. Sınaî iktidara gelince, hatırlatalım ki, bir firma özel sektördeki üretimin üçte ikisini paylaşmakta; diğer sanayileşmiş ülkeler de benzer bir merkezîleşme yaşamaktadır. Merkezîleşme, pazar kapitalizmi çağında, ABD’de bile, ekonomik faaliyetin dağılmasıyla ve ziraî işlerin ısrarla dağınık tutulmasıyla ciddi biçimde çelişmektedir. Sınaî iktidardaki bu merkezîleşmeyi –kötü de olsa– sadece, gittikçe aşınan ve bu iktidarı ortadan kaldırma gücünü, firmanın pazara olan klâsik bağımlılığına yükleyen ideoloji gizlemektedir.

Bu çelişki, devasa modern devlet aygıtının ve onun içindeki askerî iktidarın geçmişine bakıldığında daha da şaşırtıcı olmaktadır. Askerî örgüt, geniş kaynaklarıyla, diğer her örgütten daha disiplinli örgütüyle istisnâ bir güç merkezîleşmesi göstermektedir. Zaten bunca insanın bu örgüte verdiği coşkulu destek, onun sahip olduğu ödeme/ödüllendirme ve ikna/şartlandırma imkânlarının boyutlarını göstermektedir. Bu örgüt, müsait zihinler üzerine kurduğu sultayı asla gevşetmemek için çaba sarf etmektedir.

2

Örgüt ve ona bağlı olan sosyal şartlandırma, defalarca belirttiğimiz üzere, iktidarın çağdaş kullanımının esasını oluşturmaktadır. Fakat örgüt ve sosyal şartlandırma, paradoksal olarak, iktidarın yalnızca merkezîleşmesine değil, aynı zamanda bireyler arasında dağılmasına da yol açmaktadır.

Bu dağılma, her şeyden önce ve özellikle işletmelerde, devlet yönetiminde aynı örgütün mensupları arasında gözlenmektedir; fakat daha ötesi, bu şekilde dağıtılan, iktidar yanılgısıdır. Kişilik yerini örgüte bıraktığı ölçüde, iktidara katılım zorunlu olarak genişlemektedir. Patronun irade beyanı, bürokrasinin iradesine dönüşmektedir: Konferansların, komisyonların değişmek, tamamlanmak,

onaylanmak için hiyerarşik kademelerden geçen tekliflerin ürünü bir idareye. Eskiden işletme, tamamen, sözü kanun kuvvetinde olan işletme sahibine bağlıydı. Çağın büyük firması ise, pek çok bireyin katıldığı bürokratik organlarca yönetilir. Patron (hâlâ böyle adlandırılabilirse) ancak bu organlardan gelen bilgiler üzerinde etki sahibidir; patronun icra ediyor görüldüğü güçse, ona gururunu okşamak için takılan –en azından kısmen– bir nişandır: Ama gerçek olsa felâkete yol açacak bir nişan. Aynı şey, devlete bağlı idareler için de geçerlidir. Bu idareler, sonradan mensupları arasında dağıtmak için iktidarı merkezileştirirler.

Bu iç iktidar dağılımının bir örneği, büyük bir işletme başkan değiştirdiği zaman görülür. İster bir işletmede, ister bir idarede, bu değişimin siyasî ve stratejik tercihlere yansması nadirdir. Ekonomik ve siyasî dogmaların iddialarının aksine, pratikte kabul edilmiştir ki, iktidar yönetim aygıtındadır, bu aygıtın zirvesinde oturan fanî kişilikte değil.

Örgütte yürürlükte olan tek kişisel güç, gerektiğinde güdülen hedefler üzerinde etki yapabilme ve örgüt dışı faaliyetin etkinliğine katkıda bulunabilme yeterliliğinden ibarettir. Birey, işletmenin ya da idarenin gayelerine bağlı kaldıkça, bu kurumların iktidarlarını uygulama biçimini etkileme imkânına sahiptir. Bu birey nüfuzlu bir müdürdür veya büro şefidir, titiz bir ustabaşıdır veya gözetimcidir.

Fakat yanılmanın payı çok daha önemli boyuttadır. Bu yanılğı, bir bakıma, örgütteki astların üstlerine karşı gösterdikleri pekişmiş hiyerarşik saygıdan doğmaktadır.¹ Fakat belki de daha belirleyici olan, örgütteki her bireyin yaşadığı –gerçekte– örgüte ait gücün bir kısmını kendi elinde bulundurduğunu sanma duygusudur. İtaatin toptan olması boşunadır, bir tür öznel paylaşma, bireye iktidarın bir parçasını bahşetmektedir.

¹ Örneğin, başka seçeneğin bulunmadığı konulardaki eylem tekliflerinde, üstüne, çoğu zaman bizzat başkanın kendisine itaat eden ve makul kararından dolayı şefini kutlayan yüksek dereceli memur.

3

Örgüt, herkesin her ân başvurabileceği bir kaynaktır. Onu diğer iktidar kaynaklarından ayıran da budur. Bugün bile güçlü kişilikler, politika ve medyanın kişilik imal ettiği sınırlı sayıda da olsa ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet ve zenginlik de belli bir zamanda ve ancak belli bir miktarda varolmaktadır. Örgütte gelince, o sınırsızca çoğalabilir. Ve nasıl herhangi bir insan bir davayı savunmak için örgüt kurma serbestisine sahipse, aynı şekilde, herhangi bir insan ya da oluşmuş herhangi bir grup, örgütün sağlayacağı ikna/şartlandırma araçlarına sahip olabilir. Nutuklar, broşürler, kitaplar, televizyon reklamları, basın bildirileri, magazin yazıları... bu araçlar neredeyse sonsuz bir çeşitlilik göstermektedir. İktidarın modern tezahürleridir bunlar. Bu tezahürler, iktidarın dağıtılmasına, ama aynı zamanda ve daha belirgin bir biçimde, onun icrasıyla ilgili yanılgıya yol açar. Örgüt kuran, demeç yayımlayan, televizyona çıkan insanlar, iktidara sahip olduklarını düşünebilmektedirler. İşte bu yüzden, bugün iktidar üzerinde böylesine hararetle tartışılmaktadır. İktidar, özel bir sertlikle uygulanacağı ya da elde edilen itaat derin olacağından dolayı değil, tüm bu iktidar tezahürlerinin eskiye göre çok daha sınırsız olacağı sanısındandır.

Bütün modern toplumlarda, ama özellikle de Birleşik Devletler’de, hayat sayısız örgütün, halkın zihnine hâkim olmak için yaptıkları rekabetin damgasını taşır: Baskı grupları, siyasî eylem komiteleri, kamu yararına çalışan dernekler, meslek kuruluşları, sendikalar, halkla ilişkiler ajansları, siyasî veya diğer konulardaki konseyler, radyo ve televizyonlarda belli fikirleri yaymaları... sayılamayacak kadar örgüt. Çoğu zaman, bu örgütlerin gücü konusunda tehlike çanları çalmakta bilerek ısrar edilir. Bizzat onların varlığında iktidarın dağılımının yansımaları görmek daha yerinde olurdu. İktidar sıkı sıkıya devletin elinde toplamış olsaydı, bu örgütler varolmazdı; onlara kavgasını yapacak bir şey kalmazdı. Örgütlerin bir işlevi varsa, o da, devleti etkileyecek ve onun iktidarının bir kısmını kendilerine mal edecek durumda bulunmalarıdır. Bu da şu demektir: Genellikle modern devlete atfedilen bu meziyet, aynı za-

manda dağıtılabilir niteliktedir.

4

Söz konusu dağıtıma, refahın da katkısı oldu. Refah, mülkiyetin, dolayısıyla ödeyici/ödüllendirici iktidarın rolünü yumuşattı. İşçilere ve tüketicilere tercih imkânları sundu: Şu ya da bu otoriteye boyun eğme zorunluluğu, şiddeti daha azalmış olarak kendini duyuruyor. İhtiyaç içindeki tüketici, mal sahibinin, dükkân işletenin, tefecinin gücüne bağımlıdır; refah onu bu bağımlılıktan kurtarır. Tekel, fakir bir toplumda iktidar kaynağıdır, zengin bir toplumday-sa, halkın onun yerini tutacak çözümler bulmaya iter. Yoksul ve aç işçi, elleri ve ayakları bağlı olarak patrona teslim olmuştur; bu işçi, hayatını iyi kazanırsa, zarurete çok daha az boyun eğer.

Zaruretin egemenliğini, aynı şekilde, işsizlik tazminatları ve sosyal yardımlar da zayıflatır. Sanayileşmiş toplumlarda pek çok insanın, eski zamanlarınkine kıyasla bugünkü işçinin yetenek ve disiplin eksikliğinden yakındığı görülür. Bu insanlar, daha çok, patronların ödeyici/ödüllendirici iktidarını zayıflatan refahtan ziyade, geniş ölçüde korkuyu yok eden sosyal güvenlikle diğer yardımlardan yakkınmalıydılar. Modern koruyucu-devlete yöneltilen eleştiriler, eskiden patronların elinde olan ödeyici/ödüllendirici iktidarın zayıflatılmasında ve dağıtılmasında devletin oynadığı rolü gözler önüne sermeyi başardı. Bunun, yakınılacak, tedbirsizce ve toplumsal yönden zararlı bir şey olup olmadığını bilmek, kuşkusuz ayrı bir sorun.

İktidar, –çok söz edildiği üzere– kendi diyalektiğiyle de dağıtılmıştır. Eskiden baskıyı kabul edenler, bugün aynı baskıya direnmek için sistemli olarak örgütlenmektedir. Yakın zamanlarda böyle bir tepki, yıkıcı diye nitelendirilirdi. (Fakat şurası bir gerçek ki, bu ke-lime bugünlerde de sıkça telâffuz edilmektedir.)

Şimdi de geriye kalan büyük istisnalardan söz edelim. Modern askerlik kurumu, iktidarın merkezîleşmesini müthiş biçimde gerçekleştirmektedir. Bu kurum, yalnız kendi örgütünün mensuplarına değil, örgüt dışına da radikal bir boyun eğmeyi kabul ettirmektedir. Keza, büyük işletme, kadrolarından, yaygın bir uysallık bekler ve

devşirir; maddî kaynakları ise onun, personeli üzerinde çok derin bir etki kurmasını sağlamaktadır. Bu güç, geniş ölçüde, ona hem yurttaşları, hem de devleti kendine bağlama imkânı vermektedir. Ordu örneğinde olduğu gibi, büyük işletmenin hedefleri ve onların temelinde yatan fikirler, birçok bakımdan, her türlü tartışmanın üstünde tutulur. Nasıl orduya yönelik her eleştiri vatan sevgisiyle bağdaşmaz ve millî güvenliği umursamaz diye görülüyorsa, işletmeyle her tür uyumsuzluk da serbest teşebbüs düzeninin yıkımı olarak nitelendirilmektedir. Fakat sanayiciler ve askerler iktidarının esas kaynaklarından biri, bu iktidara karşı olan güçlerin dağınıklığında ve bu güçlerin icra ettikleri iktidar hakkında düştikleri yanlışlığının oranında yatmaktadır. Hiçbir şey, askerlerin ve sanayicilerin gücünü, muhaliflerinin, miting düzenlediklerinde, nutuk çektiklerinde ya da bildiri yayımladıklarında bir şey yaptıklarına inanma eğilimi duymalarından daha fazla beslemez. Demokraside yaşayan hiçbir yurttaş, örgütlü bir muhalefetin merkezî iktidar üzerinde doğuracağı etkiden kuşku duymamalıdır. Fakat, aynı şekilde, iktidarın dağılmasının yol açtığı zaafın ve iktidarın uygulanmasından doğan yanlışlıkla gerçek arasındaki farkın keskin biçimde bilincinde olmak gerekir.

5

Bu kitabın konusu, –askerî iktidarın hayli endişe verici rolü hariç tutulursa– iktidarın uygulaması üzerine bir yargıda bulunmak değildir. Zira analitik bir tutumla ele alınabilecek bir olgu değildir bu. İktidarın icrası, ıstırapı, öfkeyi, mutsuzluğu beraberinde getirebilir. Fakat iktidarın icra edilmemesi de aynı şekilde ıstırap, öfke ve mutsuzluğa yol açabilir. Umarım ki, bu sayfalar, bugünüyle ve geçmişle ilgili olarak, iktidarın mahiyeti ve yapısı hakkında okuyucuya akla uygun biçimde keskin bir tasvir vermiş olacaktır. Özellikle ümit ediyorum ki, okuyucu bugün şartlandırıcı iktidarın oynadığı önemli rol konusunda duyarlı hâle gelecektir: Etkinliği ile, uygulanması karşısındaki masumiyetimiz, katıldığımız fikir ve değerleri bize normal, kabul görmüş ya da tabî gibi gösteren o safiyet üzerinde

fazlasıyla belirleyici paya sahip olan şartlandırıcı iktidarın. Yine ümit ediyorum ki –bunu söylemek bile fazla–, okuyucu, içimizden çoğunun düştüğü iktidar yanılgısını, iktidarı, onun en yoğun merkezileşmesine karşı mücadele veren hareketler arasında dağıtma yönündeki modern eğilimin yol açtığı zaafı da iyi kavrayacaktır. Kabul edelim ki, sınaî ve militer bir iktidar karşısında, asıl zorunluluk, birbiriyle çatışan sayısız örgüt arasındaki güç dağılımının ve rekabetin yerine, somut bir birleşmeyi koymaktır. Nihayet ve daha genel olarak, öylesine seve isteye telâffuz ettiğimiz, daima gereklerine uygun ya da adına davrandığımız şu iktidar kelimesinin içeriğini kalıcı biçimde aydınlatmış olduğumu umuyorum.

İktidardan söz edilirken, bu iradenin başkalarına kendini nasıl kabul ettirdiği ve onların rızasını nasıl elde ettiği sorusu hemen hemen hiç aklımıza gelmez. Bir iktidarın icraatına boyun eğmiş birey ya da bireyleri, başkalarının tercihlerini kabul etmek için kendi tercihlerinden vazgeçmeye götüren nedir? Fiziki ceza tehdidi mi, nakdi ödül vaadi mi, ikna yoluna başvurulması mı, yoksa daha etkin başka bir güç mü? İktidara ciddi biçimde göndermede bulunduğumuzda bu noktanın aydınlatılması yerinde olur. Bunun yanında, iktidarın kaynaklarını, yani iktidarı yürütenlerle onun nesnesi olanlar arasındaki farkın nereden doğduğunu bilmek gerekir. Kimileri, –yönetilen şey küçük olsun büyük olsun– hangi hakka dayanarak yönetmektedir? Başka insanların yönetilmesini nasıl izah etmek gerekir? İktidar nasıl icra edilir; onu icra etmenin araçlarına sahip olmayı sağlayan nedir? Elinizdeki kitap bu tür sorulara cevap aramaktadır.

İktidar, bilenleri seçmez; fakat, çoğu zaman, budalalık eseri olarak bildiğini sanan ve başkalarını buna inandıрма yeteneğine sahip olanları seçer.